

૫૬ મેઘીબાઈ રામજી ઈબજી ગ્રન્થમાળા, નં. ૨.

સ્ત્રીપોકાર

અથવા

અર્ધી દુનિયા સાથે હલત.

લખનાર,

પંડિતા જમનાબાઈ, જામનગર.

“ સ્ત્રીધર્મ ” પુસ્તકનાં લખનાર.

છપાવી પ્રાસક્ક કરનાર,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.

(સર્વ પ્રકારના હક્ક ગુ. વ. મેળાબાઈને સ્વાધીન છે.)

સંવત ૧૯૬૪.

સન ૧૯૦૭.

શ્રી “ સત્યવિજય ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, — અમદાવાદ.

કિંમત ચાર આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરામિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૨૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રશ્મી પોદાર

વિષય જા ૪૪૫:૪

બાઈ મોંઘીબાઈ રામજી દયજી અન્યમાળા, નં. ૨.

સ્ત્રીપોકાર

અથવા

અર્ધી દુનિયા સાથે લડત.

લખનાર,

પંડિતા જમનાબાઈ, જામનગર.

“ સ્ત્રીધર્મ ” પુસ્તકનાં લખનાર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.

(સર્વ પ્રકારના હક્ક ગુ. વ. સોસાયટીને સ્વાધીન છે.)

સંવત ૧૯૬૪.

સન ૧૯૦૭.

શ્રી “ સત્યવિજય ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, —અમદાવાદ.

કિંમત ચાર આના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ્રહ

૨૦૨૬

બાઈ મોંઘીબાઈ રામજી ઈબજી અન્યમાળા ફંડનો

ઉપોદ્ધાત.

મુંબઈના સ્વર્ગવાસી શેઠ મુળજી ખટાઉનાં વિધવા બાઈ મીનાંબાઈએ તેમની સ્વર્ગવાસી ભાણેજ બાઈ મોંઘીબાઈના સ્મારક માટે સન ૧૯૦૧ ની સાલમાં મુંબઈ પોર્ટટ્રસ્ટનાં બોર્ડ ઇ. રૂ. ૨૦૦૦) એ હબ્બરનાં ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી હસ્તક સોંપ્યાં છે. તેના વ્યાજમાંથી દેનામ આપીને સ્ત્રી-કેળવણી તથા હિંદુસંસાર સુધારાના વિષયો ઉપર પુસ્તકો લખાવવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે “ બાઈ મોંઘીબાઈ રામજી ઈબજી અન્યમાળા ફંડ”ના નામથી આજ સુધીમાં નીચે પ્રમાણે પુસ્તકો રચાવી સોસાયટીએ પોતાના ખર્ચે છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે:—

૧. ગર્ભપાપણ અને સુવાવડ.
૨. સ્ત્રીપોકાર.
૩. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ. (છપાય છે.)

નીચેનાં પુસ્તકો આ ફંડમાંથી લખવા આપ્યાં છે:—

૪. હિંદુસંસારમાં મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓની કેળવણીમાં થતી અડચણો, તે દૂર કરવાની જરૂર તથા તેના ઉપાય.
૫. હિંદુ વર્ણવ્યવસ્થા-શાસ્ત્રાધારે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ,

અમદાવાદ-તા. ૨૪, ડીસેમ્બર ૧૯૦૭.

અનુક્રમણિકા.

પ્રસ્તાવના.

પ્રકરણ ૧ જી. પૃષ્ઠ ૧ થી ૫૧ સુધી.

- ૧ શુદ્ધેવ અને સરસ્વતીનો સંવાદ. સ્ત્રીઓની પરતંત્રતા બતાવનારાં શાસ્ત્રવચનોની વ્યવસ્થા.
- ૨ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરાચાર.
- ૩ સ્ત્રીઓને વ્યતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.
- ૪ સ્ત્રીઓને પરતંત્રતાથી થતી હાનિ.
- ૫ પરતંત્રતા એ સ્ત્રીઓને માટે કુદરતી નહિ પણ પુરૂષોની સ્વાર્થબુદ્ધિથી ઘડાયેલો કૃત્રિમ દોલાલસ છે.
- ૬ સ્ત્રીજાતિની આવશ્યકતા, ઉત્તમતા અને મહત્તા.
- ૭ પુરૂષોની સ્વાર્થબુદ્ધિ અને આપખુદી.
- ૮ ન્યાય—સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈએ.

પ્રકરણ ૨ જી. પૃષ્ઠ ૫૨ થી ૬૮ સુધી.

સરસ્વતીનું ક્રોધવર્ણી વિષે વ્યાખ્યાન.

પ્રકરણ ૩ જી. પૃષ્ઠ ૬૯ થી ૮૭ સુધી.

સરસ્વતીનું સ્ત્રીજાતિના ગૌરવ વિષે વ્યાખ્યાન.

પ્રકરણ ૪ થી. પૃષ્ઠ ૮૮ થી ૧૨૮ સુધી.

સ્ત્રીજાતિની ઉત્તમતા ઠાંકનાર દોષ છે ? એ વિષે સરસ્વતીનું વ્યાખ્યાન.

પ્રસ્તાવના.

હાલમાં કળિકાળના મહિમાથી કે જુદા જુદા રાજ્યકર્તાઓના આલતા આવતા કદંગા ધારણથી કે ખરી વિદ્યાની અમ્મતથી કે મંદ ભાગ્યથી કે પુરુષ જાતિના ખોટા દાખથી કે પરમેશ્વરની કમહોરખાનીથી : આ સઘળાથી કે દરેકથી નાની મોટી આ દેશની સઘળી સ્ત્રીજાતિમાં અજ્ઞાનને ફેલાવે, અવિદ્યામાં આગેવાની, મનની મલીનતા, નીતિની બેસમજ, અજ્ઞાનથી અધાપો, પરનિંદામાં પ્રીતિ, અસત્યમાં અતિશય આગ્રહ, ઘરેણાની ઘેલાઈ, દીલતું દુળળાપણું, આલતી આવતી ખરાબ રીતોની મમતા, નુકસાનકારક વહેમોમાં મગ્નપણું, કુવડતા, અધીરતા, દુરાગ્રહ, અનાચાર, અસત્ય અને લઘુદષ્ટિ વગેરે દુર્ગુણો, નહારા રિવાજો, વહેમો, વાંધાઓ અને નકામી કુચલી વગેરે દોષો સજ્જડ બેસી ગયા છે. જે દોષોને સર્વાંશે કહાડવા હોય તો ધણા કાળની, અનેક ઉપદેશોની, અનેક શાસ્ત્રોના અવલોકનની, લાંબી મુદત સુધીના સત્સંગની અને સદ્ગુરુના સમાગમની જરૂર છે. પણ આ સઘળાની અલ્પકાળમાં આશા રાખવી એ હાલનો સમય જેતાં આકાશનું પુષ્પ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવા ખરેખર છે.

સરકારી જેલમાં જન્મદીપ પામેલો કેદી માણસ, પોતાના મગજમાં કેદમાંથી છુટવા વિષેના અનેક વિચારો ધડે અને અનેક કલ્પનાઓ કરે પણ તે સઘળા મનોરથો આશામોદક સરખા જ છે. ત્યાં લગી પોતાની ઉપર જીલમ કરનાર રાજનના પ્રતિપક્ષી રાજનનું રાજ્ય થયું નથી, અથવા રાજ્યકર્તાના જીલમી વિચારો બદલાઈ શુદ્ધ થયા નથી, અથવા ત્યાં સૂધી કેદીના આયુષ્યની સમાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સૂધી તે કેદી કેદખાનામાંથી કદી પણ નીકળવા પામશે જ નહીં. આ દષ્ટાંત પ્રમાણે આલતા જમાનામાં ભરતભૂમિની અબજાઓની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. તેમની સ્વતંત્રતાના મળપર પુરુષોએ કહાડો મારેલો છે, જેને લીધે આજ દિવસ સૂધી તેના અંકુરો નીકળવા પામ્યા નથી. આદિથી અંત લગી

હું સધળો વિચાર કરું છું અને પૂર્ણ ખારિકાથી ભેંઉ છું તો હૃદયમાં અ-
મિત્રી જવાળાઓ પ્રગટ થાય છે, આંખોમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ છુટે છે, ઈંદ્રિયો
શિથિલ થઈ જાય છે, હાથમાંથી કલમ પડી જાય છે; શું કરું, ક્યાં જાઉં,
કોને કહું, કોનું સાંભળું, કોણ હિતકર્તા છે, કોણ અહિતકર્તા છે, શું કરવું
જોઈએ, શું વિચારવું જોઈએ, કોની સલાહ લેવાથી સારું થાય, શું કરવાથી
દુઃખ ટળે, અને ટુંકામાં મારે કયા રાહ પર ચાલવું જોઈએ, એ વગેરે મને
કાંઈ પણ સુજતું નથી, કાંઈ પણ કરવું ગમતું નથી. ઈંદ્રિયો બહાર મારી ગઈ
હોય એવી દશામાં આવી પડી છે, મનને કોઈ જગ્યાએ ચેતન પડતું નથી, ધી-
રજ દેનાર કોઈ મળતું નથી, પરગણુ માણસ કોઈ સાંપડતું નથી. આવા
દુઃખના જમાનામાં, બેદાદીના વખતમાં અને મારે તેની તરવાર એવા સમય-
માં એક ગરીબ અને દુઃખીઆરી ટીટોડીનો અવાજ કોણ સાંભળે ? “બાપડી
બાપડી સહુ કહે અને કાપડી ન આપે કાંઈ ” એવું બન્યું છે.

જે કોઈ દાદ દેનાર, ન્યાયને ચાહનાર, ઈનસાફ આપનાર, પરગણુ ભટ્ટી
લાગણીનો, પ્રમાણિક, નીતિમાર્ગને ચાહનાર, સત્યવાદી, ન્યાયી અને નિષ્પક્ષ-
પાતી નર હોય તો તેનું ચાલવું પણ નગરખાનામાં તૃતીના અવાજ જેવું
થઈ પડે. વળી ભલી લાગણીના નિષ્પક્ષપાતી નરો તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ છે;
જેથી વક્તા મળે તો ક્રોતા ન મળે ને ક્રોતા મળે તો વક્તા ન મળે એવો
સંકટનો સમય સ્ત્રીજાતિને કમનસીબે આવી પડ્યો છે.

આ નિષ્પક્ષ લખવામાં મને કોઈ નિંદા કે વંદા એ બાબતનો વિચાર
ક્યાં વિના મારી દ્રષ્ટિમાં જે યોગ્ય વિચાર જણાયા તે મેં ખુલ્લે ખુલ્લા દર્શાવ-
્યા છે. તેમાં સ્ત્રીઓના હકની લડત હોવાથી આજ સુધી પોતાને જ સ્વતંત્ર
માનતા આવેલા કેટલાંક પુરંચા મારાપર ક્રોધ કરશે એ વાત મારા સમ-
જવામાં છે. તોપણ તે સધળું સહન કરી, દુનિયાની દ્રષ્ટિ આગળ સાચા ખો-
ટાનું તોલન કરાવવું એ યોગ્ય છે એમ ધારી મેં આ વિષય લખવામાં
પ્રવૃત્તિ કરી છે. તેમાં ક્યાંય વાક્યરચનાની ખામી વગેરે દોષો દેખાય તો તે
વિવેકી વાંચનારાઓ દરગુજર કરશે એવી આશા છે. કારણ કે એક અમૃત-

મય આપધને ગોળીરૂપે, ચૂર્ણરૂપે કે રસરૂપે ગમે તેમ ખાઓ પણ તેથી તેનો ગુણ કાંઈ ઓછો થશે નહિ. ખરી રીતે રોગીને તો ગુણની જ જરૂર છે, પછી તે આપધ ગોળીરૂપે હો કે ચૂર્ણરૂપે હો તે પર ધ્યાન આપવાની તેને કાંઈ જરૂર નથી. તેમ વિચારવંત વાંચનારાઓએ આની રચના કેવી છે એ તરફ સાંખ્યા વિચાર ન કરતાં તેની મતલબ શું છે અને તેમાંના વિચારો નિષ્પક્ષપાતી છે કે નહિ એ જ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

આ નિબંધની અંદર પુરૂષ જ્ઞાતિના દાખ તથા તેની સ્વાર્થી વર્તણૂક અને એકલપેટાઈ વગેરે વારંવાર ખુદી રીતે દેખાડવામાં આવેલ છે તેનો હેતુ કાંઈ પુરૂષોની નિંદા કરવી એમ નથી, પણ અજ્ઞાનતાના આવરણથી ઢંકાઈ રહેલા પોતાના દોષોને તેઓ સારી રીતે જાણે અને તેને દૂર કરવાનો વેળાસર પ્રયત્ન કરે એ જ મુખ્ય હેતુ તેમાં રહેલો છે. “દુનિયામાં મોટામાં મોટી વાત અને મોટી ઘાત સ્ત્રી જ છે” આ વાક્ય કાંઈ મહા અનુભવીનું જણાય છે. કારણ કે જો તેઓની યોગ્ય યોજના થાય અને તેમાં રહેલી શક્તિને યોગ્ય સાધનોથી ઉત્તેજિત થવા દેવામાં આવે તો તે ખરેખર એક મોટામાં મોટી વાત થઈ પડે; અને જો તેની અયોગ્ય યોજના થાય અને તેમાં રહેલી રૂઝી શક્તિઓને પરતંત્રતાના દાખ નીચે દાખી રાખવામાં આવે તો તે શક્તિઓ ખીન્ન જ પ્રકારનું રૂપ ધારણ કરી બહાર આવવાના સીધા માર્ગનો અટકાવ હોવાથી આડમાર્ગે બહાર આવે છે, જે ખરેખર એક મોટામાં મોટી ઘાત થઈ પડે છે એ દેખીતું છે. યોજનાના બળથી વિષ અમૃતતુલ્ય અને અમૃત વિષતુલ્ય થઈ પડે છે એ વૈદ્યકશાસ્ત્રનો નિયમ સર્વ સ્થળે લાગુ પડે છે. યોજનાની કમસમજને લીધે પુરૂષો દુનિયાનું અરધું કેવલ ગુમાવી બેઠા છે અને એવું ખોયાણીપણું છોડવામાં હજી શરમ માને છે એ એક મોટા ખેદની વાત છે. તેઓ પોતાની ભૂલ સમજે અને ખોયાણીપણું છોડી દે એ જ આ નિબંધનો મૂળ હેતુ છે. જો તેમ અને તો જ તેઓ બમણા બળવાળા થઈ જલદીથી બહાર ઝગડા નીકળે અને દ્રવ્યોત્પત્તિનો માર્ગ ખુલ્લો થાય કે જેથી દેશની નિર્ધનતા અને તેથી થયેલી દરિદ્રતા જતી રહે, અને પોતાની પ્રાચીન સાહ્યતિને પુનઃ મેળવી સ્વર્ગીયમુખ સંપાદન કરે.

દેશી જનોને પ્રિયકર થઈ પડે માટે આમાં મુખ્યત્વે દેશી સ્ત્રીઓનાં જ દર્શાવો લેવામાં આવ્યાં છે. તેમ જ આપણા દેશના લોકો સંસ્કૃત વચનને ખીણ લાપાના વચનો કરતાં વધારે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસની નજરથી જોય છે એમ ધારી આ નિબંધમાં સંસ્કૃતગ્રંથોનાં પ્રમાણુ વિશેષ આપવામાં આવેલાં છે.

આ છોટા પણુ ગુણથી મોટા મારા પ્યારા નિબંધને કોઈ પવિત્ર પ્રેમ-ભાવથી રત્નજડિત કળાટની અંદર રાખો કે ઈર્ષ્યાભાવથી કચરાની ટોપલીને સ્વાધીન કરો. અર્થાત્ આ નિબંધ કડવા આસડની પેઠે લોકોને રૂચો કે ન રૂચો એ બાબતની દરકાર રાખ્યા વગર જ કેવળ નિષ્પક્ષપાતી અને નિર્મળ વિચારો દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં મારે આખી દુનિયાના પુરૂષ સાથેની લડત હોવાથી તેમને તીવ્રણુ વચનો કહેવાં પડ્યાં છે.

આ ગ્રંથનું કેન્દ્રસ્થાન સરસ્વતી અને શુકદેવનો સંવાદ છે. એટલે તેમાંથી જ આ નિબંધમાં આવેલા વિચારોના સઘળા ફળુગા ફૂટ્યા છે. એ વિચારો દીર્ઘ કાળનો ભોગ આખી દીર્ઘ વિચારથી અને પ્રયત્ન યુક્તિઓથી બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. જે કોઈપણ તેનું યુક્તિપૂર્વક ખંડન (ધાકામાર યુક્તિથી તો નહીં જ) કરશે તો તેને શાસ્ત્રીય દલીલોથી તેનો યોગ્ય જવાબ આપવાની હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું.

ખંડન કરનારે ધ્યાનમાં રાખવું કે ખંડન કરવામાં કંઈ ગળાના બળની જરૂર નથી પણ દલીલોના બળની જરૂર છે; અને જે એમ હશે તો જ ઉત્તર આપવામાં આવશે, નહિ તો એક બાલકૃત કાલાહલની માફક ગણી ઉપેક્ષા કરવામાં આવશે.

ધણો કાળ થયા આ નિબંધ બહાર પાડવાનો મારો મનોરથ હતો પણ ' **એયાંસિ બહુવિધાનિ** ' એ નિયમ પ્રમાણુ અનેક અડચણો આવવાથી તેમ કરવામાં ધણો વિલંબ થયો છે.

આ ગ્રંથમાં મેં મારા ભાઈઓને ઠપકા દેવામાં કચારા રાખી નથી, તેઓના દોષો ખુલ્લેખુલ્લા કહી બતાવવામાં જરા પણ ઢાંકપીછોડો કરેલો નથી, તેઓની એકલપેટાઈ ચોખ્ખી રીતે દર્શાવવામાં પાછાંપગલાં દીધાં નથી, તેમના અપરાધો ઉઘાડા કરવામાં લેશ પણ પડદો રાખેલો નથી. તેમનો દુરા-

અહીં ઘણું દૂર સુધી વર્ણવેલો છે અને દૂકામાં કહીએ તો તેમનું સંજ્ઞાપાંચ લક્ષણ પૂરતી ઘટથી લખેલ છે. તે બાળ્યમાં મારા બાઈઓએ મારા ઉપર કોઈ નહિ કરતાં પોતાના જે ખરા દોષ હોય તે તરફ નિહાળી ઊઠપટ ને દૂર કરવા ભ્રમીએ.

એક સારી ઇમારત બનાવવામાં તથા તેને શણગારવામાં અનેક સાધનો જૂદા જૂદા રથોથી એકઠાં કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ઇમારત સંપૂર્ણ અને શોભાયમાન થાય છે, તેમ આ અંથરૂપ ઇમારત બનાવવામાં પણ જૂદા જૂદા અનેક વસ્તુઓથી અનુકૂળ અને યોગ્ય મુદ્દાઓ અને વિચારો લેવામાં આવ્યા છે.

આ અંથ દેશની સેવા બળવવા કરેલો છે પણ દેશીઓના ખીસમર કાતર મેલવા કર્યો નથી.

કપડાં ધોવરાવવામાં અને શરીરને સાફચુક રાખવામાં અને ઉજાગું રાખવામાં આપણે ત્યારે કેટલુંએક ખર્ચ રાખીએ છીએ ત્યારે મન કે જેના ઉપર આપણી કાર્તિ, અપકાર્તિ, સારી દશા અને માડી દશા એ સધળાનો આધાર રહેલો છે તેને ન્યાયનાં પુસ્તકોથી શામાટે ઉજાગું ન રાખવું ભ્રમીએ ? જો ન રાખીએ તો તે ખરેખર આપણી મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

સ્વદેશનું ખર્ચ દિત ચાલવાના વેગમાં આ પુસ્તક બહાર પાડી ઘણા આપમતલબી પુરૂષો સાથે લડવાની મેં હામ બાંધી છે. જેથી કોઈ વધારે પડતું લખાયું હશે તો સમજનો દામા કરશે.

છેવટમાં સ્ત્રીજાતિમાં કેળવણીનો પ્રચાર મનમાનતો ન હોવાથી વિચક્ષણ વાંચનાર નરોને હું ભાર દઇને કહું છું કે કોઈ પણ પુરૂષ આ મારા અંથનું શાસ્ત્રીયરીતે સચુકિતક ખંડન કરશે તો હું તેમનો આભાર માનીશ, અને આજ દિવસ સુધીમાં મારા દિલમાં સમજડ ઘર કરી બેઠેલા વિચારો ફેરવવાને હું જરા પણ આનાકાતી કરીશ નહિ.

જામનગર.

}

પડિતા જમનાબાઈ.

સ્ત્રી પોકાર.

પ્રકરણ ૧ હું.

શુકદેવ અને સરસ્વતીનો સંવાદ.

દિવસ ૧ લો.

સ્ત્રીઓની પરતંત્રતા બતાવનારાં શાસ્ત્રવચનોની વ્યવસ્થા.

એક વખત સાયંકાળે ઉપદેશશાળામાં બેસી પડેલ શુકદેવ વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપતા હતા. પ્રસંગોપાત્ત સ્ત્રીઓના અધિકાર સંબંધી વિવેચન ચાલવા લાગ્યું અને તેમાં પડેલ નીચેના શ્લોક બોલ્યા.

પિતા રક્ષતિ કૌમારે ભર્તા રક્ષતિ યૌવને ।

પુત્રશ્ચ સ્થવિરે ભાવે ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતે ॥

અર્થાત્ મનુ કહે છે કે બાલ્યાવસ્થામાં પિતા, યુવાવસ્થામાં પતિ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રના તાબામાં રહેતા લાયક સ્ત્રીગણતિ સ્વતંત્રતા ભોગવવાને યોગ્ય નથી.

ઉપરનો શ્લોક પડેલના મુખમાંથી નીકળવાને વખતે ઉપદેશશાળાના મકાન પાસેથી સરસ્વતી નામની કોઈ શાલાણી પડેલા આવી જતી હતી, તેના કાનપર એ શ્લોક બોલ્યો. ઉપદેશશાળામાં પડેલના શબ્દોથી ઉગતી વચના વિદ્યાર્થીઓના મગજપર આ પ્રમાણે સમગ્ર સ્ત્રીઓના ખરા હક લૂંટી લેવાની ખરાબ અસર કરતી ભ્રમ અને આપણા દેશમાં સુખ-સૌભાગ્યના સાધનને માર્ગ ધણો સરસ કરવા માટે જેઓ વિદ્યાભ્યાસ અધ્યક્ષપણાનું કામ કરે છે તેઓએ પોતે ખરું જ્ઞાન ભોળીને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને સુશિક્ષિત તથા

સદાચારી કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ તેને બદલે તેઓના હૃદયમાં એક નુ-
કસાનકારક ભ્રમની જગ જગાતી જોઈ એ પડિતાથી સહન થઈ શક્યું નહિ.
તરત શાળામાં પ્રવેશ કર્યો અને નમન કરી વિનયપૂર્વક પડિતજીને પૂછ્યું કે,
“પડિતજી ! આ આપે કહેલું મનુસ્મૃતિનું વચન કેવી સ્ત્રીને માટે છે ?”

શુકદેવ—કેવી તે વળી કેવી ? સઘળી સ્ત્રીઓને માટે આ પરાધીન
રહેવાનો કાયદો સાક્ષાત્ મનુમહારાજ તથા ખીજા ધર્મશાસ્ત્રકારોએ ઘડી
કહાડ્યો છે.

સરસ્વતી—તમારું બોલવું સચ છે. તમારા બોલવા ઉપરથી તો
એમજ સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓને પરાધીન રાખવાનો કાયદો કુદરતી નથી પણ
તમારા ધર્મશાસ્ત્રકારોએ ઘડી કહાડેલો—પાછળથી ગોઠવી કહાડેલો જ છે
અને તેથી સઘળા ગ્રંથકાર પુરૂષોએ ‘**સ્વલે કપોત**’^૧ એ ન્યાયને અનુસરી
કેવળ ઈર્ષ્યાનુપણથીજ સ્ત્રીજનતિપર હુમલો કર્યો છે એમ ચોખ્ખું દેખાઈ આવે
છે. હમેશાં આ દુનિયામાં સખજો નખજાને દબાવે તે જ પ્રમાણે તમારા મનુ-
મહારાજે પણ કહેલું હોય એમ જીવામાં આવે છે.

શુકદેવ—નહિ નહિ, એ તો તમારી ભૂલ છે. ધર્મશાસ્ત્રને બાંધનારા
મહાત્મા મનુ કાંઈ પક્ષપાતી ન હતા. એણે તો સઘળું ખરું અને તત્વરૂપ જ
લખેલું છે. એમનાં વચનનો અનાદર અમારાથી કેમ થાય ?

સરસ્વતી—ભાઈ ! હું કંઈ તમને તેમનાં વચનનો અનાદર કરવાનું
કહેતી નથી. હું તો એટલું જ કહું છું કે તમારે જરા પૂર્વાપર જોવું જોઈએ.
મનુ ચોથા અધ્યાયમાં શું કહે છે તે પર જરા નજર તો કરો.

યદ્યપરવશં કર્મ તત્તદ્યત્નેન વર્જયેત્ ।

યદ્યદાત્મવશં તુ સ્યાત્ તત્તત્સેવેત યત્નતઃ ॥

સર્વં પરવશં દુઃખં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।

एतद्विद्यात् समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥

મનુ: અ. ૪ શ્લો. ૧૫૯-૧૬૦

અર્થ—આ સંસારમાં જે જે પરાધીન કામ છે તે તે યત્નપૂર્વક તથા દેવું અને જે જે સ્વાધીન હોય તે તે પ્રયત્નથી કરવું. જેટલું જેટલું પરવશ છે તેટલું તેટલું દુઃખ છે અને જેટલું સ્વાધીન છે તે સઘળું સુખરૂપ છે. આ સુખ અને દુઃખનું સંક્ષેપમાં લક્ષણ બંધવું.

મનુનું આ વચન તમારા ધ્યાન બહાર ન હોવું જોઈએ.

શુકદેવ—વાર બહેન ! પરાધીન કામ ત્યાગ કરવાનું મનુએ જે લખેલું છે તે તો ફક્ત પુરુષોને માટે જ છે; પણ સ્ત્રીઓએ તો હમેશાં પરાધીન જ રહેવું એમ મનુએ યોગ્યી રીતે દર્શાવેલું છે, કે જે વચન સાંભળી તમારે આ શાળામાં આવવું પડ્યું.

સરસ્વતી—ભાઈ ! એવું દર્શાવ કરવામાં મનુએ ગદ્ગત કરી છે કે એ દર્શાવ સમજવામાં તમે ગદ્ગત કરો છો એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે હું આવી છું. વાસ્તે એ બાબત નક્કી થયા પછી જ સ્ત્રીઓને પરાધીન રહેવા માટે મનુ યોગ્યી રીતે દર્શાવ કરે છે એમ કહેવું જોઈએ.

હું મનુના વચનનો અનાદર કરતી નથી તેમ તેને અસત્ય પણ ગણતી નથી; કારણ કે વેદે પણ મનુને મહત્તા આપી છે. **યન્મનુરવદત્તઋષજમ્**—જે મનુએ કહેલું છે તે આપધરૂપ છે, આ વેદના વચનને હું સર્વાંશે માન્ય રાખું છું. પણ **ન સ્ત્રી રવાતંઽયમર્હતિ** એ વચનની વ્યવસ્થા-વિવેકપૂર્વક યોગ્યતા કે જે આપ ભાઈઓની અબાણમાં રહેલી છે તે જ માત્ર બતાવવા ઇચ્છું છું.

શુકદેવ—(સરસ્વતીના બોલવામાં ઉપરનું વેદવચન આવ્યું તેથી બાણે ખેદયુક્ત થયા હોય તેમ) અરે ! શ્રુતિનો ઉચ્ચાર કરવા સ્ત્રીને અધિકાર નથી. હીક, જે થયું તે થયું. હવે કહો ત્યારે તમે શી વ્યવસ્થા બતાવવા ચાહો છો ? તમે બાણતાં નહિ કે સ્ત્રીને પરતંત્ર રહેવાનું એક મનુમહારાજે જ કહેલું છે. સઘળા ઋષિ મુનિઓએ પણ તે જ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે.

સરસ્વતી—એ ગતાનુગતિક^૧ ન્યાયને હું બાણું છું, તેથી જ પ્રધાન-

૧ એક ચાલે તેમ બીજાએ ચાલવું.

મલ્લનિર્બલુ^૧ ન્યાયને અનુસારે મનુસ્મૃતિના વચનની વ્યવસ્થા બતાવું છું કે જે ઉપરથી તમોને સઘળાં સ્મૃતિકારોનાં વચનની વ્યવસ્થા કરવાનું સુતર પડે. હું ઉપર ચદ્વત્પરવશં કર્મ એ શ્લોક જે બેલી ગઈ છું તે સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને માટે સરખો જ છે. જે પરાધીનતા તમને અપ્રિય છે તે સ્ત્રીઓને કેમ પ્રિય હોય ?

આત્મવત્સર્વભૂતેષુ યઃ પદ્યતિ સ પંડિતઃ ।

ઐટલે બીજાં પ્રાણીઓ તરફ પણ જે પોતાસમાન દ્રષ્ટિ કરે છે તેને પંડિત બાણવો.

આ ઉત્તમ નિયમનં તમે તદ્દન બૂલી ગયા છો. મહાત્મા તુલસીદાસજી કહે છે કે **પગ્ગ્રીન સપને સુખ નાहीं** । પરાધીન માણસને સ્વપ્નમાં પણ સુખ હોવું નથી. આ વાક્યને પણ તમે પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ખાતર જ સ્ત્રીઓના સંબંધમાં નહિ લગાડતાં પોતાના સંબંધમાં જ લાગુ કરો છો. ઊંડો વિચાર કરતાં એમ માલમ પડે છે કે માણસ હમેશાં બીજાની ઉપર પોતાની સત્તા અને દાખ બેસાડવાને મરતાં લગી ચત્ર કર્યા કરે છે. આપણું ઉપરી-પણું કેમ થાય અને આપણો દાખ ઉપર કેમ રહે આવી અભિલાષામાં હું-દગીનું મુખ્ય બળ ખરચવામાં આવે છે. દ્રવ્યને સંચય, રહેવાનો ઘરમાઠ, પોશાકનું સૌંદર્ય અને જ્ઞાન અથવા શુદ્ધિ દેખાડવાં, વગેરે સાધનોથી દરેક માણસ બીજાને પોતાને આર્થીન કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. જંગલી લોકોનો સરદાર પણ લડાઈમાં ચડી વખતે બીજાને બીક લાગે એવો રંજ શરીરે ચોપડી પોતાના કમરપટામાં ચોટલીઓ વાળી માથાંની ઝોપરીઓ લટકાવી સા-મા પક્ષવાળાના મનમાં પોતાનો શ્વાબ અને દાખ બેસાડવાની ઇચ્છા રાખે છે. આથી ચોખ્ખી રીતે સમજવય છે કે દરેક માણસ બીજા પર પોતાનો શ્વાબ બેસાડવા માટે અને તેના પર સત્તા ચલાવવા માટે ઉત્સુક હોય છે. પરંતુ તેમ કરવામાં પણ જેઓ વિઠાન અને વિદેશી વર્ગમાં ખપવાનો ફાંકો ધરાવતા હોય

૧ મલ્લના મંડળમા મુખ્યમલ્લ હતાયો ઐટલે તેથી ઉતરતા બીજા સઘળા મલ્લો હતાઈ ગયાજ સમજવા.

તેમણે યોગ્યાયોગ્ય અને સારાસાર વિચાર તો પ્રથમથી અવશ્ય કરવો જોઈએ. અને જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તે ખરેખરે જુમ્મજ ગણાય છે; જો વિવેકી ગણાતા માણસની આખરે પર સદા કલંક રૂપે રહે છે. માટે તમારા જેવા વિદ્વાન અને વિવેકી પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાને સ્વાતલમાં દાખી દેવાનો યત્ન કરતા પહેલાં કાંઈક વિવેકશુદ્ધિ વાપરવી જોઈએ. સ્ત્રીઓને કયા ગુન્હા માટે હમેશાં અસ્વતંત્ર રાખવી એ દર્શાવવું જોઈએ. માફ યોગ્યું હું હવે આટલેથીજ પૂરું કરું છું અને તેને માટે આપ શું જુલાસો કરો છો તે સાંભળ્યા બાદ બાકી જે કાંઈ યોગ્યવાનું છે તે બોલીશ.

શુકદેવ—(આવું વ્યાખ્યાન સાંભળી પોતે મનમાં મુંઝાયા અને તેથી) બાઈ! અલ્પારંભાઃ ક્ષેમકરાઃ “નાનો આરંભ એ કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર છે” એ નિયમ પ્રમાણે આજ હવે આ પ્રસંગ બંધ રાખો. સાંજ પણ પડવા આવી છે, હું તમારા મનનું સમાધાન કાઢે કરીશ. ધર્મશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ આર છે એ તમારા સરખી સ્ત્રીજાતિથી કંઈ તરતમાં સમજાવ્ય તેવું નથી.

સરસ્વતી—બહુ સારું જેવી આપની મરજી.

(સરસ્વતી નમન કરી ગય છે અને પાંડિત્ય શાળા બંધ કરે છે.)

દિવસ ૨ જો.

સ્ત્રીજાતિની વ્યથે નિંદા કરવાનો પુરુષોનો દુરાગ્રહ.

બીજા દિવસ વખત રતાં સરસ્વતી પાંડિત્યની શાળામાં આવી પહેંચી જોને જોઈ પાંડિત્ય કે જે આગલા દિવસની રાતના દણો દણો વિચાર કરી થાકી ગયા હતા, સરસ્વતીએ મનુના વાક્યપર જે પોષ્ટો કહાળ્યા હતા તેને ત્રોડવાના પ્રયત્નમાં નિર્દુષ્ટ નિવળ્યા હતા અને મગજમારી કરી કરી ચીડવાઈ રહ્યા હતા, તે આ વખત મનમાં તેનાપર કરણકા કરવા લાગ્યા. તેનું આગમન તેને જરા પણ પસંદ પડ્યું નહિ. પોતાની પકડ જોઈએ તેવી મજબૂત નથી અને તેથી તે હાથમાં રહેવી કઠણ છે એમ ધાસ્તી ખાવા લાગ્યા, તથા જે સ્ત્રીજાતિને પોતે જન્મથી ગાંડી હલકી નજરે જોતા આવ્યા છે તેને આ

પ્રમાણે પોતાના હક માગતી અને મુદ્દાસર તકરાર કરતી જેઠી અવસ્થા પામ્યા. પોતાની ગંભીરતા જાણવવા ખાતર તેણે સરસ્વતીને આવકાર આપ્યો; પરંતુ તે આવકાર અંદરખાનેથી તેનો અનાદરજ દર્શાવતો હતો. સરસ્વતી વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરી પાસે બેઠી. આગલે દિવસ થયેલી ચરચા ગામમાં થોડી ઘણી પ્રસારી ગયેલી હોવાથી કેટલાએક જેવાના ચડચડા પુરૂષો પ્રથમથી જ ત્યાં આવી બેસા હતા. તેઓ પોતાની તરફેણમાં થાય એમ જેવાને જ રાજી હતા. પણ તેની સાથે એક સ્ત્રી આવા પરિતણની સામે કેવી રીતે ટક્કર ઝીલે છે એ જેવાને તેઓ ટળાટળી રહ્યા હતા. કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓ બહાર બિભી રહી શાળાના મકાનની બારીઓમાંથી ધ્રુવેથી ડાકાયાં કરતી હતી. કેટલીએક સુધ-રેલી, છટેલી વગેરે કહી તેની મસ્કરીઓ કરતી હતી, અને કેટલીએક તેની આવી જાહેર હિંમતને માટે હોંડે તર્જની અડકાવી અવસ્થા બતાવતી હતી. આવા સંજોગો વચ્ચે સભાના કામની શરૂઆત થઈ.

સરસ્વતી—પરિતણ ! સ્ત્રીજાતિના સ્વાતંત્ર્ય વિષે મારે મનુના વચનની જે કંઈ વ્યવસ્થા કરવાની હતી તે મેં કાંઈ કેટલેક દરજ્જે કાઢી છે એ વિષે ખુલાસો આપવાનું આપે આજ ઉપર મળેલું છે, તો તે ખુલાસો જાણવવા માટે આહીં આવી, મેં વળી પણ આપને તરફી આપી છે તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું. વિદ્વાન માણસનું મુખ્ય કત્તેવ્ય છે કે તેણે દુનિયાની દૃષ્ટિ આગળ સત્ય ખડું કરવું. સામાન્ય માણસો કન્ટાં તેમનામાં વિશેષ બુદ્ધિની જે કુદ-રતી બક્ષીસ થયેલી છે તે વ્યવહારના સત્યાસત્ય નિર્ણયને માટે જ છે. મનુષ્યોના મનમાં જમાનાનો અવળી ધ્રુવનો જમાવટ ન થવા દેવા માટે તેમના શિર પર જવાબદારી સોંપી છે વિદ્વાન એ એક આખી દુનિયાને ન્યાયાધીશ છે. જન-સમૂહના જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા વિચારોનું સત્યાસત્ય તપાસી તેનો નિર્ણય કરવો એ તેના અખત્યારની બાબત છે. જો તે જરા ગેટલો પણ પક્ષપાતી બને છે તો તેની વિદ્વત્તા પર મોટું કલંક ચેટે છે અને ઈશ્વર તરફથી તેને મળેલી તે સર્વોપરિ સત્તા પર મોટું મેલાવાની સાથે અતે તેને ઈશ્વરી દરબારમાં તોહોમતદારના પાંજરામાં બંધાવું પડે છે. જરા ઊંચા વિચાર કરીએ તો આપણને ચોખ્ખું જણાઈ રહે એમ છે કે ખરી રીતે આ દુનિયા પોતે આંધળી છે, કારણ કે

તે પોતાનો મેળે ખરું ખોટું જોઈ શકતી નથી. પરંતુ ઈશ્વરે વિદ્વાન માણસને તેના ચક્ષુને સ્થાને નિમ્યા છે. તો હવે જે તે ચક્ષુ પણ કંઈ રોગગ્રસ્ત થાય અર્થાત્ વિદ્વાન માણસમાં અભિમાન, આગ્રહ, અનાદર વગેરે અવગુણો દાખલ થાય તો તો પછી દુનિયા કમનસીબે છતી આંખે આંધળી જ રહે છે. આ ઉપરથી મારે કહેવાનું એટલું જ છે કે આપ દુનિયાના ન્યાયાધીશ તરીકે છો. નિષ્પક્ષપાત મનોવૃત્તિથી વાજળી ગેરવાજળીનું તોલન કરવું એ તમારા હાથમાં છે. બીજી રીતે દુનિયાનાં ચક્ષુરૂપ પણ તમે છો અને તેથી દુનિયાને દેખતી કરી ખાડમાં પડતી અટકાવવી અને સડકને માર્ગે ચલાવવી એ પણ તમારું કામ છે. માટે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય વિષે ખરેખર વિચાર કરી વાજળી ખુલાસો આપશો. હું આશા રાખું છું કે તમે સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનો બાબતમાં તમારા જાત લાઈ જોની તરફેણમાં ચુકાદાના વાજવાને વગર વિચારે દોળી પાડશો નહિ. તમે ગઈ કાલે જણાવી ગયા છો કે “ધર્મશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ એવું છે, એ કાંઈ તમારા સરળી સ્ત્રીજાતિથી તરતમાં સમજાય તેવું નથી.” પરંતુ હું કહું છું કે જે આપ ખરા અંતઃકરણથી તે સમજાવવા ધારો તો તે જરા પણ અશક્ય નથી. **वक्तुरेव हि तज्जाडयं श्रो । यत्र न बुध्यते ।**

શુકદેવ—દુનિયામાં ખરું શું છે અને ખોટું શું છે એ જાણવાની ઇચ્છા ધણા મનુષ્યો ધરાવે છે; પરંતુ તે વિષે જ્યારે તેમને જણાવવામાં આવે છે ત્યારે તે સમજવાની શક્તિ ધરાવનારાં ઘણું જ થોડાં નીકળે છે, અને સમજીને તેનો પ્રસિદ્ધ રીતે સ્વીકાર કરનારાં તો વળી તેથી પણ થોડાં નીકળે છે. આનું કારણ જે આપણે તપાસવા ઘેરીએ તો તેમનામાં અહંપદની જડ જામી ગયેલી જેવામાં આવે છે. દરેક માણસને પોતાની સત્તા વધારવાની લોહપતા ધણીજ હોય છે. પણ સમજી તે જ જાણાય કે જે પ્રથમ પોતાની શક્તિનો વિચાર કરી તે પછી જ તેવી લોહપતા રાખે. ઈશ્વરે જેને પાંખ આપી છે તેને ઊડવા માટેજ સરળતા છે, અને જેને પગ આપ્યા છે તેને ચાલવા માટે જ સરળતા છે એમ તેમણે સમજવું જોઈએ. પણ જે પાંખ-વગરનું ગ્રાણી ઊડવાની આકાંક્ષા ધરાવે તો તે કેવળ મૂર્ખમાંજ ગણાય અને મશ્કરીનું પાત્ર બને. આપણાં શાસ્ત્રોમાં ઘણે સ્થળે જનસમૂહને ઈશ્વરનું રૂપ

૪૮ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરાચાર.

આપેલું છે, અને તેથી ઈશ્વરના વિચારો જેમ ભૂલભરેલા ન હોય તેમ જન-સમુદ્ધના વિચારો પણ ભૂલભરેલા હોતા નથી. કદાચ એકાદ જે માણસો ભૂલ કરે એ તો કેવળ અસંભવિતજ છે. જે ઘડી આપણે એમ પણ ધારીએ કે તેટલાં માણસો પણ ગ્યાલતા જમાનાની કોઈ તેવી અસરથી ભૂલ ખાઈ નય; પરંતુ તેવું ઘણા જ થોડા વખતને માટે બનવા સંભવ છે. પણ હજારો અને લાખો વર્ષથી જે વિચાર હજારો અને લાખો માણસોના મનમાં સરખી રીતે જ ઉદય પામી અવિચ્છિન્ન પુટ થતો આવેલ હોય તેમાં તો કંઈ ભૂલ કેમ જ કહાડી શકાય ? જે નિયમના ઘડનાર પ્રતિષ્ઠિત હોય અને જેને માટે તે ધરાવેલ હોય તે પોતે કબૂલ મંજૂર રાખતા હોય તો પછી તેવા નિયમમાં કોઈ પણ જાતની ખામી કેમ જ કહાડી શકાય ? તેવા નિયમને ફેરવાવું નામ જ કેમ લઈ શકાય ? વળી જે નિયમો દુનિયામાં સર્વોચ્ચે પ્રચલિત થઈ સમગ્ર જાતિને માટે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલા હોય તે નિયમોની અમારે અમુક વ્યવસ્થા કરવાની છે અથવા તેમાં અમારા અમુક વિકલ્પો છે એવું પાંડિત્ય દર્શાવવા આગળ વધવું એ પણ આ કળિયુગની બલિદારી છે. સમગ્ર સંસારચક્રને પોતાની ઈચ્છાનુસાર ભ્રમણ કરાવનારા મહાશક્તિમાન પંડિતોને જે નિયમમાં ફેરફાર કરવાનું ન સૂચ્યું અને તેમાં ફેરફાર કરવાની તેઓની હિંમત ન આવી તે નિયમમાં ફેરફાર કરવાનું એક અબજાને સુજે (સદાગી સલા સરસ્વતીની સામે જુવે છે.) અને તેમ કરવાની તે હિંમત ધરે આ કોઈ એાધું આશ્ચર્ય નથી, આ કોઈ ચટાક જમાનાનું એાધું આંચલ્ય નથી.

ખાઈ! તમારા વિચારો સમુદ્ધના કલ્પલોકોની માફક ઉછળતા છે, તેને શાંતવૃત્તિ પર લાવવા જરૂરના છે. લગાઈના મેદાનમાં અગ્રેસરપણું ધરાવી પોતાનો રોગગ્રસ્તમાક દેખાડવાની હોંસ તો ઘણાને હોય છે, પણ તેમાં આખર સુધી ટકી રહેવું અને વિજય મેળવવો એ મોટી મુશ્કેલીની વાત છે. પીરસ્યા પ્રસાદ પર પોતાનો સ્વતંત્ર હક ગણી બેસી જવું એમાં કાનું મન ન લોભાય ? પણ તે નિષળનવવામાં કેવી મહેનત અને અશ્વલ વાપરવી પડે છે એ વિચાર કરવામાં આવે તો તે આપે અને આપણે નીચે મ્હોંએ ખાવું એટલો જ આપણો હક છે એમ સમજના વગર રહે નહિ.

વળી અમુક માણસ અમુક બાબતને યોગ્ય અને અમુક બાબતને અયોગ્ય છે એવો નિર્ણય તેના શરીરના અને મનના કુદરતી બંધારણપરથી જ થાય છે; પરંતુ તેવો નિર્ણય સાધારણ બુદ્ધિના માણસથી થઈ શકતો નથી. એટલા માટે અગાધ બુદ્ધિવાળા લોકહિતેચ્છુ મહાત્માઓએ સર્વ લોકો સમજી શકે તેવા સહેલા નિયમો ઘડી કહાડ્યા છે, જે પ્રમાણે વર્તવાથી આ લોકમાં મુખ્ય અને પરલોકમાં સારી ગતિ મળે છે. આ ઉપર પુરો અને સ્ત્રીઓ એ બંનેએ ધ્યાન આપવાનું છે. પંડિતા ! તમે સમજી શકો તેવાં હોવાથી મારા આ ગર્ભિત વાક્યોથી જ તમારા મનનું સમાધાન થયું હોવું જોઈએ, અને તેમ થયું હોય તો તે તમે જાહેર કરશો.

(આટલું બોલી પંડિતજીએ પોતાનું ભાષણ સમાપ્ત કરતાં ડેટલાએક પુરુષ સભાસદો કે જેઓ આગલા દિવસની હકીકતથી ખરોખર વાકેફ થયેલા હોવાને લીધે પંડિતજીના બોલવાનો ભાવાર્થ ખરોખર સમજી શક્યા હતા તેઓએ પોતાના લાભના ભાષણથી આવેશમાં આવી જઈ તળીઓના તડતડથી પંડિતજીને વધાવી લીધા. બહાર જોતી સ્ત્રીઓ તો આ કાંઈક બોલ્યા અને આ સ્ત્રીને કાંઈક કહ્યું એટલું જ સમજી સરસ્વતી શું બોલે છે તે સાંભળવાની ઉત્કુષ્ઠતાથી તેના સાંભળવા લાગી. તેટલામાં સરસ્વતીએ બોલી થઈ પોતાનું ભાષણ ચાલાયું.)

સરસ્વતી—પંડિતજી ! આપના ભાષણમાં જે બે ચાર વાક્યો આવેલાં છે તેથી ખરોખર આપનું પંડિત્ય પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યું છે. મેં નહિ ધાર્યું હતું કે આપના મુખમાંથી આવાં ઉત્તમ નિષ્પદાપાત વાક્યો સાંભળવાને હું ભાગ્યશાળી બનીશ. “અંતઃકરણમાં અલપદની જડ બની ગયેલી હોવાથી ખરું જોટું સમજનારા અને સમજી તેનો પ્રસિદ્ધપણે સ્વીકાર કરનારા ઘણા જ થોડા નીકળે છે,” આ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ચાલતા વિષયમાં પણ આપણે એ જ તપાસવાનું છે કે સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતાને લાગક છે કે નહિ? **ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ** એ વાક્ય કહેવામાં મનુને વિચાર કેવો હતો? તે પણ આપણે આપણી વિવેકબુદ્ધિથી તારવી કહાડવું જોઈએ. તો તેને માટે મેં જે વ્યવસ્થા બતાવી છે તે વ્યવસ્થા ખોટી કરવામાં આવી છે એમ આપના તરફથી આપ-

૧૦ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરાચલ.

ના લાંબા લાંબા ભાષણમાં કયાંય પણ સિદ્ધ થઈ શક્યું નથી. તમે કહો છો કે પ્રતિષ્ઠિત માણસના નિયમને ફેરવવાનું નામ જ કેમ લઈ શકાય ? પણ હું કહું છું કે આમાં કાંઈ મનુના નિયમને હું ફેરવતી નથી, પણ તે નિયમ પુરૂષોના અંતઃકરણમાં જે ઊંઘા રૂપથી ભરાઈ બેઠો છે તેને સરખા રૂપથી જ-ણાવવો એટલો જ આ બાબતમાં મારો યત્ન છે. વળી કદાચ જમાનાને અનુસરી થોડો ઘણો ફેરવવો પડે તો તેમાં પણ ખોટું શું ? ઈશ્વરે બુદ્ધિ એટલા જ માટે આપી છે કે અવિવેકનો ત્યાગ કરવો અને વિવેકનું અહણ કરવું. કાળચક્ર હમેશાં ફરતું જ રહે છે અને તેથી પૂર્વકાળમાં જે કેટલાએક નિયમો દુનિયાને અનુકૂળ હોય તેમાંના કેટલાએક આજ પ્રતિદિન હોય એ દેખીતું છે. લાંબે કાળે દેશમાં પણ ફેરફાર પડી જાય છે. જ્યાં જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ થઈ જાય છે, અને માણસોના વિચારમાં પણ ફેરફાર પડી જાય છે. તો તેટલું ભિન્નપણું થવા છતાં પણ આગળના દેશકાળને અનુસરીને ઘડાયેલા નિયમોને જ અડીયલ કાઢીની પેઠે વળગી રહેવું એ બુદ્ધિમાનનું લક્ષણ નથી. બુદ્ધિમાન તો તે જ કહેવાય કે જે દેશકાળને અનુસરીને વર્તે. કહ્યું છે કે:—

देशकालानुसारेण वर्तते हि विचक्षणः ।

“વિચક્ષણ પુરૂષો દેશકાળને અનુસરીને વર્તે છે” આ વિવેકબુદ્ધિના બાક્ય પર પણ મૂકી ચોરાવણું નાહું પકડીને બેસી રહેનારા પુરૂષો કેવળ અલ્પ-બુદ્ધિ જ જણાવે છે.

પંડિતશ્રી! મારો વિચારો ઉઠાળતા છે એમ આપનું માનવું કયા કારણથી થાય છે તે મને જણાવવું જનઈએ. સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ભોગવવામાં તેમના શરીરનું કેવા પ્રકારનું બંધાણ કેવી રીતે તેમની આડે આવે છે ? જે બંધારણનો દોષ કહાડતા હો તો હજી હમણાં તમારા પર ચક્રવર્તી રાજ્યસત્તા કાણ ચલાવી ગયું છે તેનો વિચાર કરો. આપણા દેશની શરીર રજપૂતાણી કે જંગ્યાએ અનેક પ્રસંગો પર રણબુમિમાં પુરૂષોનાં પરાક્રમેને નિસ્તેજ કરી દીધાં છે તે પણ સ્ત્રીઓ હતી કે નહિ ? પ્રાચીન કાળની સતી સાવિત્રી કે જેનું નામ

સાંભળતાં આજ તમે સધળા હાથ જોડે છે અને માથું નમાવો છો તે જો ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ એ વાક્યનો તમારી પેઠે અર્થ કરી ધરને ખૂણે બેસી રહી હોત અથવા સલવાનના મરણ પછી પોતે સ્વતંત્ર બની લાંથી આગળ ચાલી ન હોત અને નાહિંમત બની બળી મરી હોત તો શું તે ય-મરાબની પાછળ જઈ પોતાના પ્રાણનાથના પ્રાણ કદી પણ પાછા વાળી શકી હોત? અને મનુષ્ય પોતાની શતરૂપા સ્ત્રી સામે નજર રાખીને ઘડેલો નિયમ આવી **૧૬૦૦** સ્ત્રીને માટે લાયક પડ્યો હોત તો તેની કીર્તિ જે આજે દિગંતમુખી પણ ગાજી રહી છે તે કદી પણ થાત? આજ પણ જોઈએ છીએ તો જ્યાં સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય મળેલું છે ત્યાં તેઓ પુરુષોના જેવા જ અથવા તેથી પણ વખાણવા લાયક તન અને મનની મહેનતનાં કામ કરી શકે છે. વિલાયતમાં વીશ હજારથી પણ વધારે સ્ત્રીઓ વર્તમાનપત્રોમાં લેખક તરીકે કામ કરે છે. રોમાનીયાની રાણી કારમેન સીડ્યા સાહિત્યમાં ઘણી કાવ્યલેખ-વાને લીધે તેને “સાહિત્યની રાણી” એવા નામથી યોગબાવનામાં આવે છે. આવી રીતે જોઈએ તેટલા દાખલા દલીલો મળે તેમ છે અને તેથી સ્ત્રીઓને તેમની ખૂંચવી લીધેલી સ્વતંત્રતા પાછી આપવાનું પણ સિદ્ધ થાય છે; પરંતુ મૃતકમુષ્ટિ (મડાગાંઠ) વાળી બેઠેલા પુરુષો પોતાને દુરાચલ છોડતા નથી.

આજ સુધી પુરુષો પર વિશ્વાસ રાખી બેઠેલી અને તેઓ અમારા ખરા હિતકર છે એમ સમજી બેઠેલી સ્ત્રીઓએ પોતાની સત્તા ધરતી જાય છે તે પર પોતાના ભોળપણને લીધે કંઈ પણ લક્ષ આપું નહિ, અને તેથી જેમ પોતાની સત્તા ઘટે તેમ સામા પક્ષની સત્તા વધતી જાય છે એ નિયમ પ્રમાણે પુરુ-ષોએ પોતાની સત્તા વધારી સ્ત્રીઓના સધળા હોઠા ધીમે ધીમે ખૂંચવી લીધા. વિશ્વાસ રહેલી વનિતાઓને “અમે તમારા લાલ સાચવીએ છીએ, અમારું કહ્યું માનશો તો જ તમને મોદા છે; અમે મરવાનું કહીએ તો મરવું અને અમે જીવવાનું કહીએ તો જ જીવવું એમાં તમારું કલ્યાણ છે; અમને પૂ-જવાથી, અમારાં માથાપને અને અમારાં સગાં સંબંધીને માન આપવાથી, તેઓ દુઃખ આપે તોપણ તેમના દાગમાં રહેવાથી તમને પુણ્ય અને તમારી કીર્તિ છે,” વગેરે વગેરે સ્વાર્થસાધક પ્રયત્નોથી ભોળવી માણસગત તરીકે

તેમના જે હકો તે પણ રસાતાલમાં દુખાવી દીધા. અરે ! તેમને પણ કરતાં પણ ઉતરતા દરદર્શીની કરી મૂક્યા. આ પ્રમાણે છાણમાં તરવાર મારી પુરૂષ વર્ગ પોતાને પરાક્રમી માને છે. આમ કરવામાં પોતાની અક્ષલ વધારે ગણે છે અને સ્ત્રીઓને અબળા ગણાવી પોતાનું સમ્બળપણું સિદ્ધ કરે છે. વાહ ! ધન્ય છે તમને ! પરાક્રમમાં તો કાંઈ મણા નહિ.

અકંમારુદ્ધ મુસં હિ હત્વા કિં નામ પૌરુષમ્ ।

“ જોળામાં સુતેલને હણવામાં શું પરાક્રમ ? ” પંડિતજી ! જેવાં નિષ્પક્ષપાતનાં વચનો મોટે બોલો છો તેવાજ નિષ્પક્ષપાત વિચાર અંતઃકરણમાં રાખો, અને સાધારણ માણસને ગમ ન પડે તેવું કેવળ પ્રાર્થાવિક પાંડિત્ય ન વાપરતાં ચોખ્ખો ખુલાસો કરો.

શુક્રદેવ—(સરસ્વતીને સામગ્રી રીતે દયાવી દેવા માટે પોતે કરેલું પ્રથમનું લાપણું નિષ્કળ નીવડ્યું તેથી જરા ચીડાઈને) બાઈ ! તમારા જેવાં સાથે શુક્રવાદ કરવામાં ઉતરવું એ અમારા જેવા પંડિત લોકોનું કામ નથી. શાસ્ત્રમાં તો સ્ત્રીને ઉત્તર દેવાની પણ મના કરેલી છે. કશું છે કે:—

યોષિતિ ગુરુષુ ચ મૂર્ખે વિદુષા નૈવોત્તરં દેયમ્ ।

“ વિદ્વાન્ માણસે સ્ત્રી, ગુરૂ અને મૂર્ખની સામે ઉત્તર ન જ વાળવો. ” તો પછી સ્ત્રીની સાથે વાદવિવાદ તો કેમ જ ચલાવી શકાય ? એક અબળા સાથે વાદવિવાદમાં ઉતરી હું મારી પદવીને દલકી પાડવા ઇચ્છતો નથી.

સરસ્વતી—હું પણ તમારી સાથે શુક્રવાદ કરવાને ઇચ્છતી નથી પણ આદ્રિવાદ કરવાને ઇચ્છું છું. એટલે જે વાદ કરવ માં રસ રહે અને ખર્ચ શું છે તે દુનિયાના જાણવામાં આવે, આવી રીતનો ધર્મવાદ કરવા ચાહું છું. જેમાં કેવળ દુરાગ્રહ જણાતો હોય અથવા જેનું પરિણામ માફું આવવાનો ભય રહેતો હોય એવી બાબતમાં વિદ્વાન્ માણસે સ્ત્રી, ગુરૂ અને મૂર્ખની સામે ઉત્તર ન વાળવો એટલે તેની સામે થવું નહિ. પણ જ્યાં સત્યને અજવાળામાં લાવવાની બાબત હોય ત્યાં તો હરકાઈના પૃથ્વી પર પણ લક્ષ આપી તેના મનનું સમાધાન કરવું જોઈ એ. બંધી બાબતમાં જો સ્ત્રી જાતને ઉત્તર ન

આપવો એમ જ માનતા હો તો તમારા ધરમાં તમારી સ્ત્રી રસોઈને માટે પૂછતી હશે તેને પણ ઉત્તર નહિ આપતા હો, અને તેથી તમારે હમેશાં ઉપવાસ જ થતા હશે, અને તેથી “ પેટનું ખાવું ગામ બાળે ” એ કહેવત પ્રમાણે તમે સમગ્ર સ્ત્રીઓના હક ખૂંચવી લેવા તત્પર થયા છો. આથી તમારી વિદ્વતા પર મોટું કલંક ચોંટી છે. પ્રબળ સહ ઉપદેશ આપે ત્યારે જ વિદ્વાન ઋણમુક્ત થયો ગણાય છે. પણ તમે તો જેને ઉપદેશની જરૂર છે તેને ઉત્તર આપવાની પણ આનાદાની કરો છો ત્યારે પછી કરજમુક્ત ક્યાંથી થશે ? અમોને ઉત્તર ન આપવામાં તમે જે પ્રમાણ દર્શાવ્યું છે તેમાંથી તો વ્યાકરણના સંધિસૂત્રના નિયમ પ્રમાણે અવિદુષા એવું પદ નીકળે છે, વાસ્તે તેઓને અવિદ્વાન એટલે મૂર્ખ ઉત્તર આપવો નહિ. જો તે ઉત્તર આપે તો વખતે વિવાહનું વરસી કરી નાખે. વિદ્વાન પણ જો દુરાગ્રહવશ થઈ ઉત્તર ન આપે તો તે અવિદ્વાન અર્થાત્ મૂર્ખ જ ગણાય. ગઈ કાલે તમે કહી ગયા હતા કે ધર્મશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ એવું છે, તો તે સ્વરૂપ તમારે અમને સમજાવવું જોઈએ. તેને બદલે તમે આમ ચીઠ્ઠા બંધો એ તમને શોભે નહિ. તમે એટલું તો સમજો છો કે મહાત્મા પુરંધરાનું બોલવું સ્વરૂપ એટલે થોડા શબ્દોમાં ઘણા અર્થોવાળું હોય છે, માટે જ તેની ઉપર વ્યાખ્યાનની જરૂર છે. તેની વ્યવસ્થા બતાવવામાં મેં શું ભૂલ કરી છે તે તમારે જણાવવું જોઈએ.

શુક્રદેવ—અહો ! તમે તો વ્યાખ્યાનકાર કુલ્લુક ભટ્ટ^૨ બન્યાં. હવે કોઈ ધર્મશાસ્ત્રની તકરાર આવશે તેનો નિર્ણય કરવા તમારી પાસે આવવું જોશે.

સરસ્વતી—પંડિતજી ! હું કુલ્લુક ભટ્ટ બની તો તમે ઉલૂક ભટ્ટ બન્યા. કારણ કે ધોળે દિવસે ખુલ્લી રીતે દેખાય એવી ચીજને પણ ઉલૂક (ધુવડ) દેખતો નથી તેમ અનેક શાસ્ત્રપ્રમાણ તથા યુક્તિબળરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ છતાં આપના હૃદયનું અંધારું જતું નથી. આ જગોએ કોઈ ન્યાયવેત્તા કે તટસ્થ હોય તો હું તમારું સઘળું પોષણ તેની આગળ ખુલ્લું કરું. પણ સલાસલેનો વિચાર કર્યા વિના “ મીયાંની ચાંદે ચાંદ ” કરવાવાળા માણસોમાં મારી દ-

૧ પદ: પદાંતાદતિ । ૬। ૧। ૧૦૫। પાણિનિ.

૨ મનુસ્મૃતિનો એક પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર.

લીલો ધૂળ પર લીપણ કર્યા બરોબર રદ જાય છે. હું કહું છું કે આ સ-
ધળાઓ ફક્ત કોતુક જોવા ખાતર જ આવેલા છે. જો તેમ ન હોય તો આ
ખાખત ઉપર લક્ષ કેમ ન આપે અને પોતાના અભિપ્રાયો કેમ ન દ-
ર્શાવે? (સધળા સભાસદો જાણે સરસ્વતીની મશ્કરી કરતા હોય તેવે અહોરે
એક બીજા સામે જોતા રહે છે.) પાંડિતશુ ! આ સભા જ નથી અને તમે
પણ નિર્ણય પર આવવાને બદલે ખીજાઈ જાઓ છો તેથી હું હવે આ ખાખત
બંધ રાખવા આહું છું.

શુકદેવ—સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ ન કરી શકવાની અશક્તિને છુપાવવાનો
તાલ તો સારો રચ્યો છો. (સરસ્વતી ચમકે છે.) આ પણ સભા છે. જુઓ
સમાના મ્હાંયત્ર ઇતિ સમા. “ જ્યાં સરખે સરખા બેઠા હોય તે સભા ”
એમ તેનો મૂળ અર્થ જ સૂચવી આપે છે કે આ સભા છે. મારે ખીજવાનું
કાંઈ પણ કારણ નથી; પરંતુ આ તો નેવાંનાં પાણી મોભે જાય છે એ જોઈ
આ કળિયુગ પર ચીડ ચડે છે. (સધળા પુરૂષો તેના બોલવાને સંમત થતા
હોય તેમ પોતાનાં મસ્તક હલાવે છે.)

સરસ્વતી—બલિહારી રે પાંડિતશુ ! તમારા પાંડિત્ય પર તમારા અર્થ
પ્રમાણે તો ગામની દટા મશ્કરી કરનારા સરખેસરખા જુવાનો ક્યાંય ટોળે વળી
બેઠા હોય તેને પણ હવેથી તમે સભા કહોશો. આ મહાભારતનો શ્લોક તો
તમને યાદ પણ નહિ હોય કે:—

**ન સા સમા યત્ર ન સંતિ વૃદ્ધા વૃદ્ધા ન તે યે ન વદંતિ ધર્મમ્ ।
નાસૌ ધર્મો યત્ર ન સત્યમસ્તિ ન તત્સત્યં યચ્છલેનાભ્યુપેતમ્ ॥**

“ તે સભા ન ગણાય કે જ્યાં વૃદ્ધ પુરૂષો નથી, તે વૃદ્ધ પુરૂષો ન
ગણાય કે જે ધર્મ બોલતા નથી, તે ધર્મ નથી કે જેમાં સત્ય રહેલું નથી
અને તે સત્ય ન ગણાય કે જે છગ્ગપટના સંબંધવાળું છે. ”

તમારી સભામાં ઉપર પ્રમાણે સભાનું લેશ પણ લક્ષણ મારા જોવામાં
આવતું નથી. ક્યાંથી જ હોય ? તમે પોતે પ્રખ્યાતી સત્યને ઠાંકવા આહો છો.
ધન્ય છે પાંડિતશુ ! સભા શબ્દને લડાવ્યો તો બહુ સારી રીતે. સર્વ ટેકાણે

જે એમ મૂળ અર્થ કરવા ધારણા તો પછી આપનું નામ શુકદેવ છે. શુક એટલે પોપટ અને દેવ એટલે દેવના ભાઈ. તો પોપટ અને દેવના ભાઈના સંબંધ કાંઈ મળતો નથી. તમે પોપટના પેઠે પદો છે અને રામચંદ્રશાસ્ત્રીના પુત્ર છો માટે કહો તો આપનાં “ પદો રે પોપટ રાજા રામના ” એ ગીત ગાઈએ; અને દેવના ભાઈ દેવ જેવાં દૂર આચરણ કરતા હો તો દૂરથી જ નવ ગજના નમસ્કાર કરીએ. આમ ન કરીએ અને કદી તમારી મોટાઈ જળવવા ખાતર તમને વ્યાસપુત્ર શુકદેવ મુનિની ઉપમા આપવા ધારીએ તો તે પણ ખતી શકે તેમ નથી; કારણ કે શુકમુનિ તો બ્રહ્મચારીજ હતા અને તમે તો એક મરી જતાં ઘરડે ઘડપણ દશહજાર ખરચી બીજી આણી. એ વિરાગી અને તમે રાગી. એના માથા પર જટા હતી અને તમારા માથા પર ટાલ પડી જવાને લાધે શિખા (ચોટલી) નું પણ ઢેકાણું નથી. તમે સાત દિવસમાં પરોક્ષિત રાજાનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને આપને સાઠ વર્ષ થયાં તેમાં આપે કોનો ઉદ્ધાર કર્યો? દેશ તો ડૂબતો જાય છે. વ્યાસપુત્ર શુકદેવની કથાનું શ્રવણ કરવા મોટા મુનિવરો આવતા અને આપ તો આ છાંકરાઓમાં અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓમાં પેલા વિકલ પૌરાણિકની પેઠે કથા કર્યા કરો છો. તો પછી શુકમુનિની ઉપમા તો તમને કેમજ અપાય? કહો હવે મૂળ અર્થનું માહાત્મ્ય ક્યાં રહ્યું?

શુકદેવ—(તપી જઈને) સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન એ સિંહણનું દૂધ છે. તે કાંચનના વાસણમાં જ રહી શકે; પીતળના વાસણમાં તે કદી પણ બગડ્યા વગર ન રહે. જુઓ, તેનો આ પ્રયક્ષ દાખલો. હજુ તો ભાષાજ્ઞાનમાં પ્રવેશ માત્ર છે પણ તેમાં મૂળ અર્થ અને ભાવાર્થ વગેરેનાં વિવેચન કરી કેવું ઉગ્રાંછનાપણું

૧ સારસ્વતં શ્રુતિપથં ન કદાપિ નીતં કાવ્યં ન કાંમરૂપદાવલિ
વક્ત્રસમક્ષમ્ । રંડાસુ મૂર્ખબહુલેષુ જનેષુ સમ્યક્ પૌરણિકત્વમમલં
પ્રકટીકરોતિ ॥

સત્સંગવિજય નાટક.

૨ સિંહણકેરું દૂધ, સિંહતાણા સુતને જરે;
કાંચન વાસણ વિના ફાટી બહાર ઝરે.

૧૬ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરાગ્રહ.

જતાવવા માંડ્યું છે. તો હવે સાંભળો, તમારું ભોખાણું હું ઉઘાડું કરું છું. દુનિયામાં તમારી કેવી ઉત્તમતા અને કેવી આખર છે તે નીચેનાં વાક્યોપરથી જણાઈ રહે છે.

- ૧ દ્વારં કિમેકં નરકસ્ય નારી. ૨ વિશ્વાસપાત્રં ન કિમસ્તિ નારી.
૩ સંમોહયત્યેવ સુરેવ કા સ્ત્રી. ૪ કિમત્ર હેયં કનકં ચ કાન્તા.
૫ કા ગૃંચલા ગ્રાણભૃતાં ચ નારી. ૬ ત્યત્ત્વા સુખં કિં સ્ત્રિયમેવ સમ્યક્.
૭ કિં તદ્વિષં ભાતિ સુધોષમં સ્ત્રી. ઇત્યાદિ.

આ બધાં શાસ્ત્રોનાં વચનો તરફ નજર નહિ કરતાં મેં તમારી સાથે ચર્ચા કરી એ મોટી ભૂલ કરી. માટે જ્યોત્સના હવે હું તમારી સાથે વાત કરવાનો નથી. સુલા પાણીઆરાતું કામ છોડી શાસ્ત્રની વાતમાં પણ હાથ નાખવા આવ્યાં છો ?

સરસ્વતી—પડિતજી ! વિદ્યા વિનય વાળી હોય તો જ તે શોભે છે, નહિ તો તે દૂષણરૂપ ગણાય છે. તમે મણિરતનમાલા તો ઘણી સારી રીતે કંઠે કરી રાખી છે, પણ હવે હું તમને મ્મણિરતનમાલાનાં થોડાં વાક્યો સંભળાવું તે સંભળો એટલે તમારા જ્ઞાનની ધાક ઉઘટે અને પછી તમારાં સાત વાક્યોની જુજવી ભાત પાડી જતાવું.

૧ પુત્રપૌત્રવત્રૂભૃત્યૈઃ સંપૂર્ણમપિ સર્વદા ।

ભાર્યાહીનગૃહસ્થસ્ય શૂન્યમેવ ગૃહં મતમ્ ।

૨ ધિગ્ગૃહં ગૃહિણી શૂન્યમ્. ૩ ભાર્યા મિત્રં ગૃહેષુ ચ.

૪ ન ભાર્યાયાઃ પરં સુખમ્. ૫ ભાર્યાસમં નાસ્તિ શરીરતોષણમ્.

૬ ભુવનતલરત્નં શશિમુક્તી. ૭ ગૃહે ભૂષા યોષા.

તમારાં સાત વાક્યો સામે આ સાત વાક્યોનો પણ વિચાર કરજો, અને હવે સાંભળો.

૧ નારી એ નરકનું દ્વાર શા માટે ? સ્ત્રી તથા પુરૂષોની સૃષ્ટિ ઇશ્વરની

કચ્છાથી થયેલી છે, તો પુરુષોને નરકમાં નાખવાનો ઈશ્વરનો હેતુ છે શું ? વળી સ્ત્રીએ પુરુષને માટે નરકનું દાર છે તો પુરુષ એ સ્ત્રીને માટે નરકનું દાર કેમ નહિ ? પુરુષ વિના સ્ત્રીને નરકમાં લઈ જનાર ખીલું કોણ ?

૨ નારી વિશ્વાસનું પાત્ર નથી તો નરકમાં એવા કયા ગુણો છે કે જેથી તે વિશ્વાસનું પાત્ર છે ? સ્ત્રી પર વિશ્વાસ રાખી તેને ધરતી સઘળી સમૃદ્ધિ સોંપી દઈ પુરુષ બહાર નિશ્ચિંતપણે ફરે છે, ખાનપાન વગેરે પદાર્થોમાં પણ પુરુષને સ્ત્રીનો વિશ્વાસ રાખવો જ જોઈએ છીએ. ધણી જગ્યાએ સ્ત્રીને ધરતી મંત્રી અને મિત્રરૂપ કહેલ છે. મંત્રી અને મિત્ર ઉપર અવિશ્વાસ રાખવો એ અરેખર મહાપાપ છે, અને તેથી પુરુષો મિત્રદ્રોહી પાણું જાણાવે છે. સ્ત્રીઓ જે ખરી નિષ્ઠાથી કામ કરે છે તેના પર પાણી ફેરવી કૃતદ્વંધપણું દેખાડી દે છે અને તેમણે પુરુષો પર પોતાના કડ્યાણુકર્તા તરીકે રાખેલો વિશ્વાસ અરબાદ કરી તેમને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરી વિશ્વાસઘાતીપણું બતાવે છે. આનું કળ શું છે તે ચોખ્ખું દેખાય છે. ખરી રીતે જોતાં અંતઃકરણની તુચ્છતા એ જ વિશ્વાસનું પાત્ર નથી. પછી તે ચાહે તો સ્ત્રી હો કે ચાહે તો પુરુષ હો.

૩ સ્ત્રી મદિરા સમાન મોહ કરનાર છે તો સ્ત્રીઓને કેદ ચડાવનાર પુરુષો શા માટે નહિ ?

૪ કાંતા અને કનકનો ત્યાગ કરવાનું કારણ શું ? જો કડ્યાણુને માટે એ બન્નેનો ત્યાગ કરવાનું પુરુષને માટે હોય તો સ્ત્રીએ પણ પોતાના કડ્યાણુને માટે કાંત અને કનકનો ત્યાગ કરવો કે નહિ ?

૫ પુરુષોને સ્ત્રી એ બેડીરૂપ છે તો સ્ત્રીઓને પુરુષો બેડીરૂપ કેમ નહિ ગણાય ? ખરી રીતે તો પુરુષો જ સ્ત્રીઓને માટે બેડીરૂપ છે; કારણ કે તેને લીધે સ્ત્રીઓ કાંઈ પણ કામ સ્વતંત્રતાથી કરી શકતી નથી.

૬ સ્ત્રીને તજવાથી પુરુષને ગુપ્ત થાય એમ હોય તો પુરુષને તજવાથી

૧ મિત્રદ્રોહી કૃતદ્વંધ તથા વિશ્વાસઘાતકઃ ।

ત્રયસ્તે નરકં યાંતિ યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ ॥

૧૮ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરાગ્રહ.

સ્ત્રીને સુખ થાય એમ કાં નહિ ? ઘણા પુરૂષો સ્ત્રી વગર દુઃખી દશા ભોગવે છે અને તેને માટે કાંઈક મારે છે. સ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારા સાધુ સંન્યાસીઓ પણ મનમાં તેનો જ જપ કર્યા કરે છે. તો પછી સ્ત્રીનો ત્યાગ સુખકર કેમ ગણી શકાય ?

૭ પુરૂષને માટે અમૃત સરળું હેર સ્ત્રી છે તો સ્ત્રીઓને માટે પણ અમૃત સરળું હેર પુરૂષો છે.

ઉપરનાં સાત વાક્યો જોડેલે દરજ્જે સ્ત્રીને લાગુ પડે છે તેના કરતાં પુરૂષને ઘણે દરજ્જે લાગુ પડે છે. તમારા જેવા પંડિત પુરૂષ આવાં વાક્યો પર અંધશ્રદ્ધા રાખી સંસારસાગરની દીવાદાંડી સરખી સ્ત્રીઓની ઉત્તમ કાર્તિ પર નિંદારૂપ કાળો પડદો પાંડે એના જેવું બીજું એક પણ પાપાચરણ નથી. મણિરત્નમાળા વેદાંતવિષય છે અને વેદાંત એ સંસારથી વિરક્ત પુરૂષોને માટે વિશેષ અગત્યનું છે; પણ તમારા સરખા સંસારી પુરૂષોને એવા ભયાનક વાક્યો સર્વાંશે ઉપાદેય નથી. આ માટીભૂલ તમારી પોતાની મેળે તમારા ધ્યાનમાં આવતી નથી એ જ તમારું વેદીઆપણું સૂચવે છે. તમારી ભૂલને સુધારનાર પર તમે દુઃખેડા કરવા ચૂકતા નથી; સંસ્કૃતભાષા તો પુરૂષોના જ કપાળમાં જડાયેલી હશે અને તે સ્ત્રીઓથી જરવાતી જ નહિ હોય આ તમારું બાલભાષિત મને અત્યંત ખેદ ઉપજાવે છે. સિંહણનું દૂધ સિંહણના બાલકથી જરવાય એમ તમે પણ માનો છો તો હું પણ સિંહણની પુત્રી છું. મારી માતાનું નામ મણિળા છે અને જ્યોતિઃશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે (સિંહનો વર્ગ આવે એવું નામ નાખવું) મકારાદિ અને ટકારાદિ નામો સિંહરાશીનાં ગણાય છે, તેથી મારી માતા સિંહણ ગણાય અને હું તેની પુત્રી હોવાથી સંસ્કૃત ભાષારૂપ સિંહણનું દૂધ મારાથી શા માટે જરવી શકાય નહિ ? ખરું બોલનારને નિંદવું અને દુનિયાની આંખમાં ઘૂળ નાખવામાં સંસ્કૃત ભાષાનો ઉપયોગ કરવો એ જ એમ જણાવે છે કે તમારાથી જ તે

૧ વાક્ય ત્રણ પ્રકારનાં છે. ર્ચિ ઉપજાવનારાં રોગક કહેવાય છે, ખોટો ભય દેખાડનારાં ભયાનક અને સત્ય વસ્તુનું નિરૂપણ કરનારાં યથાર્થ.

છરવી શકાતું નથી. માટે કાંઈક ગંભીર થાઓ અને મહિરનમાલાને બદલે મેં કહેલી રમણીરનમાલા કંઈસ્થ કરો; પણ તે તો તમને પ્રતરમાલા જેવી જણાતી હશે.

શુકદેવ—આ કેવળ માલ વગરની નકામી કુચલી થાય છે. પાપાંબા-ધનું ચકવે કરી દુનિયાને ઉઘી વાળતી એ અમને ગમતું નથી.

સરસ્વતી—હા, એ તમને કેમ જ ગમે ?

શુકદેવ—તમારી છકરથી મારું મગજ કંટાળી ગયું છે અને તેથી હવે તો ભેંસ આગળ ભાગવત વાંચવા આહતો નથી.

સરસ્વતી—કીક, ત્યારે હું પણ પાડા પાસે પુરાણ મૂકવા ધારતી નથી. કોઈ યજ્ઞમાન આપને ઉપરા ઉપર સમાહ પારાયણનું નોતરું દેવા આવે તો તેને ઘેર જઈ સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત લગી ઘાંટે તાણવામાં મંડ્યા રહેા અને હાથરોગનો ભય છતાં પણ છેવટ સુધી તેને વળગ્યા રહેા છતાં તમારું મગજ કંટાળે નહિ અને આ દેશાન્નતિના મૃગરૂપ સ્થાની સ્વતંત્રતા વિષેના સંબંધના થોડાએક વિચારોમાં તમારું મગજ કંટાળે છે, આ કેવી તાબુખીની વાત ? તમારા જેવા વિદ્વાન ગૃહસ્થોએ તો દેશાન્નતિના દરેક કાર્યમાં તન મન અને ધનથી મચ્યા રહેવું જોઈએ, કે જેથી આ આર્યાવર્તની ગયેલી પ્રાર્તિ પાછી આવે. આપ આ શાળાના મુખ્ય ઉપદેશક છો તો પરમેશ્વરને ડર રાખી શિષ્યોને અને ખીજા લોકોને પણ નિષ્પક્ષપાત સત્ય ઉપદેશ આપવામાં સાવધાન રહેા.

(સરસ્વતી આટલું બોલી બંધ પડે છે. તેટલામાં ભાંગના નિશામાં ગરકાવ થયેલો એક મુંડ મુંડેલો (મન મુંડેલો નહિ) ગોપાલાનંદ નામનો સંન્યાસી સભામાં પ્રવેશ કરે છે, અને શુકદેવ તેને માન આપી બેસાડે છે.)

ગોપાલાનંદ—(પંડિતજી સામે જઈ) પંડિતજી ! કયા ધામધૂમ હો રહી હે ? (આસપાસ નજર કરતાં વચ્ચોવચ્ચ સરસ્વતીને બેઠેલી જોઈ જરા ચમકા ! પંડિતજી ? પુરૂષસમાજમેં યહ આરત કાયકું ખીડી હે ?

શુકદેવ—મહારાજ ! યે તો સરસ્વતી નામકી પંડિતા હે. સ્ત્રીજાતિ-સ્વતંત્ર હે એસા ઈનકા આચાર હે. કળિયુગકી ખાત ન્યારી હે.

ગોપાલાનંદ—(કંઈ ધ્યાનગ્રસ્ત થઈ) હાં મુની હે સહી કે કાઈ સરસ્વતી નામકી ચોરત જાણાં તહાં અપની ચોરતજાતકા પક્ષ પકડતી હે ચોર પુરૂષજાતસે ઝગડા મચાતી શીરતી હે. (સરસ્વતી સામે જોઈ) માર્છ ! યહ કયા બાલચેષ્ટિત લગા રહી હો. પુરૂષોકી સભામેં એસે ખુલ્લે મુંહ-સેં બેઠના ચો તોરેકું યોગ્ય નહિ. કયા સ્ત્રીકી સ્વતંત્રતા ! તીનો કાલમેં વોતો પરતંત્રહી હે. બેટી ! ચક્ષી જા. વિદ્વાનોસે વિવાદ કરના ઉચિત નહિ. જો સ્ત્રી સ્વતંત્ર હોવે તો દુનિયાકા નાશ હોજાવે.

સરસ્વતી—મહારાજ ! સ્ત્રીઓ ત્રણે કાલમાં પરતંત્ર છે એમ તમે સિદ્ધ કરી આપશો કે મોટેથી કહું એટલે થઈ રહું ? દાખલા દલીલો વગર ઉતાવળા થઈ અમુક નિશ્ચય કરી દેવો એમાં તો વિદ્વાન પુરૂષ ખરેખર શર-માવા જેવું છે.

ગોપાલાનંદ—હટ, કેસી ખાત કરતી હે. ઇસમેં સિદ્ધ કયા કરના હે ? હમારા બચન કયા અવિશ્વાસ્ય હે ?

સરસ્વતી—મહારાજ ! તમે કયાં રહો છો ? અને તમારું નામ શું ?

ગોપાલાનંદ—હમ બનારસકે સંન્યાસી હે ચોર હમારા નામ ગો-પાલાનંદ હે.

સરસ્વતી—હા, બનારસમાં સાંઠ અને સંન્યાસીનું જોર છે. નામ પણ ગુણને જાહેર કરે છે. બસા પૂર્વાશ્રમમાં તમારી જાતિ શી હતી અને સં-ન્યાસ શા મારે લેવો પડ્યો ?

ગોપાલાનંદ—પૂર્વાશ્રમમે હમ ચોખે થે. ભાંગ પીનેકા અભ્યાસ થા. હસમે એક દિન રંડીને ભાંગ નહિ નિકાલી છસમેં હમકોં બેરાગ્ય આ ગયા. ચોર વો અધમ ચોરતકું છોડકે કાશીમેં આકર સંન્યાસ લેલિયા.

સરસ્વતી—ત્યારે કાંઈ તમારો આ વખતે વાંક નથી. મૂળ જ સડયું છે. માદક પદાર્થના સેવનની રીતિ પ્રબળ થયાથી લોકોના ચિત્તમાંથી ધર્મોંકર

સમૂળ ઉખડી ગય છે, અને પછી તેઓ કેવળ પોતાના વેપની પ્રતિષ્ઠાથીજ ઘોઠાને દબાવી અવળે રસ્તે ચડાવવામાં કાવે છે.^૧

ગાપાલાનંદ—ખડી મરખ ! લંગામાઈકી નિંદા કરતી હે ? સુન. લંગા-ભાખ્યમે લિખા હે.

શિખરિણી.

અધલેકા ખૂટી મરિય દમરીકા લઈ લઈ,
મસાલા પેસેકા સખરગરિ ગાલી રચિ લઈ;
સવારી લદેકી જુગતિ કરિ છાની સહજમેં,
પિવેગા જો કોઈ હર હર રેગેગા લહરમેં.

દુહો.

લંગ ગંગ દૌ ભૈનો હે, રહતી શિવકે સંગ;
લડવા ખાની લંગ હે, તરન તારની ગંગ.

સરસ્વતી—(ઘોઠાપથી લંગડભાઈ સામે વિવાદ કરવો ઉચિત નથી એમ ધારી) મહારાજ ! આપ તો મોટા છો. હું આપની સાથે વિવાદ કરવા યોગ્ય નથી. (શુકદેવ સામે જોઈ) પંડિતજી ! તમને ખરેખર કહું છું કે **દૂરસ્થાઃપર્વતા રમ્યા**—“ હુંગરા દૂરથી રંગીયામણા અને પાસે જઈએ તો ખીહામણા. ” આ પ્રમાણે તમારે માટે થયું છે. ગામમાંથી આપની વિદ્વતાની પ્રશંસા મેં ઘણી સાંભળી હતી અને તેથી આપની પાસે આ વાતનો નિર્ણય થશે એમ ધારી હું અહીં આવતી હતી, પણ તેમ કાંઈ થયું નથી. આશા તો અમૃતરસ પીવાની હતી પણ નરસિંમે નિંખરસ મળ્યો.

શુકદેવ—સર્વ સલાસદોનો સંતોષ અને તમારો અસંતોષ એ જ તમારા આગ્રહની અસત્યતા જણાવે છે. હજી પણ તમારે વિચાર હોય તો આ મ-

૧ દંડમંડિતકરા ધૃતકુંડાઃ પાટલાભવસનાઃ પટુવાચઃ ।

જ્ઞાનગંધરહિતા ગૃહસક્તા વંચયાંતિ કિલ કેચન વૈષૈઃ ॥

અભિનવકાલિદાસ ।

૨૨ સ્ત્રીજાતિની વ્યર્થ નિંદા કરવાનો પુરૂષોનો દુરામલ.

હારજ ત્રાહિત બેઠા છે અને હું તમને શાસ્ત્રનાં પ્રમાણુ આપું. પણ તમે ચોખ્ખાં ફિરસ્તાની થઈ બેસો એ ધર્મશાસ્ત્રોની બાબતમાં કામ આવે નહિ. અમે તો એક કરતાં વધારેવાર તમારા મનનું ખરું સમાધાન કર્યું છે.

સરસ્વતી—પોતાને અને પોતાના મતને બ્રમશૂન્ય સમજી તેના વિરુદ્ધના સધળા અભિપ્રાય ઉપર અવિશ્વાસ કરવો એ વિદ્વાનને યોગ્ય નથી. “ ધરના બુવા અને ધરના જગરીઆ ” એ કહેવત પ્રમાણે ત્રાહિત પણ ફીક શોધ્યા. જો તમારે પ્રમાણુપુરૂસર યોગ્ય ગયાં કરતી હોય તો ચાર વિદુષીઓ અને ચાર વિદ્વાનોને મધ્યસ્થ રાખી પછી તમારું પાંડિત્ય બતાવજો.

શુક્રદેવ—ફીક ત્યારે આ શહેર બહોર ધર્મમૂર્તિ નામના વાનપ્રસ્થ રહે છે તેને જ હું મારા તરફથી પંચ તરીકે હરાવું છું, વિશેષતી મારે કંઈ જરૂર નથી. હવે બાકી તમારે જોને પંચ હરાવવા હોય તે બોલો. તમે ચાર વિદુષીઓ માટે કહો છો પણ મારા ધ્યાનમાં તો એક પણ વિદુષી આવતી નથી.

સરસ્વતી—તમે જે પંચ શોધ્યા તે મારે મંજૂર છે. મારે પણ કાંઈ વિશેષ મધ્યસ્થોની જરૂર નથી. હું પણ મારા તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની સુવ્રતાને પંચ તરીકે હરાવું છું.

શુક્રદેવ—ફીક છે. ત્યારે હવે કાલે બપોરના બે કલાકે આવજો, અને હું મધ્યસ્થોને સવારના ચેતવણી આપી રાખીશ.

સરસ્વતી—બહું સાડું.

એમ કહી ઉઠે છે અને સભા પણ બરખાસ્ત થાય છે. જોવા માટે આવેલ પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ “ કાલે હવે શું થશે ? ” એમ ઉત્કંઠાપૂર્વક વિચાર કરતાં કરતાં પોતપોતાના સ્થાન પર ગયાં. આખા ગામમાં વાત વાયુની પેઠે પ્રસરી ગઈ અને ઘણાંખરાં લોકો બીજા દિવસની સભાના સમયને માટે ટાંપી રહ્યાં. શુક્રદેવ પંડિત પણ પોતાને ઘેર પહોંચ્યા અને રાત પડતાં પોતાનાં ધરની મેડી પરની એક એકાંત કોટડીમાં ગાલ પર હાથ લગાવી વિભાસતા કેટલીએકવાર સૂધી બેઠા. સુવાની વેળા થઈ પણ પેલી ચિંતાદેવીને જોઈ નિદ્રાદેવી દૂર જતાં રહ્યાં. પંડિતજીએ વેગમાં આવી મોટાં મોટાં શાસ્ત્રનાં પોથી

ઉપેક્ષા મધ્યરાત્રી સુધી તેનાં પાનાં ઉથલાવ્યાં કર્યાં અને છેવટમાં નિદ્રા આવવાને માટે કસોરત્ત લાઈ ફેટની માત્રા લઈ નિદ્રાવશ થયા. પહોર દહાડે ગયો ત્યારે આંખ ઉઘડતાં વિચાર કર્યો કે આજે મોટું થયું છે તેથી સ્નાન સંધ્યાનું કામ પાછળ રાખશું. આમ વિચાર કરી મોટા ઘોઘા કપાળ પર વિભૂતિનું ત્રિપુંડ્ર તાણી મોટા આડંબરથી ઉપદેશશાળામાં આવ્યા, અને ત્યાં આવી તેમણે પંચને ચેતવણી આપી તથા બીજી પણ સભા સંબંધી કેટલીક ગોઠવણ કરી રાખી.

દિવસ ૩ જો.

શ્રીઆને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.

સભાનો વખત થવાને હજુ અરધા કલાકની વાર હતી તેટલામાં પંડિતજી આવીને બેઠા અને બીજા લોકો પણ હળવે હળવે બરાવા લાગ્યા. બેમાં પાંચ કામ હતી તેટલામાં સભાનું આયુ મકાન ચીકાર ભરાઈ ગયું. સરસ્વતી પણ બરોબર બેના ટકારા થતાં આવી અને પંચ તરીકે નિમાયેલ ધર્મમૂર્તિ તથા તેમનાં પત્ની સુવતા પણ ત્યાં આવ્યાં. એક તરફ સઘળો અમલદાર વર્ગ, એક તરફ સઘળો પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થવર્ગ અને સામે સઘળો સાધારણવર્ગ ગોઠવાઈ ગયો. પંડિતજીએ પોતાના સ્થાન પરથી ઉભા થઈ નીચે પ્રમાણે ભાષણ કર્યું.

શુકદેવ—સભાસદો ! આજની સભામાં કયા વિષય ઉપર ચર્ચા ચાલવાની છે એ જોઈ કે કાલે અહીં આવવાથી અથવા અહીં આવેલાઓએ વાત કરવાથી ધણા ખરાઓના ધ્યાનમાં લશે જ તોપણ મારે તે જણાવવું જોઈ એ કે આ સરસ્વતી નામનાં પંડિતા “પુરુષોની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ સ્વતંત્ર જ છે” એમ મનાવવાનું મથન કરે છે. જે દિવસ થયાં એ વિષયમાં તેમને ધણાં શાસ્ત્રપ્રમાણો આપવામાં આવ્યાં પરંતુ તેઓ પોતાનો આગ્રહ છોડતાં નથી જેથી આજે આ પંચ નીમી તેમની સમક્ષ સભાનું કામ ચલાવવું યોગ્ય ધાર્યું છે.

૨૪ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.

વિદ્વજ્જનો ! આપણાં શાસ્ત્રોમાં તપાસ કરીશું તો તેથી, આજસુધીમાં સ્ત્રીઓની એકંદર વર્તણૂક કેવી રીતની જનહૃદમાં આવી છે તેથી તથા સ્ત્રીઓનાં શરીરનું બંધારણ કેવું છે તેનો વિચાર કરવાથી એમ જ સિદ્ધ થશે કે સ્ત્રીઓ આદ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ સ્વતંત્રતાને કોઈ પણ પ્રકારે યોગ્ય નથી. પૂર્વ કાળની સ્ત્રીઓ કે જે સર્વ સદ્ગુણોથી સંપન્ન હતી તેઓને પણ કદી સ્વતંત્રતા મળી ન હતી. છતાં આજની સ્ત્રીઓ કે જેમનામાં તેવા સદ્ગુણોના કોઈ પણ અંશ જણાતા નથી તેઓ સ્વતંત્ર બનવા પોકાર કરે અને તેમને આપણે સ્વતંત્ર બનાવવી, આ કેવો કળિપ્રભાવ ? હાત્રની સ્ત્રીઓ પતિની સેવા કરવામાં તો બિલકુલ સમજતી જ નથી. પતિના હાથપગ ચાળવાને બદલે “ચુલામાં પંગ” એવા શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે. જે પદાર્થ પતિને ગમતો ન હોય તેનો સ્ત્રીએ ત્યાગ કરવો પણ હાલ તો તેથી ઉલટું પતિ જે વસ્તુને ત્યાગ કરે છે તે વસ્તુ સ્ત્રી તરત જ ગ્રહણ કરે છે. પતિ પાણી માગે તો બાઈસાહેબ બાંહે કે “મને પણ પાણીની તરસ લાગી છે તો આ પાણીના માટલામાંથી પાણી પીએ અને મને પણ એક પ્યાલા ભરી દીઓ. આ છોકરો મને ઉઠાવે દેતો નથી, શું કરું ?”

પતિએ નહાવાનું નામ લીધું કે પાટલો માંડી ત્રાંખાકુંડીમાં ઉતું પાણી નાખી તેમાં સમણ ભેળી નવરાવવા માટે સ્ત્રીએ તૈયાર ઉભું રહેવું જોઈએ. પણ હાલ તો પતિ નહાવા સાર પાણી માગે એટલે સ્ત્રી બાંહે કે “કાણુ છે કે ? રામા ! શેઠને નહાવા સાર પાણી દે અને શરીર લુંછવા દુવાલ પણ આપજો. મારું નામ સંભારે તો કહેવું કે તે તો આ તૈયાર કરે છે.” શેઠ નાહી ઘાઈ જમવા બેસે ત્યારે સ્ત્રી દૂર બેઠી બેઠી લાણા પરથી માંખો ઉરાંટે છે. અને શેઠ જમી રહ્યા પછી પાન ખીડું માગે છે ત્યારે સ્ત્રી કહે છે કે “પેલાં આરીઆમાં પાન પડ્યાં છે.” સોપારી માગે તો કહે છે કે “તે પેરીમાં ભુકા કરેલો પડ્યો છે તે લઈ એક બીડું વાળી ખાઓ અને ભેળાભેળું મારે સાર એક કરી મૂકા.” આ હાલનું પતિવ્રતાપણું ! આ સઘળું બેરોજર વર્ણવવા બેસીએ તો એક મોટું પુસ્તક ભરાય. આવી સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતા મેળવશે પછી શું ખામી રહેશે ? બે ધણીવાળું ઘર ક્યારે પણ ચાલુ છે ?

પાંડવોના કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર આંધળા હતા તેથી તેની સ્ત્રી ગાંધારીએ લક્ષ્ય થયા પહેલાં જ પોતાની આંખ પર પાટા બાંધ્યા હતા. આટલો મોટો મનોનિઘ્રહ કરવાનું સામર્થ્ય આજ કઈ સ્ત્રીમાં છે ? આજ તો ચોરી, છીનાળી, ખુન, દગબાજી, જૂઠું બોલવું વગેરે દુર્યોધોના સામર્થ્યવાળી જ ધણીખરી સ્ત્રીઓ જ્ઞેવામાં આવે છે. સ્ત્રીહઠ, રાજહઠ અને બાળહઠ એ ત્રણ હઠ મુખ્ય ગણાય છે. તેમાં પણ સ્ત્રીહઠને મુખ્ય ગણ્યો છે. કૈકેયીએ પોતાના પતિ દશરથનાં ત્રણ જતાં સંધી પણ પોતાનો હઠ છોડ્યો નહિ. આવી હઠીલી સ્ત્રીઓ પુણ્યરૂપ વૃક્ષને કાંપી નાખનારી કુહાડી^૧ સરખી જ છે. હાલમાં સદ્ગુણી સ્ત્રી તો ભાગ્યે જ નજરે પડે છે. જ્યાં નજર કરીએ ત્યાં સઘળે સ્થળે સ્ત્રીઓ દયા વગરની, ક્રૂર, વિચાર વગરની, સાહસ કરનારી અને થોડા કારણમાં પણ વિશ્વાસુ પતિ અથવા તો ભાઈને પણ મારી નાખનારી હોય છે. તેઓના મુખ પર ક્રોધ દેખાય છે પરંતુ તેમનું અંતઃકરણ અતિશય ક્રૂર છે. ઝેરના બનાવેલા પદાર્થો અને ચણેલીઓ જેમ ઉપર ઉપરથી મનોહર હોય છે અને અંદર ઝેરથી ભરેલ હોય છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ બહાર દેખાવામાં મનોહર હોય છે અને અંદર અનેક અતના ઝેરી વિચારોથી ભરપૂર હોય છે. તેનાં વાક્યો પ્રમાણે ચાલનારો પુરૂષ હલકો પડવાની સાથે દુઃખ પામી પસ્તાવામાં પડ્યા વગર રહેતો નથી. શંખરાસુર, નમુગ્રિ, બલિ અને કુંભિ નસિ સરખા મોટા માયાવીઓની માયા પણ સ્ત્રીઓની માયા પામે રદ ગણાય છે. દુષ્ટ ચરિત્રવાળી અને હમેશ કલેશ પર પ્રીતિ ધરાવનારી સ્ત્રીઓ પુરૂષના મૃત્યુરૂપ જ ગણાય છે. પોતાના કલ્યાણને ઇચ્છનાર પુરૂષ સ્ત્રીઓનું નામ પણ ન લેવું જોઈએ. કલેશ, સંકટ, મૃત્યુ અને નરક એ સર્વનું મૂળ ધાતકી હૃદયની સ્ત્રીઓ જ છે.”

સલાસદો ! મોટી પદ્ધતિએ ચડવું અને સ્વતંત્ર થવું એ દરેક માણસને

ચોવી.

૧ સ્ત્રી કેવળ કુહાડી, સળળ વૃક્ષ તોડી;

પ્રાણી નાડી લે લક્ષ કોડી, મૂર્તિમંત ભવવ્યાધિ કામિની બાણવા.

ગમે છે. પરંતુ તે પદ્ધતિને લાયક ગુણો અને સ્વતંત્ર થવાની યોગ્યતા પોતાનામાં છે કે નહિ એની તપાસ ઘણાં જ થોડાં માણસો કરે છે. વળી વકીલાત કરવી એ કંઈ ખોટું નથી પણ જેને માટે તે વકીલાત કરવામાં આવે છે તે માણસનો કેસ જે અયોગ્ય હોય તો તેને માટે વકીલાત કરવી એ ઘણું જ ખોટું છે. મારા બાલવા પર પડિતા સરસ્વતીને ઘણું જ રોષ આવતો હશે તો પણ મારે તો વિશ્વના હિતમાટે ઘણી ધૃટથી કહેવું જોઈએ કે તેમના કહેવા પ્રમાણે હાલની સ્ત્રીઓને જે સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે તો તેઓ તેના ઘણો જ ખરાબ ઉપયોગ કરશે, અને પુરૂષો કે જેઓ ઘણી ઘણી મહેનત કરી અગવડ વેડીને પણ ગૃહરાજ્યનું પાલનપોપણુ કરી તેને સારા બંધારણથી ચલાવ્યા જાય છે તેના કામમાં સમજ્યા વિના વારે વારે કચ કચ કરી તે ઉત્તમ બંધારણને યુધ્ધી નાખશે. સ્ત્રી તે આખરે સ્ત્રી જ છે. “અજવાળી તોપણુ રાત” એ નક્કી સમજી રાખવું. માથે પડનારા ભારને ચાર દિવસ ઉઠાવતાં તેઓ પરતાયા વગર રહેશે નહિ. સ્વતંત્ર થવા માટે તેઓનાં મન આજે ઉછળી રહ્યાં છે એટલે આ વાત તેમને રૂચે એવું લાગતું નથી પણ તે સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે જે મુસીબતો ખમવી પડે તે મુસીબતોનું દર્શન થતાં જ સ્ત્રીઓનાં કામગીર મનો પાછાં હઠવા લાગશે. પણ તે મુસીબતોની સામે એક હાથ માત્ર પણ ટકી શકતાં નથી. તેથી મુસીબતો તેમના પર વિજય મેળવી ગૃહરાજ્યની સુસ્થિતિનો નાશ કરવા ચૂકશે નહિ.

આ બાબતમાં જેટલું બાલવા ધારીએ એટલું બોલી શકાય તેમ છે. સ્ત્રીએ હમેશાં પરતંત્ર જ રહેવું જોઈએ એ વાત અનેક પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે. સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા લાભકારક નિવડવાને બદલે નુકસાન કરનારી જ નિવડશે એવું અનુમાન કરાવનારા જોઈએ તેટલા દાખલાઓ મળી શકે તેમ છે. સર્વ માણસ સહેલથી સમજી શકે છે કે જે સ્વતંત્રતા પુરૂષોને માટે જ છે તે સ્વતંત્રતા સ્ત્રીઓને જાય એ તો ઘણું જ અવળું દેખાય. લોકો સ્ત્રીને સ્વતંત્ર કરવાની બાબતમાં કેવા વિચાર ધરાવે છે તેનો નમુનો હું તમને બતાવું છું. (એમ કહી સને ૧૮૯૩ જુલાઈ ૬ મીના “ગુજરાતી” ન્યુસ-પેપરમાંથી નીચેના ફકરો વાંચી જાય છે.)

“અમારું એક કલ્પ છે ત્યાં સમયે સમયે સંભાળેલા થાય છે. એક દિવસ મી. છોટલાલાએ ભાપણ આપ્યું કે ભાઈઓ ! સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા કદી પણ આપવી નહિ. તેઓ તો પુરૂષના તાબામાં રહેવા જ સરળપેલી છે. તેઓને છઠ્ઠી જવા દેવી, તેઓનો હુકમ માનવો, તેઓના કબજાગરા રહેવું અને તેઓને માન આપવું ? છીઃ છીઃ છટ્ છટ્ ઘણો અનર્થ, ઘણી ખરાબીનું મૂળ. બસ તેમની સાથે તો માર લાત ને કર વાત. એ દ્રાણ આદમની ડાબી પાંસળીમાંથી જન્મેલી, એના કબજાગરા થવાથી બાપડ આદમને પાપના ભોક્તા થવું પડ્યું છે. માટે કદી પણ સ્ત્રીના તાબામાં રહેવું નહિ. આ સાંભળી સૈાએ તાળીઓ પાડી મી. છોટલાલાને જાણે પુખ્તોથી વધારી લીધા, અને છોટલાલાની વાલ વાલ થવાની સાથે રાતના સાડાખાર ને ત્રણ મિનિટે મીટીંગ ખલાસ થઈ.”

એક પ્રતિષ્ઠિત પંડિત ઘણી દીર્ઘદષ્ટિથી લખી ગયો છે કે સ્ત્રીનાયકે ન વસ્તવ્યં—“જ્યાં સ્ત્રીઓનું ઉપરીપણું હોય ત્યાં વસવું નહિ.” આ પણ શું બતાવે છે ? એટલું જ કે સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ભેગવતાં જરા પણ આવડતી નથી. વળી ઘણી નીચ જાતિની ઓરતોને સ્વતંત્રતા મળેલી જ હોય છે તેઓની એ સ્વતંત્રતાનું શું પરિણામ આવે છે તે કાંઈ બતાવવું પડે તેમ નથી.

દૂકામાં હું એટલું જ કહું છું કે વેદ, સ્મૃતિ, સદાચાર અને પોતાને પ્રિય જણાવું આ ચાર^૧ બાબતો ધર્મના લક્ષણરૂપે કહેલી છે, તેમાંથી એક પણ બાબતને સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા અનુકૂળ નથી. માટે તેમ થવું એ ખરેખર મોટા અધર્મરૂપ છે, અને જ્યાં એવો મોટો અધર્મ થાય ત્યાંની પ્રજાનું અને રાજાનું પણ અનિષ્ટ થાય છે. તો રાજા અને પ્રજા એ બન્નેનું હિત તપાસતાં, લોકસ્થિતિ નિહાળતાં અને શાસ્ત્રને અનુસરતાં અમને તો એમ જ જણાય છે કે સ્ત્રીઓ કોઈ પણ રીતે સ્વતંત્રતાને યોગ્ય નથી.

મને આશા છે કે મારા બોલવાથી સભાસદોએ અને સભાધ્યક્ષસ્થળે

૧ વેદઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ સ્વસ્ય ચ પ્રિયમાત્મનઃ ।

પતન્નતુર્વિધં પ્રાહુઃ સાક્ષાદ્ધર્મસ્ય લક્ષણમ્ ॥ મનુઃ અ. ૨.

ખિરાજેલ પંચે યોગ્ય શું છે તે પર પોતાનું ધ્યાન પહોંચાડ્યું હશે, અને પડિતા સરસ્વતીના મનનું પણ સમાધાન થયું હશે. જેથી હવે હું મારું ભાષણ સમાપ્ત કરું છું.

(તાળીઓના ગડગડાટ અને સાબાશીના પોકારો વચ્ચે પડિતજી પોતાના સ્થાન પર બેસે છે એટલે સરસ્વતી ઉભી થાય છે અને સભામાં શાંતિ પથરાતાં પોતાનું ભાષણ શરૂ કરે છે.)

સ્ત્રીઓની પરતંત્રતાથી થતી હાનિ.

સરસ્વતી—વિવેક! સભાસદો ! જે વિષય પર પોતાનો અણુગમો હોય તે વિષયને પણ જ્યારે તેમાંથી ખરા ખોટાની પરીક્ષા કરવી હોય ત્યારે ધ્યાન દર્દન સાંભળવો જોઈએ.

સ્ત્રીઓને પરતંત્ર જ રાખવી એવી કાંઈ ઈશ્વરની ઇચ્છા નથી, આ વાત હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું. તોપણ જો તમે સ્ત્રીજનિતિની પરાધીનતાને કુદરતી કાયદો ગણતા હો તો તેમના પરથી હુલ્લુઈ અને દાખ ઉઠાવી લો અને પછી જુવો કે તે તમારી તાબેદારી ઉઠાવે છે કે સ્વતંત્ર અને છે ? સ્વાભાવિક વલણને કોઈ જનતા દાખની જરૂર નથી, તેથી જો ઈશ્વરે તેને પુરોષોની તાબેદારી ઉઠાવવા માટે જ સરજેલી હશે તો તેઓ કોઈ પણ જનતા દાખવગર જ તેઓની તાબેદારી ઉઠાવવા લાગશે. પરંતુ તમે નક્કી સમજી રાખજો કે તેઓ તમારા જીલમ તળે જ દબાઈ રહેલી છે તેથી કંઈ પણ બોલી શકતી નથી. જેમ અતિભારથી દબાયેલ માણસ “ મને ઘણો ભાર લાગ્યો છે ” એવા શબ્દો કહેવાને પણ સામર્થ્યવાન રહેતું નથી તેમ પરાધીનપણાના ભારમાં દબાઈ રહેલી દીન અપળા દુઃખ પામતી છતાં પણ તે મોહોડેથી જાહેર કરી શકતી નથી. કોઈ સ્ત્રી મોટાઈ કે શરૂતા ધરાવે છે તો તે ધરની અંદર જ. પણ કોઈ જમામરદીનું ખીડું ઉંચકી શકતી નથી. વખતના પ્રયત્નને લીધે અત્યારે તેઓની સ્થિતિ કેવળ ઇસપનીતિની વાર્તામાં આવતી ઉંદરડીઓના સરખી

૧ જ્યાં ઘણી ઉંદરડીઓનાં ઘર હતાં ત્યાં એક ખિલાડો આવી નિયમ તેઓનો શિકાર કરતો હતો. આવી રીતે પોતાની જનતા હમેશાં ક્ષય થતો

થઈ પડી છે. પરતંત્રતાના પાશમાંથી છૂટવાની ઇચ્છા તેના દિલમાં ઘણી જ હોય છે. પણ કરે શું ? પોતાને કોઈ માટે અને પોતાનો કાણુ વધે એટલા માટે તેઓ કૂટડી દેખાવાનો યત્ન કરે છે એ પણ તેઓ પરતંત્રતાને દુઃખ રૂપ માને છે કે નહિ એનો વિચાર કરવાનું એક સાધન છે. ત્યારે હવે કહો કે તેમના પર આ કુદરતી પરતંત્રતા છે કે સ્વતંત્ર પરતંત્રતા છે.

સ્રી જાતિની આવશ્યકતા, ઉત્તમતા અને મહત્તા.

પંડિતશ્રીના બોલવામાં આવી ગયું કે “ સ્રીઓની એકંદર વર્તણુક કેવી રીતની જાહેરમાં આવી છે તેથી તથા સ્રીઓનાં શરીરનું બંધારણ કેવું છે તેનો વિચાર કરવાથી એમ જ સિદ્ધ થશે કે સ્રી ક્યારેય પણ સ્વતંત્રતાને યોગ્ય નથી. ” કેવો સ્વાર્થમય ઉદ્ગાર ! હું એમ કહું છું કે સ્રીઓની એકંદર વર્તણુક જે જાહેરમાં આવી છે તે પરથી જ તેને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. પૂર્વકાળની સ્રીઓથી માંડી આજની સ્રીઓ સુધી તપાસતાં આવીશું તો નીતિ સંબંધે તેમનું વલણ પુરષો કરતાં કેટલું બધું વધારે છે એ પ્રત્યક્ષ જણાઈ રહે છે. નીતિનો બગાડ કરનારા અને લાયકર વર્તણુકવાળા સંખ્યાબંધ પુરષોએ જાહેરમાં આવી પોતાનું પોત પ્રકાશી દીધું છે. છતાં સ્રી જાતિ પર આવો ખોટો આરોપ મૂકવો એ શું તમને યોગ્યું વિપરીત લાગેલું છે ? આ તમારું મન કેવું વિફરેલ થઈ ગયું છે કે જેથી તમે જે તમારું અરધું અંગ છે, જે તમારી ગૃહસ્વામિની છે, જે તમારા સુખ દુઃખની ભાગીઓ છે, જે વીજળીની પેઠે ગ્રંથગણતાથી તમારી આજ્ઞા ઉઠાવનારી છે, જે તમારી આપદા યોગી કરનાર છે, જે તમારા મંદવાડમાં મંદુર શખ્તોથી ઔપધની

જોઈ એક દિવસ સઘળી ઉંદરડીઓએ સલા ભરી વિચાર કર્યો કે આપણી જાતનો દિનપરદિન ક્ષય થતો જાય છે માટે બિલાડો આવે તેની આપણને અગમચેતી મજા એવો કાંઈ ઉપાય થવો જોઈએ. આવો વિચાર ચાલતાં તે સલાની આગેવાન ડાહી ઉંદરડીઓએ ઉપાય શોધ્યો કે બિલાડાને ઘંટ બાંધવો, જેથી તેનો અન્ને પ્રવેશ થતાં જ ઘંટનો ખણખણાટ થાય. પણ આ ઉપાય કરે કોણ ?

ગરજ સારનાર છે, જે તમારા ઉપર પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ રાખનારી છે, જે તમારી આખરને ધક્કા ન લાગે એવી સંભાળ રાખનારી છે, જે તમારા ગૃહરાજ્યનો પ્રધાન છે અને જે આ સઘળા સંસાર વ્યવહારનું મૂળ છે તે નારીને તમે હમેશાં ખોટા આરોપો મૂકી નિંદો છો, ગુલામડી તરીકે ગણી વાતવાતમાં હડ હડ કરો છો. વાતવાતમાં ટોંકી લઈ રાંડ, શંખણી, કંઈશા, ચંડી અને કુલાર્યા એવાં એવાં વિશેષણો આપવામાં જરા પણ પાછા હડતા નથી. અરે ! આ તે તમને કોણે શિખવ્યું છે ? આ શું તમારા સદ્ગુરુનો ઉપદેશ છે ? આ શું તમને ઈશ્વરાજા થયેલી છે ? આ શું તમારા ધર્મશાસ્ત્રનું ફરમાન છે ? આ શું તમારા જન્માંતરનો સંસ્કાર છે ? આ શું તમારો પરંપરાનો સદ્ધર્મ છે ? કે આ તે તમારા મગજની ગેરસમજનો કાંટો છે ?

જુઓ, આ જગતમાં ઈશ્વર વિપ્લવ્યે તો લક્ષ્મીજીને હૃદયસ્થાનમાં રાખેલ છે, અને શંકરે પણ પાર્વતીને પોતાના અરધા અંગમાં પધરાવેલ છે. તો ઈશ્વરાજા તો એવી કેમ જ હોય કે સ્ત્રીઓને અધમ ગણવી અને તેઓને જુલમી દાખ તળે દાખી મારવી. ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ જો સ્ત્રીઓ પર જુલમ ગુન્નરવાનું લખ્યું હોય તો તે ધર્મશાસ્ત્ર જ શાનાં ? પણ તેમાં તો સ્ત્રીઓનું માહાત્મ્ય^૧ ઘણી ધૂટથી ગાયું છે. ત્યારે આવી કંઠાર અને નુકસાનકારક રીત-ભાત તમે ક્યાંથી શિખ્યા ? આ કાંઈ મારાથી સમજાવતું નથી. તમારા આવા સઘળા જુલમનું વર્ણન કરવા એસિયે તો એક મોટું પુસ્તક તૈયાર થાય.

સ્ત્રીવર્ગની આવી શોચનીય દશા નજરે જોઈ શકાતી નથી, તો હવે કરવું શું ? ક્યાં જવું ? કોને કહેવું ? કોની પાસે જઈ રડવું ? કોનું શરણ લેવું ? કોની પાસે જઈ દાદ માગવી ? કોની પાસે આ ફરિયાદ પહોંચાડવી ? કોનાં મોઢા ખોલાવવાં ! ક્યા ઉપાયો કામે લગાડવા ? ક્યા પ્રયત્નોથી કાર્ય

૧ યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યંતે રમંતે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યંતે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥

પિતૃભિર્નાતૃભિઞ્ચૈતાઃ પતિભિર્દેવૈસ્તથા ।

પૂજ્યા ભૂષયિતવ્યાશ્ચ બહુકલ્યાણમીપ્સુમિઃ ॥ મનુ ।

સિદ્ધ થાય ? શું ઉતાવળ કરતી ? શું ધીરજ ધરવી ? શું ગમ ખાઈ બેસી રહેવું ? શું ચાલતી દશામાં જ સંતોષ માનવો ? શું જંગલી સ્થિતિને જ સ્વીકારવી ? શું ગુલામી દશામાં જ બેસી રહેવું ? શું જીવતાં લગી તુચ્છકાર જ ખાધા કરવા ? શું માંચીની માંકડીની પેઠે એક પર ખુણામાં પડી રહીને જ દહાડા કહાડવા ? શું કૃપમંદૂક ન્યાયથી ગૃહકૃપમાં જ ગોંધાઈ રહેવું ? શું મનુષ્યજન્મ જડ જેવી દશા ભોગવવાથી જ સાર્થક થાય છે અથવા શું ધર્મશાસ્ત્રનો ઉપદેશ જ સ્ત્રીઓને અધમ દશામાં રાખવાનો છે ? નહિ, તેમ નથી જ, પુરૂષો એમ જ સમજી બેસા છે કે સ્ત્રીધર્મ એટલે સ્ત્રીએ કેવળ પતિની ગુલામી થઈને જ નીચે મૂકાએ બેસી રહેવું. તે લાત મારે, ગાળો દે, દુર્વ્યસનોમાં દૂબે, ચોરીના ધંધા કરે, શીતુર મચાવે, ચાડી ખાનાર થાય, વિશ્વાસઘાત કરનાર બને અને બીજાં પણ એવાં દુષ્ટ કૃત્યોમાં મશગુલ રહે તોપણ તે જ્યારે ઘેર આવે ત્યારે સ્ત્રીએ પોતાને ઘેર કૃષ્ણમહારાજ પધાર્યા છે એમ જ બાળવું જોઈએ. આંખો-માંથી એવાર આંસુઓ પડવા જેવું હોય તોપણ હસતા મુખથી દેવ પ્રમાણે તેની પૂજા કરી સેવામાં હાજર રહેવું જોઈએ. પતિ લાત મારે તોપણ હસીને કહેવું જોઈએ કે સ્વામિનાથ ! તમારો પગ દુઃખતો હશે, હો હું ચાંપું ! આમ કહી તેના પગ ચાંપવા બેસવું જોઈએ અને માંખણ લઈ (પોતાના ધરમાં ન હોય તો પાટોશીને ત્યાંથી માગી લાવીને પણ) તેનાં તળીયાં ધસવાં જોઈએ ! જે પદાર્થ પતિને ન ગમતો હોય તેનો સ્ત્રીએ પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગૃહસ્થો ! વિચારી બુદ્ધિ કે આ કેવડી બંધી સખતાર્થ ? આ કેવડો મોટો દાખ ? પુરૂષોના આવા અયોગ્ય દાખને લીધે સ્ત્રીઓનું આજ કાલ આપણા દેશમાં ચુલા પાણીયારા વચ્ચે જ ઉપજે છે, અને પુરૂષોના પ્રતાપથી તેમનું જ્ઞાન પણ ચુલા પાણીઆરા વચ્ચે જ ધુમ્પા કરે છે તેથી કોઈ સ્ત્રી પડિતજના કહેવા પ્રમાણે “ ચુલામાં પડે ” એવા શબ્દો કદાચ બોલી જતી હશે તો તે પણ તેમની પોતાની ભૂલનું જ પરિણામ છે. સ્ત્રીઓને જે સ્વતંત્રતા આપવી જરૂરની છે તે ન આપવાને લીધે તેઓ પછી આવા અધમ પ્રકારની સ્વતંત્રતા ઝડપવા લાગે છે તે પણ પુરૂષોની સ્ત્રૂળ દષ્ટિ નીચે આવતું જ નથી. પડિતજ ઉત્તમ સ્ત્રીઓના સંબંધમાં એક પણ અક્ષર નહિ બોલતાં ખરાબ સ્ત્રીઓના

સંબંધનું જ સંઘર્ષ બોલી ગયા અને તે પણ સર્વ સ્ત્રીઓને લાગુ પાડવાની ધારણા દર્શાવી છેવટ પોતાના અભિપ્રાય પ્રદર્શિત કરે છે કે “આવી સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતા મેળવશે પછી શું ખામી રહેશે ?” ધન્ય છે પંડિતશ્રીની વિવેકબુદ્ધિને ! ગોળ ખોળ સરખું ગણવાની આવી બહાદુરી ખીબા દેણ બતાવે ? આવા આવા ઇર્ષ્યા ભરેલા વિચારોથી સ્ત્રીઓને દાખી મૂકવામાં આવી છે, જેથી ખરી બાબતમાં પણ પુરંખોને પ્રતિકૂળ લાગે એવું કહેવાની સત્તા તેમનામાંથી તદ્દન ઉડી જ ગઈ છે. ભણેલી સ્ત્રીઓ પણ દબાણને લીધે પોતાના નિષ્પક્ષપાત અને સ્વતંત્ર વિચારો બાહરે કરતા અટકી જઈ પુરંખોને પસંદ પડે તેવું જાણી કરતાં જ શિખેલી છે. પુરંખો તેમને તાબે રાખવા માટે ધરના કામકાજમાંથી જરા પણ નહિ છૂટવા દેતાં ખીબાં કામકાજમાં લાગવા દેતા નથી. તેઓ નથી વિચારતા કે હરીફાઈ તો સંઘર્ષોને માટે ખુલ્લી હોવી જોઈએ. તેઓ નથી સમજતા કે બન્નેનું જોર સાથે જોડાવાથી વધારે ફાયદો છે. તેઓ તો “એક મીયાનમાં બે તરવાર કેમ સમાય ?” એમ કહી પોતાની બરોબરી કરનારની સાથે રહેવું કબૂલ કરતા નથી, અને સ્ત્રીઓને પોતાના પગ નીચે જ દાખી રાખવા ખાતર ધર્મને આડે લાવે છે. કેવી સ્વાર્થબુદ્ધિ ! અડધી દુનિયાને નકામી પાડી નાખી અર્થશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે દ્રવ્યોત્પત્તિ વગેરેમાં ધણું ધણું નુકસાન વેઠતાં પણ ચેતતા નથી. આ તેમની કેવી સમજ !

પંડિતશ્રી કહે છે કે “બે ઘણીવાળું ઘર ક્યારે પણ ચાલ્યું છે ?” હું કહું છું કે હા, ચાલ્યું છે અને ચાલે છે. દરેક આખા દેશમાં પંચાળાને વેપાર નિર્વિઘ્ને ધમધાકાર ચાલે છે. મોટા વેપારની અંદર એક કરતાં વધારે ભાગીદારો હોય તો જ તેઓ પોતાના કાર્યમાં ઉન્નતિ મેળવી શકે છે. બન્નેની સમાન સ્થિતિ થતાં જોનામાં વિશેષ ચતુરાઈ હશે તે જ આગળ વધશે. દરેક કામ પણ વહેંચણીથી ઘણું જ સુતર ચાલશે, આ વિચાર પર જરા પણ ધ્યાન નહિ આપતાં તેઓ પોતાની નિર્દય તથા અવિચારી વર્તણૂકને સ્ત્રીઓનાં બહા માટેની કહી પોતાના દોષ ઢાંકે છે.

ચોરી, છીનાળી, ખૂન, દગાબાજી અને જૂકું બાલવું વગેરે દુર્ગુણો સ્ત્રીઓ ઉપર જ દોળી પાડી પુરંખોને નિર્દોષ બનાવવાનો પંડિતશ્રીનો પ્રપંચ ઢાંક્યો

રહેતો નથી. ઉપરના સઘળા દુર્ગુણાનું પ્રધાનસ્થાન પુરૂષો જ છે અને તેની ધણી ધણી સાખીતીઓ છે. દરેક જ સુદમદદિથી જોઈએ છીએ તો પુરૂષોના સાહસનાં, અસત્યનાં અને દગાફટકાનાં નિત્ય નવાં ભયંકર ઉદાહરણો નજરે પડે છે. આ ઉપર લક્ષ નહિ આપતાં સ્ત્રીઓના ઉપર જ સર્વ દોષનો પોટલો મૂકાય છે. આવો પ્રકાર જોઈ માટે મન ખળભળી જાય છે તેથી હું નિર્ભય થઈ ગોલવા આગળ ધસું છું કે તમે પુરૂષો સઘળા એક સરખા કપડી છો અને એક બીજાના દોષ ઢાંકી તે દોષ બીજામાં દર્શાવો છો.

વાંચવામાં તથા રોજના વહીવટમાં સ્ત્રીઓની ઉપર પુરૂષો દોષ મૂકેલા જોવામાં આવે છે. પણ જે દોષ સ્ત્રીઓના અંગમાં છે તે દોષ પુરૂષોના અંગમાં છે કે નહિ એ જ જોવાનું છે. હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓ જેવી લખાડી કરતી જણાય છે તેના કરતાં પુરૂષો કેટલા ગણી લખાડી કરે છે તે ઉપર પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. ત્યાં જનને દોષિત હોય ત્યાં કેવળ એકના ઉપર જ આરોપ મૂકવો અને તે પણ જેનામાં નિરંતર ઘણા દોષ હોય તેના પર નહિ પણ જેનામાં કચચિત જ અને તે પુરૂષોના દગાણુને લઈને જ હોય તેના પર. આ કેવો અન્યાય ? જે વેળા કેફેરીએ શ્રી રામચંદ્રજીને ચૌદ વર્ષ વનવાસ અપાવી ભરતને રાજગાદી આપવાનું દશરથને કહ્યું ત્યારે સ્ત્રીઓના સંબંધમાં ઘણું લખ્યું છે. પણ તે વખતના યુગમાં પુરૂષો કેવા સત્યવાદી અને ન્યાયા હતા કે એક વખત વચન આપેલું હોય, પછી તે ગમે તેવું કહણ હોય તોપણ ફેરફાર નહિ, અને આજ તમે તો જે કાંઈ સ્ત્રીઓના ખરા હક છે તે પણ ઝુંટાવી લઈ પચાવી બેસો છો.

પંડિતજી કહે છે કે સ્ત્રીહં મુખ્ય ગણાય પણ તે વાત તદ્દન જૂદી જ છે. જુઓ, એકાદ સ્ત્રીએ જો હં કર્યો તો તેના પતિ તરફથી લાકડીના માર પડતાં તેને વર્ષ છ મહિનાની યાદી રહે છે. ત્યારે પછી તે જોઈ બીજી સ્ત્રીઓ પણ હં કરતી નથી, તે છતાં સ્ત્રીઓના માથા પર તેવો દોષ મૂકી પુરૂષો સદ્ગુણનાં પૂતળાં બને છે.

સ્ત્રીઓ જ્યારે તમારા પુણ્યરૂપ વૃક્ષને કાપી નાખનારી કુહાડી સરખી

૩૪ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાફી કારણો.

છે ત્યારે પછી એ પ્રાણુઘાતક કુહાડીના સંગ જ શા માટે રાખવો ? પણ આ તો સ્વતંત્રતા ન આપવા મહોંએથી એમ બોલવું અને વિષયવાસના પૂર્ણ કરવા ખાતર તેને પ્રાણુથી પણ અધિક આદવી અને આખો જન્મભરો તાણેદારી કરી હરેક પ્રકારના આવહારિક કામમાં બેસ સરળું વૈતરું કરીને પણ તેના પોપણની કડાફટ કરવી. આ સવળું કરવું પણ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવી, એ આપવાની વાત નીકળે ત્યાં તેના દોષ ગાવા મંડી જવા. કેવી ખુબી !

પુરૂષોની જેમ જેમ સત્તા વધતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા જડમળથી કહાડી નાખવા લાગ્યા. પ્રાચીન સમયમાં હાલની પેઠે સ્ત્રીઓને પહેરે રાખવાનો રીવાજ નહોતો. આ દૃષ્ટ રીવાજથી સ્ત્રીઓની મહત્તા ઓછી થઈ ગય છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓ ધિક્કારપાત્ર ગુલામગિરીની દશામાં આવી પડે છે. સ્ત્રીઓ કે જે નવી પ્રગતી માતાઓ છે તેઓને આવી હલકી પદવીમાં રાખવાથી તમારી પ્રગતિ અને તમારું દુનિ એ બન્ને હલકી પદવીમાં આવી ગય છે. આ તમને કાંઈ સાધારણ નુકસાન નથી. આ રીવાજ પ્રાચીન પૂર્વજનોનો નથી પણ પરાઈ પ્રગતિ અનુકરણ છે; કારણ કે પુરાતનગ્રંથોમાં ક્યાંય ગેરવાજબી બંધન જોવામાં આવતું નથી. પૂર્વે રાજાઓ અશ્વમેધને ટાંકણે રાણીઓને જનમંડળમાં ખુલ્લી રીતે પોતાની પાસે બેસાડતા. સુદક્ષિણ રાણી પણ દક્ષિણ રાજા સાથે પ્રવાસે નીકળી હતી. રામાયણ અને મહાભારતમાં આવા હજારો દાખલા મળી આવે છે કે સ્ત્રીઓ ખુલ્લે મુખે પાલખી કે રથમાં બેસી બહાર ફરી શકતી હતી; પરંતુ હાલની પેઠે લાજ કે ધુંધેટા તાણતી એવું ક્યાંય પણ વાંચવામાં આવતું નથી. આથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓ પુરૂષ ઉપર જેમ જેમ વિશ્વાસ રાખતી ગઈ તેમ તેમ પુરૂષો વિશ્વાસઘાત કરતા ગયા અને તેઓને આ દશાએ પહોંચાડી અને હવે આવી દશા તો તેમને માટે ઈશ્વરપ્રણીત છે એવું દર્શવી દેવાની પણ કોશીશ કરવા લાગ્યા છે.

જે માણસ જે સ્થિતિમાં હોય તેને વધારે લાયક થતાં પણ તેવી જ સ્થિતિમાં ઇવનપર્યાંત રાખવું એ ઘણું નિર્દયપણું અને જુલમ ગણાય છે. દુનિયાના જંગલી રીવાજનું કાંઈ પણ સ્વરૂપ આજે પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો

તે સ્ત્રીઓની અસ્વતંત્રતા જ છે કે જે મજબુત રીતે જેમની તેમ હાલતા સુધરેલા કહેવાતા વખતમાં પણ સહીસલામત ટકી રહી છે. દુનિયામાં જે સાડાં હોય છે તે થોડો વખત ટકે છે અને નહાડાં હોય છે તે કેમ ક્યું નીકળતું જ નથી.

“અમે દરેક બાબતમાં સુધારો કરતા જઈએ છીએ” આમ કહેના-
રાઓએ પણ સ્ત્રીઓની પરતંત્રતાની બાબતમાં કંઈ સુધારો કર્યો જ નથી
જેમ નિષ્પક્ષપાત વિચાર કરતાં માલુમ પડી આવે છે. સ્ત્રીઓની સામાજિક
દશા સુધારવાનો કોને ઉમંગો આવે કે તે ખરા દિલથી પ્રયત્ન કરે. કોન્ટ્રે-
સનો કોલાહલ મચી રહેા છે, સભાઓનો સાક્ષાત્કાર સંખ્યાબંધ થાય છે,
મંળગીઓનો મહિમા ગાઈ રહેા છે, ભાષણોની લભક વખતોવખત ઉડ્યા
કરે છે, કાખાણો કરવામાં લેખકોનું લોહી ઉઘળી રહ્યું છે, વર્તમાનપત્રો ત્રા-
જમાં આવી રહ્યાં છે, ચોપાનીયાંઓ ઘેર ઘેર અને ચોટે ચશુતરે પણ વંચાયા
કરે છે, પુસ્તકો પ્રેસમાંથી પસાર થઈ બહાર પડ્યાં કરે છે, છાપખાનાંઓ
છોકરાં છંપાંથી પણ છુપાં રહ્યાં નથી અને કાગળ, કલમ તથા શાહીવાળાઓને
તો બાદશાહી થઈ પડી છે. આટલું આટલું છતાં પણ સ્ત્રીઓની ખબર તો
બિલકુલ લેવાતી જ નથી. શું પુરૂષો સ્ત્રીઓને માટે આટલા બધા બેદરકાર છે ?
શું તેઓ સ્ત્રીઓની પરાધીન દશા પર કોઈ દિવસ પણ ધ્યાન નહિ જ આપે ?
અરે ! એવો કોઈ પવિત્ર માતાનો પુત્ર પેદા નથી થતો કે જે પોતાના હાથમાં
ન્યાયની ઝીણી તલવાર લઈ પુરૂષોના અસહ્ય પક્ષપાતરૂપ દુષ્ટ અને ભયંકર
રાક્ષસને હણી અબળાઓનો આશીર્વાદ લે ? ક્યું અધર્મનું રાજ્ય આવી ચૂક્યું છે !

અરે ! જે આપણને સર્વદા દુઃખદાયક છે, આ ભવસમુદ્રમાં જેનાથી
બીજા કોઈ પણ મોટો શત્રુ નથી, જે વિપત્તિઓનો પિતા છે, ઋષિ, મુનિ,
દેવ અને વિદ્વાનોનાં હૃદયોને પણ દૂષિત કરી તેને દુર્ગુણો અને દુર્વ્યસનોની
ખાણરૂપ બનાવનાર છે અને પોતાને રહેવાના સ્થાનરૂપ દેશ તથા ધાને સર્વ
સુખોથી વિમુખ કરી મોટા અનર્થના સાગરમાં દૂબાવનાર છે અને ચક્રવર્તી
રાજાઓને પણ ક્ષૂદ્ર અને નીચ બનાવી દીધા છે, અનેક મોટા મોટા દેશોની
સંપત્તિનો નાશ કર્યો છે, ધણાઓની શુદ્ધિને બ્રષ્ટ નષ્ટ કરી દેવામાં કયામ

૩૬ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.

નથી રાખી તથા પિતૃભાવ, સરલભાવ, નમ્રભાવ, શ્રદ્ધાભાવ, પ્રેમભાવ, શાંતિ-ભાવ અને સ્ત્રીભાવ એ સર્વનો નાશ કર્યો છે તેનું આજ કાલ આ આર્યા-વર્તની અંદર ઘેર ઘેર સામ્રાજ્ય વર્તી રહ્યું છે. મલિન મનુષ્યો તેને પિતા સમાન માને છે. પિતાને પ્રસન્ન કરવા સદૈવ તેની આજ્ઞામાં રહેવું પડે છે તે પ્રમાણે તેઓ તેની આજ્ઞામાં રહે છે. એ પિતા પોતાના પ્રિય પુત્રોને ઉપદેશ આપે છે કે “મારા પ્રિય પુત્રો ! હંમેશાં દુર્બળને રંબંડો, તેઓના ભાગ છીનવી લો, ગરીબોને દુઃખ દો, તેઓને અપરાધ વિના છવિતપર્યંત કદ કદી રાખો અને હંમેશ સંતાપ્યા કરો. એવા ઉપાયો યોગ્યા કરો કે જેથી એ જન્મકેદી (સ્ત્રી) તમારે આધીન રહ્યા કરે. એવો ઉપાય કદી પણ નહિ કરો કે જેથી એ પોતાના જન્મમાં કેદખાનામાંથી નીકળી બન્ય અને તમારી સાથે બેસી જાય તો એવું કામ બૂઝ ચૂકથી પણ કરશો માં. પિતાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરશો તો મોટા પાપી થશો. તેમ કરવાથી હું તમારા પર રૂદ્ધ થઈશ. મારો સાચો સપૂત તે જ છે કે જે બીબ્બને દુઃખ દે અને પોતે આનંદમાં રહે, તથા એ જન્મકેદીને બહારની હવા પણ લાગવા ન દે. જો એ કેદીઓને બહાર કહાડવા હાથ તો તેઓની આંખો બંધ કરીને અને હાથ પગ બાંધીને કાંઈને લોખંડના પાંજરામાં કે કાંઈને હડમાં નાખીને કહાડવા. તેઓને હંમેશાં એમ જ શીખવવું કે તેઓ પોતાનાં નેત્ર અને મુખ ઉપર પાટો બાંધી રાખે. તેઓને રૂપિયા સાટે વેચો, કાંઈ ચીજ સાથે અદલ બદલ કરો, ખાવામાંથી બચેલું એકું, લુખું અને સૂકું અનાજ આપ્યા કરો, તેની પાસે સખત મજુરી કરાવ્યા કરો, તેની આગળ ગુલામ-ગિરી સિવાયની કાંઈ પણ વાત ન કરો, વિદ્યાદિ ગુણોથી તેઓને હજીરો ગાઉ દૂર રાખો, કાંઈ સભામાં કે સમાજમાં સાથે ન લઈ જાઓ અને તેઓએ જેવી અધારી કોટડીમાં જન્મ લીધો છે તેવી જ રીતના ગાઢ અધકારમાં તેઓ હંમેશાં રહે એવો ચત્ર કરતા રહો, કે જેથી તેઓમાં મનુષ્યશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય જ નહિ. તમારે તેનાથી ધુરાં કામ કરવામાં લાજ રાખવી નહિ પણ તેઓને લાણાવવામાં, ધર્મશિક્ષા આપવામાં ને કસરત કરવામાં ઘણી જ લાજ રાખવી. પુત્રો ! ક્યાં સુધી કહું, અગ્રેક વાતમાં તેઓને ન્યૂત જ રાખવા

માટે આ માઈ થોડું કહેવું થઈ કરીને માનજો. પછી તો તમે શુદ્ધિમાન છો. પિતાનો શુભ પુત્રમાં હોવો જ જોઈએ. ” આ પ્રમાણે પિતાની શિક્ષા સાંભળી સર્વ પુત્રોએ કહ્યું કે “ પિતાજી ! અમે તો પ્રથમથી જ એ પ્રમાણે વર્તીએ છીએ. ”

ઉપરના લખાણ ઉપરથી વાંચનારને જાણવાની ઇચ્છા થશે કે એ પિતા કોણ છે, પુત્ર કોણ છે, અને જન્મકેદી પણ કોણ છે ? આ બાબત વિચારવત પ્રિય ભાઈઓને તો જાણવાવાની કરી જરૂર નથી, પણ જેની આંખો ફરી ગઈ છે, જેણે પોતાનું હૃદય વજ્ર સરખું કરી રાખ્યું છે, જેણે ધર્મને તિલાંજલી દીધી છે, જે પાપપંકમાં ડૂબેલ છે, જેણે ધનુરારનો પાત્રો પીધા છે અને જેઓ નેત્ર તથા કાન છતાં આંધળા અને બહેરા બની ગયા છે તેઓને જાણવાવાની જરૂર છે કે એ જન્મકેદી તે જ છે કે જે તમારા ઘરમાં સ્વીકૃતિ રહેલ છે. પિતા તે જ છે કે તમારા હૃદયમાં જે અધર્મ વસી રહેલા છે એની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું એમાં જ તમે જન્મનું સાક્ષ્ય સમજી શકો છો. અધર્મી પુરુષ કયાંય પણ સુખ પામતો નથી. શાસ્ત્રકારો જાણીએ છે કે કાન ધર્મને મારી નાખવું એ બહેતર છે પણ અધર્મનો આશ્રય કરી તેની આ-ભવિકા ત્રોડવી કે તેનો હક દૂરવાવો એ બધું જ ખરાબ છે. કારણ કે તેને મારી નાખવામાં તે વખત જ પીડા થાય છે પણ ભવિકા ત્રોડવાથી કે હક દૂરવાવવાથી તેને જન્મભર પીડા થાય છે. કેદની ભવિકા કે હિરસો લઈ લેવો એ જ મોટી હિંસા છે. આવા પ્રકારની હિંસા કરનાર માણસ કદી પણ સુખ પામતું નથી. હવે બતાવો કે તમે સ્ત્રીઓની હિંસા કરી છે કે નહિ ? “ આ-ખો ભવ પરાંધીન રાખવી ” આ અન્યાયના પહાડ જેવું વચન સ્ત્રીઓને માટે લખી રાખ્યું છે કે નહિ ? આ વચન વિનાપરાધ જન્મ સંધીનું કાળું પાણી છે. કાળાપાણીમાં પણ કેદીઓ બહારની હવા ખાય છે અને સ્વચ્છંદ વિચરે છે. પણ આ તો કાળાપાણીનો પર ડાહો ! ભાઈઓ ! શુદ્ધ બેસને પણ કોઈ

૧ અધર્માર્મિકો નરો યઃ રયાદ્યસ્ય ચાપ્યનૂતં ધનમ્ ।

હિંસારતઃ ચો નિયં નેહાસૌ સુસમેધતે ॥

સ્વતંત્ર કરી દે છે પણ સ્ત્રીઓને તો તે અવસ્થામાં પણ તમે સ્વતંત્ર થવા દેતા નથી. પુરુષવ્યવસ્થામાં ધર્મ કે ન્યાય હોત તો તે કાઈ અંશમાં એમ પણ લખ્યત કે “ પુરુષ આલ્યાવસ્થામાં માતાને આધીન, યુવાવસ્થામાં સ્ત્રીને આધીન અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્રીઓને આધીન. ” પણ આવું તો ક્યાંય લખેલું જ નથી. જેમાં પદ્મપાતની વાત લખી હોય તે ધર્મશાસ્ત્ર જ કેમ કહેવાય ?

યદિચ્છિત પણ પદ્મપાતનો લાજ કરી વિચારો કે ન્યાયકારી જગદીશ્વરે સ્ત્રીઓને હાથ, પગ, વાણી, કાન, જીભ, નેત્ર, નાક, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, ઇચ્છા, સુખ, દુઃખ, રાગ, દ્વેષ, શોક અને હર્ષ એ સઘળાં પુરુષની પેઠે જ કેમ દીધાં છે. તેઓને મુસલમાન જ કેમ ન બનાવી ? અથવા એક માંસની લોથ જ કેમ ન બનાવી ? શું ઈશ્વરની બુદ્ધિ કમ હતી કે તે બુદ્ધી ગયા ? નહિ, એ તો સંપૂર્ણ ન્યાયા છે. તેણે વેદમાં એવું ક્યાંય પણ દરમાવ્યું નથી, તે છતાં પુરુષો એવું અન્યાયનું કામ કરે છે, તો તેનું કળા પામે છે અને પામશે. બુદ્ધિ, વિદ્યાવતી કોઈકો તેમને બેલ સમાન ગણે છે. તેઓએ તેમના ગળામાં શુભામીનો ઘંટ નાંખ્યો છે. આખો દિવસ કામ કર્યા કરે છે તેપણુ તેમનું પૂરું પેટ પણ ભરાતું નથી. જપ, તપ, તેજ, યજ્ઞ, વિદ્યા, ધર્મ, નીતિ, બુદ્ધિ, સત્ય, ધન, માન, એકતા, ઉત્સાહ, વિશ્વાસ અને પુરુષાર્થ આદિ ઉત્તમ ઉત્તમ ગુણો દેશમાંથી દૂર આલ્યા ગયા છે. કારણ કે ત્યાં અધર્મનું રાજ્ય, અધર્મનો દુકમ અને અધર્મનાં સંતાન હોય ત્યાં દિવ્ય ગુણ કેમ રહી શકે ? દયાહીન, ક્રૂર, રાજ વગેરેના ક્રાંત ભાઈ ગમે તેવા નહકના સગાનું પણ ખૂન કરી નાખનાર. વિશ્વાસઘાતક, સ્ત્રીઓને પાપ કર્મમાં ફાળવનાર તથા અગાધ કપટવાળા દુશ્વરિત્ર પુરુષો આજ કાલ સ્ત્રીઓના મૃત્યુરૂપ થઈ પડે છે અને દિવ્ય ગુણોને અદલે પોતાના દુરુણોની બાંહેબલાલી બતાવે છે. સ્ત્રીઓ કપટી છે, એમ પરાણે સાબીત કરવા માટે મોટા મોટા માયાવી પુરુષોના દાખલા આપવામાં આવે છે. એ ઉપરથી બુદ્ધિમાને સમજવું બે-

૧ શંભરસ્ય ચ યા માયા યા માયા નમુચેરાપિ ।

બલેઃ કુંભીનસેશ્ચૈવ સર્વાસ્તા યોપિતો વિદુઃ ॥

ક્રિયે કે માયાની તરીકે સ્ત્રીનો કાંઈ પણ દાખલો નહિ મળતાં પુરુષોનો જ દાખલો મળે છે તેથી ખરેખર માયાવી (કપટી) તો પુરુષ જ છે. પુરુષોએ પોતાની અધમ ધારણાઓને પણ ઉત્તમ ગણાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં કાંઈ ક્યાશ રાખી નથી. સાધારણ પુરુષોને એકબાજુએ મૂકી જેને લોકો ઘણું માન આપે છે એવા ધર્મશાસ્ત્રના કર્તાવ્યોએ પણ સ્ત્રીઓના ગેરલાભમાં ઉતરી પોતાની મુરાદ પાર પાડવાના પ્રયત્નો કરેલા છે.

ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે કલૌ પારાશરા ધર્માઃ—“ કળિયુગમાં પરાશર મુનિએ કહેલા ધર્મો વજનદાર છે. ” તો એ વજનદાર ધર્મનિયમોના આધનાર મુનિ પરાશર જણાવે છે કે—

**યાઃ પુણ્યનાર્યશ્ચ સકામપુંસાં કામોપમુક્તયૈ નિજદેહદાઃ સ્યુઃ ।
ગીર્વાણચેતોહરરૂપવત્યઃ પૌરંદરાસ્તા ગણિકા ભવંતિ ॥**

સહ્યજનો ! લાજ પણ ગ્નનઈ જાય એવા આ શ્લોકનો અર્થ કહેતાં મને શરમ થાય છે, જેથી આ વાત મારે પડતી મૂઝી દેવી જોઈએ છીએ. ધન્ય છે ઋષિ ! તારા ઉપદેશને !

વળી પડિત કહે છે કે સ્ત્રીઓ પુરુષના મૃત્યુરૂપ જ ગણાય છે, તો પુરુષા પણ સ્ત્રીઓના મૃત્યુરૂપ થઈ પડે છે. સ્ત્રીઓનું મૃત્યુરૂપપણું તો ફક્ત

૧ પરાશરનો ઇતિહાસ મહાભારતમાં વિસ્તારથી આપેલો છે. તેનો દ્વિતીય સાર એટલો જ છે કે એક દિવસ પરાશરમુનિ હોડીમાં બેસી ગંગાનદી ઉતરતા હતા. ત્યાં તે હોડી ચત્રાવનાર એક મરચગંધા (માછલા સરખા ગંધવાળી) નામની માછળને યુવતી જોઈ તે મુનિએ તેને અનીતિને માર્ગે ઉતારવાની કોશીસ કરી. ત્યારે તેણીએ કહ્યું કે હું એ કામ કદી કરવાની નથી. કાંઈ જોતું નથી પણ આ પ્રત્યક્ષદેવ સૂર્ય તો જોય છે. આમ વાદવિવાદ થતાં સૂર્યની આંખે વાદળ આવવાથી પરાશરે તેણીને કહ્યું કે જો સૂર્ય હવે ક્યાં જોઈ શકે તેમ છે ? આમ અવળાસવળ સમજવા તો બિચારી ભાળી અબળાને આંખે માર્ગે દોરી તે ધર્મમુનિએ પોતાની મુરાદ પાર પાડી. વાંચનાર ! મારે કહેવાની જરૂર નથી, તું તારા મનથી વિચારીજો. આ કેવું સાદસ ?

કહેવા માત્ર જ છે અને પુરૂષોના તો તેવા હબ્બરો દાખલા મળી શકે છે. વળી સ્ત્રીને જે કલેશ, સંકટ, મૃત્યુ, અને નરકના દારૂપ ગણવામાં આવે છે તો પુરૂષો પણ તેના દારૂપ કેમ ન ગણાય ? ખરું જોતાં કલેશાદિનું મૂળ સ્ત્રીઓ કે પુરૂષો નથી પણ તેઓનું ધાતકા હૃદય જ છે. પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય.

પંડિતજી વિશ્વના દિતમાટે ઘણી જૂટથી જણાવે છે કે, “સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે તો તેઓ તેનો ઘણો જ ખરાબ ઉપયોગ કરશે અને ગૃહરાત્યની ખરાબી કરશે.” આ કેવી ઉધી સમજ છે ? ગૃહરાત્યને સુધારનાર સ્ત્રી જ છે ગૃહરાત્યની જે કંઈ પણ ખરાબી થતી હોય તો તે તેના માલિકના નાલાયકપણાને લીધે જ છે. સ્ત્રીમાંથી જે દિનપરદિન તમે હાથે કરીને યોગ્યતા ઘટાડતા જશો અને ધાતકા બની તેને દાખતા જ જશો તો હાલ છે તેના કરતાં પણ ગૃહરાત્યની વધારે ખરાબી થશે.

પણ હાલમાં તો એવું બન્યું છે કે ગર્ભ તેટલું રક્ત કરીએ તોપણ તે અગ્ન્યરોદન જેવું છે. આપણા દેશીઓ બધા હવે પર દયા કરશે પણ સ્ત્રીઓને માટે તો કંઠાર ત્રત ધારણ કરી દયા કરવાનું પરચખાણુ લઈ બેઠા હોય એવું માલુમ પડે છે. જુઓ, તેમણે પશુઓને માટે સંકરો શહેરોમાં ગોશાળાઓ બંધાવી છે અને મોટી મોટી નગરીઓમાં પાંજરાપોજો બનાવી છે, જેમાં અનેક હવે આશ્રય લઈ સુખ મેળાવે છે. ગધેડાં, બકરાં, અને કુતરાં વગેરે જનવરોને માટે ત્યાં ખાવા પીવાને વારતે સારો પ્રયત્ન છે, અને તે નિમિત્તે હબ્બરો રૂપિયા ખરચાય છે. પણ અફસોસની વાત એ છે કે સ્ત્રીઓ તો જનવરોથી પણ નીચે દરજ્જે મનાય છે. ઘોડાશાળા, ગોશાળા, કુતરાશાળા, વાનરશાળા, ગદ્દાશાળા અને કશુતરશાળા તો બની ગઈ પણ કોઈ શહેરમાં વિધવાશાળા, કદાશાળા, દુઃખીયાંશાળા અને અબળાશાળા બની છે ? અરે ! એ તરફ તો કાઠનું ધ્યાન જ નથી. “હાય હાય ! ગોહત્યા થાય છે. મહાધાર કર્ણાયુગ આવ્યો છે,” આવા પોકાર થાય છે. પણ હબ્બરો વિધવાહત્યા, કન્યાહત્યા, ગર્ભહત્યા, સ્ત્રીહત્યા અને બાળહત્યા થાય છે તેના તરફ તો કોઈ ધ્યાન

પણ દેવું નથી. જુઓ, પ્રમાદ અને પક્ષપાતના દગલા. કયા ભરતખંડીએ સ્ત્રીમહાવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે? કયું સ્ત્રીઓપધાલય ચાલુ કર્યું છે? કયું સ્ત્રીકાર્યાલય છે? આ ભરતખંડમાં એક પણ સ્ત્રીકોલેજ છે? ખતાવો. આ મોટો પક્ષપાત છે કે નહિ? આ ઘેર અધર્મ છે કે નહિ? ભલા એવો એક પુરુષ તો ખતાવો કે જે કન્યા અને પુત્ર ઉપર સમદૃષ્ટિથી જોતો હોય અને જેવી રીતે પુત્રશિક્ષણમાં યત્નવાન રહે છે તેવી રીતે પુત્રીશિક્ષણમાં પણ મન્યો રહેતો હોય. આ એક મહાન અન્યાય સેંકડો વર્ષ થયાં ચાલ્યો આવે છે તે ઈશ્વરની સહાયતા સિવાય તુટવો મુશ્કેલ છે.

પુરુષોએ પોતાનો એટલો બધો જુલાકોદોર ચલાવેલો છે કે જો કોઈ પણ પ્રકારથી સ્ત્રી તેમની અપ્રીતિનું પાત્ર થઈ પડે તો તેણીએ મહા મહેનત અને અપ્રતિમ પ્રેમથી ઉછેરેલાં બાળકો પણ તેના કબજનમાંથી ઝૂંટાવી લઈ તેણીને એક બીજાણુ અને કેદીની માફક જુદી કોટડીમાં રાખે છે. જેથી તે બિચારી ઘણી અકળાય છે અને દુવામાં પડી, જેર પી અથવા ફાંસો ખાઈ આત્મઘાત કરે છે. આમ કરવા જતાં સ્ત્રી જો કદાચ દૈવ્યોગને લીધે દુર્ભરણના સપાટામાંથી ગતી જાય તો વળી તેની રિશ્તિ એવી વરંજાળે ચડે છે કે નિષ્પક્ષપાત માણસનું અંતઃકરણ તેનો વિચાર કરતાં હાથ રહી શકતું નથી. જુલમના પરિણામમાં પુરુષોનો પક્ષપાત તેણીને ન્યાયાસન પાસે ખડી કરે છે અને ત્યાં ન્યાયાસન પર બેઠેલો હુકમ જ તેને પીનલકોડની ૩૦૯ મી કલમ પ્રમાણે ગુરૂગાર હરાવે છે. અધમ પુરુષના જુલમ તળે દયાપ્રેતી નિર્દોષ અબળાને આ પણ એક પડયા પર પાટુ વાગે છે. આટલી જોરજુલમી પુરુષ સિવાય બીજું કોણુ કરી શકે?

એક પિતાને ચાર કન્યા હોય અને તે વિધવા થઈ ગઈ હોય, અતિ દુઃખી તેમ જ દરિદ્ર બની ગઈ હોય અને ઘણી જ દયા ખાવા જોગ હોય તોપણ તેને પિતાના ધનમાંથી પોતાના હક તરીકે એક પૈસો પણ મળતો નથી; અને એકાદ પુત્ર હોય તે ગમે તેવો દુરાચરણી હોય અને તે પિતાને જેર દહને મારી નાખે કે વેશ્યામાં પૈસો ગુમાવે તોપણ પિતાનું સઘળું ધન

તેને જ મળે છે. બતાવો, આથી બીજા કયો પક્ષપાત ? અવહારિક નિયમો બાંધનારા મુનિલોકોએ પણ કેવી વિપમદષ્ટિ વાપરી છે ? કન્યા એ શું પિતાનો વંશ નથી ? કન્યાનું ઉત્પત્તિસ્થાન શું કંઈ બીજું છે ? કન્યા શું કંઈ ઓછું દ્રિવસે અવતરે છે ? એવું કંઈ પણ કારણ જોવામાં આવતું નથી કે જેને લીધે કન્યા ભાગમાંથી ખાતલ થઈ શકે.

આપણે જોઈએ છીએ તો આ પ્રમાણે સઘળે સ્થળે સળળે નિર્બળ ઉપર હમેશાં જુલામ ગુન્નર્યો છે. ૬૦ ગીમી કહે છે કે “સ્ત્રીઓને આપણે જુલામ બનાવી દીધી છે એટલું જ નહિ પણ તેઓના મગજ સાથે એવી અસર જરી દીધી છે કે સ્વાતંત્ર્ય શોધવું એ તેઓના ખરા માનમાં ઘટાડો કરનાર છે. આપણે તેઓના ખરા માનના સંબંધમાં આપણા સ્વાર્થી અને આપમતલબી મતો એટલે બધે દરજ્જે એસાડી દીધા છે કે “સહનશીલતા સિવાય બીજા કંઈ પણ ગુણ બતાવવો એ ખરેખર એસતને છાજતું નથી.” આવી ઘણીખરી સ્ત્રીઓની માન્યતા થઈ ગઈ છે. ઘણા જ જૂના વખતથી આપણે તેઓને નિયમિત રીતે એવું જ શિખવતા આવ્યા છીએ કે બ્યારે તેઓ પોતાના બધા હોકા છોડી દે અને કંઈ પણ હક માગે નહિ તથા તેઓના ઘણીઓએ દર્શાવેલી અને નહિ દર્શાવેલી હસ્તશોષાને તથા મતોને બધી રીતે આધીન રહે ત્યારે જ તેઓ સફળશી કહેવાય. દરેક વખતે અને દરેક દેશમાં એસતોના કુમળા સ્વભાવને છેતરવામાં આવ્યો છે તથા તેનો ખરાય ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પુરૂષ સ્ત્રીઓના આવા સ્વભાવને પોતાની સ્વાર્થી હસ્તશોષાને અનુસરતો બનાવ્યો છે. બીજા બધી ચીજોની સાથે તેણીને પોતા ઉપર કમભરોસા રાખવાનું એટલું બધું શિખવ્યું છે કે તે રાહ પુરી અને આનંદથી જે જગા તેને આપવામાં આવી છે તે કબૂલ કરે છે અને પોતાના ઘણી આગળથી, જે આપવાની તેને હસ્તશોષા હોય અથવા જે તે આપતો હોય તે કરતાં વધારે માગવું એ પાપ છે એમ તે માને છે.”

પૂર્વ કાળમાં સ્ત્રીઓને વૈદિકકર્મ કરવાના પણ સઘળા હક પુરૂષ સમાન જ હતા, એમ ધર્મશાસ્ત્ર જણાવે છે. આમ હતાં સ્ત્રીઓને સમાન ક-

૧ પુરાકલ્પે તુ નારીણાં વ્રતબંધનામિપ્યતે ।

અધ્યાપનં ચ વેદાનાં સવિત્રીવચ્ચનં તથા ॥

ક્ષામાં ઉભેલી જ્ઞવાની અસહનતાવાળા પુરુષોએ પાછળથી તે સ્વળા હકા ધીનવી લીધા છે, જેનો લાભ તેઓએ ધણા વખત સુધી ભોગવ્યો અને હજી ભોગવે છે. માટે હવે પુરુષોએ વેળાસર ચેતી સ્ત્રીઓના હક પાછાતેમને સ્વાધીન કરી દેવા જ્ઞેષ્ઠોએ ધીએ. વાર્યા ન કરવું અને હાર્યા કરવું એ અવિચારવાન માણસાનું કામ છે. માટે પહેલેથી જ સમજીને ચાલવું જ્ઞેષ્ઠોએ કે જેથી આપણી પ્રતિષ્ઠા સારી રીતે જળવાઈ રહે અને “આટે લાકડે આંધા વહેર” એ કહેવતનું કળ ભોગવવાનો વારો આવે નહિ.

પંડિતશ્રી ન્યુસપેપર વાંચી છાલકા મગજના જે હલકા વિચારો સંભળાયા તે વગર વગરના હોવાથી તેને માટે હું કંઈ પણ બોલી સલાસદાનો વખત રોકવા માગતી નથી.

પંડિતશ્રી જણાવે છે કે સ્ત્રીનાયકે ન વસ્તવ્યમ્—“ન્યાં સ્ત્રીનું ઉપરીપણું હોય ન્યાં વસવું નહિ.” તો હું પૂછું છું કે આજ તમારા પર રાજ્ય કોણ ચલાવે છે? પૃથ્વીમાં પહેલે નંબર ગણાતા સ્વતંત્ર રાજ્યની કુલ હકુમત મહારાણી વિક્ટોરિયાના હાથમાં દેખતા છતાં “સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ભોગવતાં જરા પાત્ર આવડતી નથી,” એમ કેમ કહી શકાય? આપણા દેશમાં પણ સ્વતંત્રપણે રાજ્યતંત્ર ચલાવનારી ઘણી રાણીઓ થઈ ગઈ છે. તો હવે સ્ત્રીની સત્તા નીચે ન રહેવું. આ પંડિતશ્રી કહેવું પોપટીયાજ્ઞાનર બરોબર અને પાંચામાંનાં રીંગણાં જેવું છે. જો એમ ન હોય તો મહારાણીની સત્તા નીચેના આ મુલકમાંથી તેમણે દેશવટો જ લેવો જ્ઞેષ્ઠોએ. અને તેમ કરે તો જ તેઓ સત્યવક્તા અને વચનપાળક ગણાય.

વળી પંડિતશ્રી કહે છે કે “ઘણી નીચે જાતિની ચારેતોને સ્વતંત્રતા મળેલી જ હોય છે. તેઓની એ સ્વતંત્રતાનું શું પરિણામ આવે છે તે કંઈ

૨ એક પોપટને તેના રજવાળે પટાવ્યું હતું કે “બીલાડી આવે તો ઉડી જવું.” આ વાક્યનો પોપટ નિરંતર પાડ કરતો હતો. એક વખત બિલાડીએ તેને પકડ્યો એ વખત પણ તે ઉડી જવાને બદલે ઉપરનું જ વાક્ય બોલવા લાગ્યો અને અંતે મોતને શરણ થયો.

૪૪ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.

બતાવવું પડે તેમ નથી. " પરંતુ આમ બોલવાથી કાંઈ ઉત્તમ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવાનો પ્રતિબંધ થતો નથી. મૂર્ખ અને નાદાન સ્ત્રીઓને ઘટ આપવાથી દેશાદય થાય એમ માઈ કહેવું નથી. પણ શહાણી અને સુશિક્ષિત આર્યમહિલાઓને યોગ્ય ઘટ આપવી જોઈએ; કારણકે દેશના નાક સરખી તેવી ઉત્તમ સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો જ ઇતર મનુષ્યોને દષ્ટાંત લેવા લાયક છે.

પુરુષો પોતાની અક્ષત વિષે કાંકા રાખી સ્ત્રીઓની અક્ષતને અનુભવ કર્યા વગર હસી કહાડે છે, તથા તેને મૂર્ખ અને દુર્ગુણની પંક્તિમાં દાખલ કરે છે; પરંતુ આ બાબત સિદ્ધ કરવા માટે શું તેમની પાસે પૂરતા પુરાવા છે? નથી જ. ચોરોતોનું મગજ ભરદો કરતાં કોઈ પણ રીતે નાનું અથવા સ્વભાવથી અધમ વિકૃતિને પામેલું હોય એમ કદી પણ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. જો એમ અનુમાન કરતા હોય કે સ્ત્રીઓના શરીરનું કદ નાનુક છે તેથી તેનું મગજ પણ નાનુક હોવું જોઈએ. આમ અનુમાન કરવા જતાં હાથી, ઉંટ, અને ગધેડા વગેરેનું મગજ પણ તેમના કદ મુજબ ઘણું મોટું ગણાવું જોઈએ, અને તેઓમાં માણસો કરતાં વિશેષ અક્ષત છે એ પક્ષ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. માટે આવું અનુમાન છોડી દઈ બારીકાનાં કામો ઉપરથી જ મગજનું માપ લેવું જોઈએ. ભરત ભરવું, સીવવું, રાંધવું અને એવાં બીજાં પણ ઘરનાં ઘણાં ઘણાં બારીક કામોમાં ચિત્ત પેરાવવું એ કામ હાલ મુખ્યત્વે કરી સ્ત્રીઓનું જ છે; પુરુષોથી તે જોઈએ તેવું બની શકવાનું નથી. કદાચ કોઈ ધારે કે જેમાં અંગબળની જરૂર છે એવાં વ્યવહારનાં કાર્યો પુરુષોથી જ બની શકે તેમ છે; કારણકે તેઓના શરીરનો બાંધો સખળ છે, અને સ્ત્રીઓના શરીરનો બાંધો નિર્બળ છે. આ વાત હું પણ કબૂલ કરું છું; પરંતુ તે કાંઈ સ્વભાવથી જ નિર્બળ નથી. એ તો કેદીના શરીરના બાંધાની માફક કૃત્રિમ નિર્બળ છે; કારણકે તેઓને અહર્નિશ કેદખાનામાં જ પૂરી રાખવામાં આવી છે. કદાચ સ્ત્રીઓનાં શરીરના બાંધાને સહજ નબળો ગણી પુરુષો એમ કહેવા માગે કે અમે અવિચ્છિન્નપણે જેટલા કલાક કામ કરી શકીએ છીએ તેટલા કલાક સુધીનું કામ સ્ત્રીઓ અવિચ્છિન્નપણે કરી

શક્તી નથી; કારણકે તેમાં તે જલદી થાકી જાય છે. આ વાત ખરી છે કે પુરુષને ઘણા કલાક સુધી કામ કરતાં થાક ચડતો નથી; પરંતુ જ્યારે થાક ચડે છે ત્યારે પછી તે ઘણા કલાક સુધી વિશ્રામની અપેક્ષા રાખે છે. એટલે ફરીથી કામમાં જોડાવા માટે તેને ઘણો વખત લાગે છે, અને સ્ત્રીઓ જેમ કામ થોડા કલાક કરી શકે છે તેમ તેને વિશ્રામ પણ થોડો વખત જ જોઈએ છીએ, એટલે તે ફરીને કામમાં તરત જોડાઈ શકે છે. હાલમાં કોઈ નિમેલ કામની અંદર જો સરત થાય તો કદાચ સ્ત્રીઓ આગળ વધી શકે નહિ; કારણકે પુરુષો ઘણા વખત પહેલાંથી આગળ વધી ગયેલા છે. પરંતુ સ્ત્રીઓને પણ જો તેટલો વખત મળેલા હોય તો તે કેટલી બધી આગળ વધી શકે એ સુત્ર અને સત્યશોધક માણસે વિચારવાનું છે.

મોટાં મોટાં કાર્યો કરવાને જોઈએ તે કરતાં પુરુષોની સાંખ્યા થું વધારે છે કે જેથી સ્ત્રીઓને તેમાં નિયંત્ર કરવામાં આવે છે? માણસોનું હિત કરનારી બાબતોમાં પુરુષો લાયક છે અને સ્ત્રીઓ લાયક નથી તેનું કારણ શું? તમે કદાચ એમ કહેશો કે જો સ્ત્રીઓ લાયક હોત તો દુનિયામાં જેમ પુરુષોએ નવા નવા શોધો કરેલા છે તેમ તેણીઓએ પણ તેવા શોધો કરેલા હોત, અને હજુ પણ તે તેવું કંઈ ક્યાં કરી શકે છે? તેના જવાબમાં હું તમોને કહીશ કે તેવા શોધ વગેરેના વિષયો હવે વિશેષ અનવગાહિત રહ્યા નથી, કે જેમાં સ્ત્રીઓ પોતાની બુદ્ધિ ચલાવી નવા શોધોનો રસ્તો પકડે. કદાચ કંઈ સુધારણાને યોગ્ય કેટલાએક વિષયો કંઈ અંધારામાં રહી ગયા હોય તો તેમાં સ્ત્રીઓને પ્રથમ તેટલી (પુરુષોના જેટલી) માહિતી મળવી જોઈએ, અને પછી તેઓ તેમાં ફતેહ મેળવે છે કે નહિ તે જોવું જોઈએ.

સલાસદો ! વેદ, સ્મૃતિ, સદાચાર અને પોતાને પ્રિય જણાવું એ ચાર બાબતો ધર્મના લક્ષણરૂપે માનેલી છે. તો વેદમાં ક્યાંય પણ સ્ત્રીઓને અસહ્ય જુલમ અને પરતંત્રતાના પાશમાં રીબાવવી એવું નજરે નહિ પડે. સ્મૃતિ પણ વિવેકપૂર્વક યોગ્ય સ્ત્રીઓનું પુરતું માન જાળવવાનું જણાવે છે. સદાચાર પણ એ જ છે કે સમાન દષ્ટિથી સર્વના હક અને સુખ સામે જોવું. કોઈના હક છીનવી ન લેવા એ જ મોટો સદાચાર છે. સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાનો હક છીનવી

૪૬ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા ન આપવાનાં તકલાદી કારણો.

લઈ પુરૂષો સદાચારનાં પુતળાં બને છે, આ કેવું આશ્ચર્ય છે? માટે સદાચાર પણ આપણને એ જ શિખરે છે કે યોગ્ય સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવી, અને પોતાને પ્રિય જણાય તેને ધર્મનું લક્ષણ માનેલ છે તો સ્ત્રીઓને એ બાબત અતિ પ્રિય છે. જ. તો હવે પછી હું નથી સમજી શકતી કે સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા મળવી એ ખરેખર મોટા અધર્મરૂપ છે, એમ પંડિતજી શામાટે માને છે? હું કહું છું કે કોઈને વિનાકારણ રીયાવતું અને તેના યોગ્ય હંકાર પુનઃ ચવી લેવા એ જ મોટામાં મોટો અધર્મ છે, એ જ મોટો અન્યાય છે. આવા અન્યાયરૂપ દાવાનલથી સર્વ પ્રવૃત્તિ કડયાણુ પણ દુષ્ટ કર્મ બને છે અને આવા અધર્મ રાજ્યોનાં જગદ્ અનિષ્ટ કરનાર નિવંટ છે. માટે રાજ્ય પ્રબળ બન્યેનું દિત તપાસતાં, શાસ્ત્રો નિહાળતાં અને લોકસ્થિતિ પર વિચાર કરતાં ઉત્તમ સ્ત્રીઓ સર્વ પ્રકારે સ્વતંત્રતાને યોગ્ય છે જ.

વિવેકી ગૃહસ્થા : માટે બોલવું સમાપ્ત કરતાં મારે જણાવવું જોઈએ કે બોલતાં બોલતાં કયાંય ભારતી વધી પણ જવાયું હશે; કારણ કે માણસ માત્ર મૂલને પાત્ર છે, માટે જે કંઈ તેવું જણાય તો તેને માટે હું ક્ષમા માગું છું. જે કે **પુષ્પૈરપિ ન યોઙ્ઙ્યં કિં પુનર્નિશિતૈઃ શરૈઃ**—“પુષ્પથી પણ યુદ્ધ કરવાની મના છે તો પછી જરા પણ બાણથી તો યુદ્ધ કેમજ થાય?” આ નિયમ પ્રમાણે મારે તમારી સાથે લડવું ન જોઈએ તોપણ મારી બહેનોનું દુઃખ જોવાથી મારા અંતઃકરણમાં જે ઉભ્રાણો અને લડકાઓ ઉઠેલા તે **શોકમે ચ હૃદયં પ્રલાપૈરેવ ધાર્યતે** । “શોકથી બળભગતાં હૃદય પોતાના ઉદ્ગમરો બહાર પાડવાથી જ શાંત થાય છે.” આ ભવચૂતિના વિચાર મુજબ મારે સ્વતંત્રતાને બહાર પાડવા પડ્યા છે. જેમાં તીવ્રણ વાગ્યુંથી લડાઈ કરી ચૂકી છું તેને માટે પણ હું ક્ષમા આપું છું. આ વખતે જે હું મારા એ વિચારો બહાર ન પાડું તો પણ મને પરતાવો થાય કે “સ્વતંત્ર વિચારો પ્રગટ કરવાની તક મળવા છતાં મૂર્ખાઈને લીધે તે મેં ગુમાવી. **કા હાનિઃ સમયચ્યુતિઃ**—“વખત ચૂકવો એજ મોટું નુકસાન છે.” આ મારા વિચારો જે કે પ્રથમ તો તમોને અતિશયોક્તિ ભરેલા લાગશે પરંતુ જે જરા હંકાર ઉતરીને નિર્ભય નજરથી વિચાર કરી જરૂરો તો માલમ પડશે કે આ અતિ-

શયોક્તિ નથી પણ સ્વભાવોક્તિ જ છે. હું જે પ્રતી દૃષ્ટો બોલવા બેસું તો કલકાના કલકાદો આપ્યા બંધ તોપણ અંત આવે નહિ. માટે આ મારી લઘુ વિજ્ઞાપિત્યાનમાં લેશો કે જેથી મશ્વિતેડપિ લઘુને ન શાંતો વ્યાધિ:—“લસણુ ખાવા છતાં પણ વ્યાધિ શાંત ન થયો,” આવું ન બને. એટલે કે પુરુષસમાજમાં આવી રીતે જુદ પડી બોલવું એ હાલના જમાનામાં કદિ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિના મોલાબંને બાજવું નથી, તોપણ મારી બહેનોના સંકટ ટાળવા માટે મેં આ વધારે પડતું પગલું ભર્યું છે તો મને આશા છે કે લેશોને માટે કંઈ પણ વિચાર કરવામાં આવશે.

છેવટ અનંતશક્તિમાન ઈશ્વરની આગળ મારી બહેનોને માટે મારી એજ માગણી છે કે:—

ગીતિ.

શ્રાવેત સ્વતંત્ર સુનારી, તેની પરતંત્રતા જલેત નારસી;

નિષ્કલંક યશ તેનો, વધજેત જગમાં સદૈવ સુવિદારસી.

(સરસ્વતી પોતાનું ભાષણ સમાપ્ત કરતાં તાળીઓના શબ્દોથી સંભાર્યાન ગાજ રચું તથા ધણા ખરા સલાસદોની મુળવ્રતિનો ફેરફાર તેમની મુખમુદ્રા પર દેખાવા લાગ્યો. પડિતા પોતાના સ્થાન પર બેસતાં જો કોઈ ધર્મ-મૂર્તિ અને સુવ્રતાની સામે જોવા લાગ્યું.)

શુકદેવ—ત્યારે હવે ભલે, સ્ત્રીઓ પહેરે પાઘડી અને બંધ બળ્લરમાં.

સરસ્વતી—મુદ્દા વગરનો આદેશ કરવો એ વિદ્વાતાને બાજે નહિ.

(ધર્મમૂર્તિ અને સુવ્રતા એ બંને બીજા ખંડમાં ગયાં અને પોતાના વિચારો પરસ્પર મેળવી પાછાં આવ્યાં.)

ન્યાય.

સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈએ.

ધર્મમૂર્તિ—સલામાં બેઠેલા સદ્ગૃહસ્થો અને પંડિતો ! આજે એક અગત્યના વિષય સંબંધે અમોને પંચનું પદ આપવામાં આવ્યું છે તો તે પદ પર બેસી ન્યાય પર નજર રાખી ઠરાવ સંભળાવતાં પહેલાં મારે થોડું બોલ-

વાનું છે, તે પર ધ્યાન આપવાની સલાહનોને વિગતિ કરવામાં આવે છે.

ન્યાય ધર્મરાજ્ય, ધર્મનો હુકમ અને ધર્મનાં સંતાન છે ત્યાં જ સદ્-ગુણો અને સદ્વિચારો ટકી શકે છે જે ધર્મપુત્રો છે તેઓ તો સમજે છે કે જેથી આપણને દુઃખ થાય તેથી પરાયાને પણ થાય અને જે આપણને પ્રિય જણાય તે ખીન્નને પણ જણાય. **ન ચ ધર્મો દયાપર:-**“ દયા કરતાં ખીન્ન કોઈ પણ સરસ ધર્મ નથી. ” અને **ત્યજેઽર્મ દયાહીન:-**“ દયા વગરના ધર્મને છોડવો ” એ ધર્મશાસ્ત્રનાં વાક્યોને અનુસરી કોઈ પણ ધર્મિષ્ઠ ગણાતા માણસે દયા છોડવી ન જોઈએ.

આપણે વિચાર કરશું તો માણસ પછા વગર નહિ રહે કે આજ દિવસ સૂધીમાં કોઈ જુલમી માણસ આખા દેશો નથી. ગીધ પક્ષીનું આયુષ્ય ત્રણસો વર્ષનું છે, અને બાજ પક્ષી માત્ર સિતેર વર્ષ જીવે છે તેનું કારણ એ-ટલું જ કે બાજ ધણુ જીવતા જીવોનો નાશ કરે છે અને ગીધ પક્ષી માંસાહારી છતાં જીવતા જીવોને દુઃખ નહિ દેતાં માત્ર મુઝાંચાને જ પોતાના ખોરાક તરીકે ઉપયોગમાં લે છે. આપણાં મહારાણી વિક્ટોરીયાએ અર્ધાં ૬૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તે તેણી જુલમગાર ન હોવાને લીધે જ. કયા જુલમી રાજાએ આટલો લાંબો કાળ ગાદી ભોગવી છે અને કયા જુલમી બાદશાહે અકબર જેટલું આયુષ્ય ભોગવ્યું છે? માટે પોતાનું કલ્યાણ ધન્યનાર કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ જાતનો અધર્મ કે અન્યાય ન કરવો જોઈએ.

નીતિની રીતથી જોતાં માન અને કીર્તિ આપનારાં કાર્યોથી સ્ત્રીજાતિને દૂર રાખવી એ શું ન્યાય છે? નહિ જ. આથી પુરૂષોના હકમાં પણ ખલેલ પહોંચે છે. જેમકે કોઈ પુરૂષ માંદો પડ્યો હોય અને તેની સ્ત્રી તેનું કામ બજાવવાને લાયક હોય તોપણ ચાલુ બંધનને લીધે તેણીથી તેની ચાકરી જોઈએ તેવી ધૂટથી કરી શકાતી નથી. સ્ત્રીજાતિ જે ઉચી અક્ષતનું કામ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે તે કામ તેને નહિ કરવા દેવાથી દુનિયાને બેહદ નુકસાન છે. એક જાતને અમુક ધંધાથી ખાતલ કરતાં તે ધંધાનો લાભ લેનારાઓને તથા તે ધંધાદારને પણ ગેરઈનસાફ મળેલો કહેવાય છે.

ઉપરની મોટી ભૂલમાં ભાગ લેનારા પુરુષોએ દુનિયાની અર્થની અક્ષત ઉપર દોટ દીધેલો છે, અને તેઓ અર્થની દુનિયાની અક્ષતને બાદ કરવાથી મોટું નુકસાન ભોગવે છે; જે નુકસાન ધણું જ ખરાબ છે. હજુ પણ સ્ત્રીઓને પસંદીન રાખવામાં સુખ માનનારા પુરુષોએ સમજવું જોઈએ કે સ્ત્રીઓને પસંદીન પાણાના દુઃખ કરતાં પુરુષોને માટે સ્ત્રીઓને પસંદીન રાખવાનું પરિણામ ઘણું જ ભયંકર ઉઠશે. માટે હવે સ્ત્રીઓને યોગ્ય છૂટ આપવી જોઈએ, જેથી દરેક વધામાં ડબલ માણસો કામ કરનારા થશે. પુરુષોને ખાસ ઉમદો લાલ તો એ છે કે હરીફાઈ કરનારાં માણસો વધવાથી તેઓમાં કામ કરવાનો જુસ્સો વધારે આવશે. કારણ કે તેમને “અમે જીરતો કરતાં ઉત્તમ છીએ” આવો અભિનિવેશ (આગ્રહ) ટકાવી રાખવા ઘણી કાળજી રાખવી જોઈશે.

અયળાની આધીનતાનો રીવાજ દીર્ઘકાળથી ચાલતો આવેલ હોવાને લીધે મનુષ્યોની મતિ તદ્દાકાર થઈ છે. જ્યાં સુધી એક વાત મગજમાં બેસી હોય ત્યાં સુધી બીજી સારી વાત પણ મગજમાં બેસવી મુશ્કેલ છે. કેસ લ-ડનારને ફેસલો મેળવવામાં જોડેલો શ્રમ પડતો નથી તેટલો શ્રમ ન્યાયાધીશને (દુનીયાને) આ બાબત સંભળાવવામાં અને સમજાવવામાં પડે છે. તે પછી પણ ખરી દલીલો સાંપડતાં પોતાના ભૂલભરેલા વિચારોમાં સુધારો કરનારા વિરલાજ હોય છે. માટે ખરી બાબત બોલનારના બોલવાને અંધ પાસે આરસી બેસાવે નહિ બતાવતાં એક ચિત્તે સાંભળી તેમાંથી તત્વ તારવી કહાડવું એ દરેક સમજી માણસનું કર્તવ્ય છે.

પુરુષોના મનમાં આપખુદીના વિચારો હસી બેસવાથી તેઓને ઘણી તરે-હતી હાનિ થઈ છે, થાય છે, અને થશે. તે તરફ તેમનું લક્ષ પહોંચવું નથી. આ તેમનો દૂકા નજરનો આશ્ચર્યકારક નમુનો સમજી માણસોને કંઈ જાણો શોક ઉપજવનાર નથી. કોઈ રાજા પોતાની પ્રજા તરફ એવો જ વિચાર ધરાવે કે “હું” પ્રજાનો બધી રીતે માત્રેક છું, પ્રજા તો ફક્ત ખોરાકી પોશાકોનેજ લાયક છે, તેણે તમામ રીતે મારું કામ કરવું જોઈએ, અને મારી ખુશામ-તમાંજ મશગુલ રહેવું જોઈએ. તેમને કશું માન આપવાની જરૂર નથી અને

હું તેમનું રક્ષણ કરું અથવા ન કરું તોપણ તેમણે મારે માટે પોતાના પ્રાણ સુધ્ધાં ખરચી નાખવા જોઈએ.” આવો વિચાર ધરાવનારો રાજા પોતાની રાજગાદી કેવા સુખથી અને કેવા નિઃશ્વંતપણાથી ભોગવી શકે એ વિચાર દરેક માણસે પોતાની મજેજ કરી લેવો જોઈએ. વળી ધારો કે એકાદ મોટો શેઠ પોતાના નોકરો પાસે કામ કરાવવામાં એમજ ધારી બેઠો હોય કે “હું શેઠ છું, માટે મારું ગમે તેવું કામ હોય તોપણ તે નોકરોએ કરી આપવું જોઈએ. તેમાં જો તેઓ જરા જોટલી પણ કસુર કરે તો તેમનું જોટલું અપમાન કરીએ તેટલું થોડું ગણાય.” વિચારી જુઓ કે આવા શેઠને પોતાને ઘેર નોકરો હોવા છતાં પણ એક વેઠ કનનાર મજુરની પંક્તિમાં આવવાને શો વિલંબ લાગવાનો ? કંઈ નહિ. કારણ કે જ્યાં સુધી નોકરોને સમાનભાવે રાખેલા નથી હોતા ત્યાં સુધી તેઓ દિલ દર્દને કામ કરતા નથી. પણ જો તેઓનું માન જાળવવામાં આવતું હોય તો તેઓ શેઠના કામને પોતાના કામ બરાબરજ ગણી બમણા ઉત્સાહથી બજાવે છે. જેથી શેઠ પણ થોડા વખતમાં હોય તે કરતાં વધારે કાંચી સ્થિતિએ પહોંચે છે. તેમ પુરૂષો પણ જો સ્ત્રીઓનું માન જાળવતા હોય અને પોતાની આપખુદી છોડી દઈ પોતાની સાથેના કામમાં તેને એક ભાગીદાર તરીકે જોડતા હોય તો તેમની સ્થિતિ હાલ જે ઘણી બગડી ગયેલી છે તે સુધારતાં જરા પણ વિલંબ લાગે નહિ.

જ્યાં સુધી આ વિચાર પર ધ્યાન આપવામાં નહિ આવે, જ્યાં સુધી આ નિયમનો આશ્રય લેવામાં નહિ આવે અને જ્યાં સુધી આ કુદરતી કાયદાનું બિલ પસાર કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી પુરૂષો આ દુનિયામાં કોઈ પણ રીતે જોઈએ તેવી કાંચી સ્થિતિએ પહોંચવાના નથી. આમ વિચારી તથા બંનેનાં ભાવણો તરફ પૂર્વાપર ધ્યાન આપી શાસ્ત્ર અને વ્યવહાર પર નજર રાખી અમારા તરફથી કેસલો સંભળાવવામાં આવે છે કે,

પણિતશુ શુક્રદેવ કહે છે કે સ્ત્રીઓ ખરાબ હોવાથી તેઓને સ્વતંત્રતા ન મળવી જોઈએ, અને પણિતા સરસ્વતી કહે છે કે સ્ત્રીઓ યોગ્ય હોવાથી તેઓને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. આ પ્રમાણે બંનેના બોલવામાં કંઈ પણ

વિરહ પડતું નથી. પંડિતશ્રીએ યોગ્ય સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવાનો નિયંધ નથી કર્યો અને પંડિતાશ્રીે ખરાબ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવાની વાત પણ ઉચારી નથી. તો તે પરથી દેખીતું જ છે કે યોગ્ય સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા આપવી અને આ સભામાં બેઠેલા દરેક પુરૂષે પોતાની યોગ્ય સ્ત્રીને સ્વતંત્રતા આપી દિબ્બુ જ મરી ચતુર્બુજ થવું જેથી આ સૃષ્ટિ થોડા વખતમાં સારી સ્થિતિ પર પહોંચશે. સ્ત્રીઓને ભલામણ કરવામાં આવે છે કે તેમને જ સ્વતંત્રતા મળે તેનો તેમણે લેશમાત્ર પણ દુરુપયોગ નહિ કરતાં સદુપયોગ કરવામાં જ સાવધાન રહેવું. તો તેથી ક્રમે ક્રમે તેઓ તેથી પણ વધારે લોકો ભોગવવાને ભાગ્યશાળી બનશે. ઈશ્વરબન્નેને સુખદિ આપો અને તેઓનો સંસાર સુધારો. તથાસ્તુ.

(આટલું બોલી ધર્મમૂર્તિશ્રીે પોતાનું બાપણ બંધ કરતાં સભાસ્થાન તાળીઓ અને હાંભરેલા “ વાહ વાહ, ધન્ય છે ” એવા પાકરોથી ગાળ રજું. છેવટ સરસ્વતીના આમંત્રણ પરથી બીજો દિવસ ત્યાં પ્રજાવણીનું બાપણ સાંભળવા આવવાનું નક્કી કરી સભા વિસર્જન થઈ.)

પ્રકરણ ૨ જી.

દિવસ ૪ થો.

સરસ્વતીનું કેળવણી વિષે વ્યાખ્યાન.

આગલા દિવસના દરેક મુજબ એના ટંકારા થતાં સભા ભરાયા લાગી. અમલદારો, વ્યાપારીઓ, વિદ્વાનો, વૈદ્યો, ડાક્ટરો, વકીલો વગેરે જૂદા જૂદા વર્ગના લોકો આવી પોતપોતાના સ્થળ પર યોગ્ય ગાહવણથી બેસવા લાગ્યા. કેટલીક સ્ત્રીઓનો વર્ગ પણ જૂદો બેઠો. ત્રણના ટંકારા થતાં સરસ્વતી ભાપણ કરવાના સ્થાન પર આવી ઉભી અને તેણે પોતાના ભાપણનો આરંભ કર્યો.

મહાશય ગૃહસ્થો ! ઈશ્વર અને ઈશ્વરી નિયમો સિવાય સંપૂર્ણતાનો અગ્રણ નિવાસ ખીલે કોઈ જગોએ નથી. મનુષ્યપ્રાણી અને તેનાં દરેક કાર્યો પછી તે ગમે તેવી ઉંડી સમજણ વાપરીને ક્યાં હોય તોપણ તેમાં કોઈને કોઈ ખામી રહી જાય છે, માટે આ મારા ભાપણમાં ચાલિનીપૃથકકરણન્યાયને અગ્રણ કરી શ્યાંદાત્તનન્યાયને ગૃહણ કરશે એવી આશા છે.

મનુષ્ય આ દુનિયામાં અવતરી જૂદાં જૂદાં પ્રાણી અને પદાર્થોના સંબંધમાં આવ્યાથી જ વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવે છે. આ સિદ્ધાંતને લગતી આખીલા દેશમાં એક કહેવત પણ મશહુર છે કે “જન્મતાં જ કોઈ પણ જાણ હોતું નથી.” શુણે અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાને પુરોષાને જૂદા જૂદા દેશકાળમાં અને જૂદે જૂદે પ્રસંગે જોટલી અને જેવી તક મળે છે તેટલી અને તેવી યોહોળી તક આપણા દેશની સ્ત્રીઓ કે જેઓ હમેશાં અધારી કાટડીમાં રહેલી છે અને પરતંવ્રતાના પાશમાં પડેલી છે તેઓને ક્યાંથી જ મળે ? આ વાત સર્વાનુભવ સિદ્ધ અને નિર્વિવાદ છે. જેથી આ અપ્રકૃત પ્રસંગનું વધારે વિવેચન કરી સબ્યોનો વ્યર્થ કાળક્ષેપ ન કરતાં હું આજના પ્રકૃત વિષય પર આવું છું.

સ્ત્રીકેળવણી એ જ મારા સમજવા પ્રમાણે દુનિયાના બીજા સધળા સુધારાઇ વક્ષના મુળરૂપ છે. તેનું રક્ષણ કરી અભિવૃદ્ધિ કરવાથી જ બીજા સુધારા આપોઆપ વિનાશરૂપે સિદ્ધ થશે. વક્ષના મુળમાં પાણી પાવાથી તે દરેક શાળાપત્રમાં સંચરે છે. અને જે મુળ સુકાય, સંડ કે કપાય તો છિન્ને મૂલે નૈવ શાખા ન પત્રમ્ (મુળ છેદાતાં ડાળ કે પાંદડાં કાંઈ પણ રહેતું નથી.) એ ન્યાય પ્રમાણે સમગ્ર સુધારાનાં વક્ષ સુકાઈ જઈ હુંક સરખાં અનુપકારક થઈ પડશે. વક્ષ જે ફાલી પડી વૃદ્ધિ પામેલું હશે તો તેની નીચે અનેક પશુપક્ષી અને માનવો આશ્રય લેશે તથા તેનાં પાંદડાં અને મીઠાં ફળ આપશે. પણ અનેક છવોના આશ્રયરૂપ તે જ વક્ષ જે સુકાઈ જશે તો કાંઈ પણ તેનો આશ્રય નહિ લે, અને ફલાડાની તીખી ધારાથી એકદન પામી તે બાળવાના કામમાં આવશે.

બંધુઓ ! તમે ઉભું કરેલું સુધારાનું ઝાડ આજે વાઝડીથી કંપે છે, તેના મુળમાં પાણીની તંગી છે, થડ ઉપર ઉધઈ વગગેલી છે, ડાળ અને પાંદડાં સુકાય છે તથા ફળ કાચાં અને કાચાં ખરી પડે છે. માટે તમે જે વક્ષનાં સ્વાદિષ્ટ ફળ આપવાને ટમટમી રહ્યા છો તેને સારા માણી, સારાં ખાતર અને સારી સંભાળની જરૂર છે.

વાંચિત ફળ આપનાર સુધારારૂપ કંપવક્ષને લાગે કાચતાં કાચવા સારું કુધારકાંતી કટાર રાહ ભેંતી બેસી છે. કેળવણીથી બેનરસીય રાખેલી સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતા રૂપ વાઝડીથી સુધારારૂપ કંપવક્ષતા કંપે છે. તેના મુળમાં આર્યભાષારૂપ સોનાના ઘડથી કેળવણીરૂપ પાણી સીંચે, તેનાં ફળને ખરાય કરતા દુર્જનરૂપ સુઝાઓને ઉઘારી મુકા તથા બાળલસરૂપ સખત તાપથી તેની રક્ષા કરે. અનીતિરૂપ ઉધઈથી સડતાં તેનાં મુળને નીતિરૂપ ગેર લગાડો અને સત્યતાના ખાતરથી તેને ઉછેરે તથા કામેલ માણીરૂપ બની દરેક દેશની હવામાં આ વક્ષ ઉછેરે એવા દલાજ લઈ દયાબુદ્ધિરૂપ ક્યારામાં તેનું પાલન કરે. આમ કરશે તો જ તમને તમારાં અભીષ્ટ ફળની પ્રાપ્તિ વહેલી વહેલી થશે. નહિ તો તમારો કરેલો સધળો શ્રમ બ્યર્થ જતાં હાથ ધસતા રહેશે.

કલ્પવૃક્ષનો સ્વભાવ છે કે તેની છાયા નીચે બેસી જે ફળ માગીએ તે મળે; તેમ સુધારારૂપ કલ્પવૃક્ષનો આશ્રય કરવાથી તમે જે માગશો તે મળશે. તમારું ઘર સુધરી તમે સુખી થશો, એટલું જ નહિ પણ તમને આ આખો સંસાર જે દુઃખરૂપ જણાય છે તે સુખરૂપ થશે. પ્રથમ અનિદ્રા રોગના સંકેતો બાંધી સીકડાઈ ગયેલાં તમારાં ગાત્રોને કલ્પવૃક્ષની છાયાથી આરામ મળશે. પછી બાળકરૂપ સખત ઉંલુકાળના તાપથી બળી ગયેલાં તમારાં બળ, પુષ્ટિ અને પરાક્રમ તમોને પુનઃ પ્રાપ્ત થશે. સ્વાસ્થ્ય બળ અને દુઃખથી થયેલી તમારી દીન અને દીન દશા સુધરશે. કહો આથી બીજું વધારે ફળ તમને શું જોઈએ ? માટે મારા પ્રેમાળ ભાઈઓ ! પોપટીયું જાન છોડી દઈ કર્તવ્યપરાયણ થઈ મુક્તિ દશામાં આવી પોતા આ સુધારારૂપ રોગીને જગાડો. ખરા સ્વદેશભક્ત થઈ તેને તીકણ નર્યત આપી ટટાર કરો. અરે ! આ સુધારાના દરેક અંગ તથા ઉપાંગમાં રોગ વ્યાપી ગયો છે, જેથી ભારતીયપ્રજા પાયમાલ થઈ ગઈ છે. જેથી બળ અને દુઃખ એ બંને એકઠાં થયાં છે. કોલેરા જેવા રોગની સ્વારી આવતાં જ તે એકદમ દેશમાં રાટ બોલાવી દે છે, અને તે થોડા વખત દેશમાં ટકી જતો રહે છે. પણ સુધારાના સન્નિપાતથી તેમાં પેઠલા પ્રત્યાપ રોગે ઉંડાં અને મજબૂત મૂળ નાખ્યાં છે જેથી તેનો નાશ કરવા અનેક ડાકડરો, શસ્ત્રવૈદ્યો, ત્રિપૈદ્યો અને હાડામોને બોલાવવાની જરૂર છે. ધન્યંતર જેવા પૈદ્યો અને લોકમાન જેવા હાડામો એકમત થઈ ત્યારે રસાયન ઔષધ આપશે ત્યારે જ સુધારામાં પેઠલા જરા અને વ્યાધિ ટળશે. વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષથી ઉત્પન્ન થયેલો સન્નિપાત ટાળવા દિવ્ય, આસુરી અને માનવી આ ત્રણે પ્રકારની ત્રિકૃત્સા કરવાની જરૂર છે, અને તેમ કરી અસાધ્યકાષ્ટમાં આવેલા આ રોગને પ્રાપ્ય કરી સાધ્ય દશામાં લઈ આવવો જોઈએ છીએ. પરંતુ દીર્ઘકાળ વીતી ગયા છતાં હજી પાણેરમાંથી ખૂણી પણ કંતાઈ નથી.

પ્રિય બંધુઓ ! સુધારાના મૂળ રૂપ સ્ત્રીકેળવણી સંબંધી વિચારો દર્શાવવાનો પ્રારંભ કરી હાલમાં ચાલતા ઉપરચોટીયા સુધારા ઉપર મારા કટાક્ષ હોવાથી તે તરફ મનોવૃત્તિ દોડી જવાને લીધે આવી રીતે વૃક્ષાંતર તો

નહિ પણ શાખાંતર ગમન થયું છે. તે વિષેની ક્ષમા માગું છું, અને સિંહાલસોકનન્યાયને સ્વીકારી ફરીથી એ જ વિષય પર આવું છું.

ધણું કરી આ સલામાં ગિરાજનારા સધળા ગૃહસ્થોએ સ્ત્રીકેળવણી વિષે અનેક વાર વાંચ્યું હશે, અને અનેક વખત સાંભળ્યું પણ હશે. પરંતુ એટલાથી સ્ત્રીકેળવણીની કૃતાર્થતા થઈ ચુકી એમ માફ માનવું નથી. માફ માનવું તો એવું છે કે હજુ, આપણા દેશમાં સ્ત્રીકેળવણી રૂપ અમૃતવલી કાંઈ પણ ખાલી નથી અને જે તેની ખાતવટ દેખાય છે તે ખોટાં પુષ્પોની છે કે જેઓ તેનાં ફળ આપ્યા સિવાય એમનાં એમ ખરી પડે છે. એટલુંજ નહિ પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં “અદ્યપજ્ઞાન ને અતિહાણ” એ પ્રમાણે થતું જતું જોવામાં આવે છે; જેથી સ્ત્રીકેળવણીના વિરોધીને રાજ થવાનો અને તેનાં મેલેણાં સાંભળી રહેવાનો વખત આવ્યો છે. માટે, હવે કન્યાઓને અપાતું ઉપરટપંકનું અને સાધારણ ઉપયોગી જ્ઞાન દેવાની પદ્ધતિ છોડી દઈ તેઓને ગ્રંથ ઉપયોગી થઈ પડે એવું અગત્યનું અને સંગીન જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે, અને આમ થયા માટે આર્ય સ્ત્રીઓ તથા સદગૃહસ્થોએ એકઠા મળી દેશદેશના પ્રતિનિધિઓની મદાસલા ભરી સ્ત્રીકેળવણી વિષે પોતપોતાનો મત બહાર કરી બહુમતે પસાર થયેલાં તે વિષયનાં ખોટાં અને દઢ ધારણો સારા પાયા પર બાંધવા જોઈએ; અને કેળવણીની જરૂર નથી એમ સમજનારી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ પર પણ ફરજિયાત કેળવણીનો કર નાંખવો ઘટે છે. અથવા તેઓને તેમની મનોવાંછાને અનુસારે ધરસંસારની ધૂંસરી ઉચકવાના કામમાંજ રહેવા દઈ કેળવણી લેવાનો ઉત્સાહ ધરાવનારી અને અજ્ઞાન કુટુંબના ગેરવાજ્ઞી ખોટા દાખથી દખાઈ રહેલી આર્ય અજ્ઞાનોને તેના સદુત્સાદમાં ઉત્તેજન મળે એવાં વેગથી આગળ પગલાં ભરવાં ઘટે છે.

પણ હાલમાં એવું બને છે કે અધિકારીની ચૂંટણી કર્યા સિવાય સર્વ સ્ત્રીઓને એક સરખી કેળવણી આપવામાં આવે છે. જેને કીંધે પરિણામ મનમાન્યું આવતું નથી. આ સંબંધમાં સ્ત્રીઓની યોગ્યતા પારખવાતું કામ જેમ દત્તશેઠે કર્યું હતું તેમ થવું જોઈએ. દત્ત શેઠની વાત નીચે પ્રમાણે.

ચાર સ્ત્રીઓની કથા.

હરિતનાપુરમાં વૈશ્ય જાતિનાં દત્ત અને દત્તા એવા નામનાં સ્ત્રીપુરુષ રહેતાં હતાં. તેને ગંગદત્ત, દેવદત્ત, વિજયદત્ત અને વાસવદત્ત એ નામના ચાર દીકરા હતા. તેની ઉજ્જિતા, ભક્ષિકા, રક્ષિકા અને રોહિણી નામની સ્ત્રીઓ હતી. એક દિવસ તેના સસરા દત્તે પોતાના ઘરનું કામકાજ સોંપવાની પહેલાં એ વડુઓની પરીક્ષા લેવા વિચાર કર્યો અને એક દિવસ સઘળા વડુઓ તથા સગાસાઈ જમીને બેઠાં છે તેની સમક્ષ કામ પ્રમાણે દરેક વડુને બોલાવી પાંચ દમોદના કણુ આપી કહ્યું કે આ કણુ સાચવી રાખજે, ત્યારે હું મારું ત્યારે આપજો એમ કહી તેઓને રજા દીધી. ત્યારે મોટી વડુએ વિચાર કર્યો કે આ સસરાએ કણુ આપ્યા છે તે હું ક્યાં સાચવું ? એના તો બુદ્ધાપાના વ્યાજ છે એમ વિચારી તેણે તે કણુને બહાર ફેંકી દીધા. બીજી વડુએ વિચાર્યું કે આ ક્યાં સાચવવા એમ ધારી તે ખાઈ ગઈ. ત્રીજીએ વિચાર્યું કે વૃદ્ધ સસરાએ સઘળા સંબંધીઓની રૂબરૂમાં મોટા આડંબરથી આ કણુ આપેલા છે માટે તેમાં કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ. એમ વિચારી શુદ્ધ વસ્ત્રથી બાંધી તે કણુ ચત્તથી પેટીની અંદર રાખ્યા અને દરરોજ તેની સંભાળ લેવા લાગી. ચોથી રોહિણી નામની વડુએ તે કણુ પોતાના બહેને સોંપી દરવરસે વવરાવી વધારે કર્યો. હવે એ વાતને પાંચ વર્ષ નીકળી ગયાં ત્યારે દત્ત શેઠ વિચાર કર્યો કે હવે મારે તે કણુની સંભાળ લેવી જોઈએ. એમ વિચારી સંબંધીઓને નોતરું દઈ જમણી તેમની રૂબરૂમાં વડુઓ પાસે તે કણુ પાછા માગ્યા. પ્રથમ ઉજ્જિતાને કહ્યું કે પાંચમે વર્ષે તમને પાંચ દમોદના કણુ આપ્યા છે તે યાદ છે ? તે મને આપો. આ સંભળી ઉજ્જિતા તરત ઘરમાં ગઈ અને બીજા પાંચ કણુ લાવી સસરાના હાથમાં આપ્યા. સસરાએ પૂછ્યું કે વડુ મેં તમને કણુ આપ્યા હતા તે આ જ કે ? વડુએ સાચું કહ્યું કે સસરાએ તે કણુ તો મેં ત્યારે જ ફેંકી દીધા છે અને આ મેં તમને બીજા લાવી આપ્યા છે. સસરા કદર કરી અને તેને ઘરનાં કાજ-વાસીદાંતું કામ સોંપ્યું.

પછી બીજી વડુને બોલાવી અને કમોદના કણ માગ્યા. તેણે પણ ધર-
માંથી બીજા કણ લાવી આપ્યા. સસરાએ પૂછ્યું કે વડુ સાચું કે જો મેં
જે તમને કણ આપ્યા હતા તે આ જ કે? ત્યારે વડુએ કહ્યું કે, નહિ, તમે
મને ત્યારે કણ આપ્યા ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે આને હું ક્યાં સાચવીશ.
ક્યાંય બોવાઈ જશે એમ ધારી તે કણ ખાઈ ગઈ. આ સાંભળી શેઠે વિચારી
સ્વર્ગ સંબંધીઓ જનતાં તેને પોતાના ઘરનું ખાંડવાનું, દળવાનું, રાંધવાનું અને
પીરસવા વગેરેનું કામ સોંપ્યું.

તે પછી ત્રીજી રક્ષિત્રા નામની વડુને બોલાવી ઉપર પ્રમાણે કણ માગ્યા.
ત્યારે તેણે હર્ષભર પોતાના ઘરમાં જઈ દાગીનાની પેટીમાંથી લાવી સસરાને
સોંપ્યા અને ખાત્રી આપી કે તમે સોંપેલા કણ તે આ જ છે, મેં તે દાગીનાની
પેટીમાં સાચવી મૂક્યા હતા. આ સાંભળી સસરાએ તેને ઘનની ધણીયાણી
કરી અને સેના રત્ન વગેરેની ત્રીજેરી સોંપી.

છેવટમાં ચોથી રાહિણી વડુને બોલાવી તેની પાસે કણ માગ્યા. ત્યારે
તેણે પ્રણામ કરી કહ્યું કે બપુ સાંઝે, ગાડાં આપો. શેઠે કહ્યું કે કેમ ગાડાં
શા માટે જોઈએ છો? વડુએ જવાબ આપ્યો કે આપે મને ત્યારે સર્વ
સંબંધીઓની રૂબરૂમાં બોલાવી કણ સોંપ્યા હતા ત્યારે મેં વિચાર કર્યો કે
આમાં કોઈ કારણ હોવું જોઈએ એમ વિચારી મેં મારા બંધુને સોંપી વય-
રાવવાનું કહ્યું. ત્યારે તેને કણખી પાસે વચરાવ્યા. દર વર્સે વચરાવવાથી હાલ
તેના કાકાર ભરાણા છે માટે ગાડાં સિવાય આવી શકે તેમ નથી. આ સાંભળી
ખુશ થયેલા શેઠે ગાડાં આપી કમોદ મગાવી લીધી. આ બનાવ જોઈ સધળાં
મનુષ્યોએ તે રાહિણી વડુનાં વખાણ કર્યો અને શેઠીઆએ તેને ઘરની કુલ
મુખત્યારી આપી.

આ ઉદાહરણ પ્રમાણે **ગુરોરધીતં ગુરવે નિવેદિતમ્** આ ન્યાયને અનુ-
સરતારી ઉક્તિ સરખી નારીઆને વિદ્યાની કેળવણી ન આપતાં ઘરની મળુ-
રીનું કામ સોંપવું એ જ વધારે સારું છે, અને આપેલી વિદ્યાનો ગેરઉપયોગ
કરનારી ભક્ષિત્રા સરખી સ્ત્રીઆને પણ વિદ્યાદાન ન અપાય એ ઉત્તમ છે. અને

રક્ષિકા સરખી જે સ્ત્રીઓ શાળામાંથી મળેલી કેળવણીમાં કાંઈ પણ ઉમેરો કરતી નથી તે સ્ત્રીઓ પણ આ સંસારને ઉપયોગી થઈ પડતી નથી. કાંતો કાંઈ પણ ન શીખવું અથવા તો ખૂટું શીખવું એ શ્રેયસ્કર છે. શ્રી ભાગવતમાં લખે છે કે જે અતિમૂઢ છે તે સુખી અને જે વિદ્યાના પારગામી છે તે સુખી; પણ ત્રિશંક્યાયથી અધગણે લટકી રહેનારના જેવી સ્થિતિનાં માણસ કેવળ દુઃખનાં જ ભાગી થાય છે^૧, અને તેવા માણસ વિદ્યવજનોને કંટાળો આપ્યા સિવાય રહેતાં નથી. તેવાઓની સાથે વિદ્યાની વાત કરવામાં પણ મોટા પસ્તાવા જેવું થાય છે.^૨ ભર્તૃહરિ પણ કહે છે કે કાં તો તદન મૂર્ખને સમન્નવી શકાય છે, પણ અધબળેલ ભણતરવાળાને બ્રહ્મા પણ સમન્નવી સીધું રસ્તે લાવી શકતા નથી.^૩

આ પ્રમાણે ઉદ્ધિતા, ભક્ષિકા અને રક્ષિકા સરખી નારીઓ નકામી છે. માટે એથી રોહિણી સરખાં સ્ત્રીઓએ થવું જોઈએ કે જેથી તેવી સ્ત્રીને આપણું વિદ્યાદાન આ દુનિયાને અનંતગણું ફળ આપે.

વિવેકા બંધુઓ ! યોગ્ય ઉપાય કામે ન લગાડ્યાથી જ દેશ દૂખતો બન્યો છે. કપડાં લતાં પહેરાવી તાલમેલ કરી એસારેલા ક્ષયરોગીના રોગ સાધારણ માણસ પારખી શકતું નથી, પણ તેનાં દેહસાં અંદરથી સડી ગયેલાં હોય છે, જેથી તે દિન પ્રતિદિન માતની નષ્ટ જતો બન્યો છે. આ બાબત દરદીની વાણીના ઉચ્ચારથી જ કેળવાએલા ડાકટર પૂરેપૂરી બળી લે છે.

૧. यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः ।

ब्रविमौ सुखमेधेते क्लिश्यंतैऽतरितो जनः ॥

૨. इतरपापफलानि यथेच्छया

वितर तानि सहे चतुरानम् ।

अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं

शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख ॥

૩. अन्नः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषतः ।

ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि तं नरं न रंजयति ॥

આવા અંદરથી ખવાઈ ગયેલ તત્ત્વવાળા નિસ્સાર માણસથી કોઈ દિવસ પોતાનું કે પરાયું હિત બની શકતું નથી અને તે બીજા મનુષ્યોનો વખત પણ નકામો રહે છે. તેમ જ વગર કેળવાયેલી મૂર્ખ સ્ત્રી પણ વસ્ત્રાલંકારથી શણગારેલી હોય ત્યારે બહારથી લક્ષ્મીજી જેવી સોયામણી દેખાય છે કે જેથી અલક્ષના જેવું અંદરથી તમામ સંકેતું તેનું મન પેલા લાયરોગીની પેઠે સાધારણ પંક્તિના લોકોથી પારખી શકાતું નથી; પણ વિદ્વાન, ચતુર અને સુઘડ લોકોથી તે છાનું રહી શકતું નથી. તેઓ તો તેના એક બાજુ પરથી જ તેનું નિર્ગંધ કિંચુક સાદર્ય બાણી લે છે. આ સિદ્ધાંતને લગતું જ એક કવિ કહે છે કે,—

મૂર્ખો હિ શોભતે તાવત્ સભાયાં વસ્ત્રવેષ્ટિતઃ ।

તાવચ્ચ શોભતે મૂર્ખો યાવત્ કિંચિન્ન ભાષતે ॥

આ કારણને લીધે જ વિભૂષણ મૌનમપંડિતાનામ્ એવું ભટ્ટહરિ લખે છે.

આવી સ્ત્રીઓથી ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખરૂપ વહાણ સંસારસમુદ્રમાં હમેશાં ઝાંકા ખાતું રહે છે અને દિન પ્રતિદિન ખરાબે ચઢી દૂબવાના કાળની નજીક જતું બન્ય છે. અભણ સ્ત્રી પોતાનું, પતિનું, પોતાની પ્રવૃત્તિનું કે આસપાસના બીજા સંબંધીઓનું હિત કરી શકતી નથી અને ઉલટાં તેઓને રંબંડે છે. કદાચિત્ હિત કરવા બન્ય છે તો તેમાંથી અહિત નિપજે છે. નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે પંડિતો હિ વરં શત્રુર્ન મૂર્ખો હિતકારકઃ । પણ આજ કાલ ધણે ઘેર મૂર્ખ મંત્રીઓ જ છે કે જે મંત્રીરૂપ સ્ત્રીઓ વિશ્વાલંકારનેજ ખરું ધરણું નહિ સમજતાં બીજાં અનિલ ધાતુનાં ધરણાંનોજ શણગાર સહ પોતાને કુટ્ટી દેખાડવામાં જ કૃતાર્થપણું માની લે છે. તેઓમાં વહેંચા, વાંધાઓ, વિદેપ, દુવડતા અને ખરા ધર્મનું અજ્ઞાન ધર કરી બેઠાં છે જેથી અનેક અનાચારો અને ખરાબીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજી તરફ ભેંતાં યોગ્ય કેળવણી લીધેલી સ્ત્રીઓ ધર આગળ પોતાના ધણીને અને માઆપને વધારે ઉપયોગી થઈ પડતી વધારે વિચારશીલ અને આત્મસંયમ કરી શકનારી તેમજ ઓછી વડકણી અને ઓછી વાતુડી તથા ગામગપાટામાં ઓછા આનંદ બાણુનારી જ—

પ્રાણે અને વળી પાંચ રૂપીઆના દાગીના કરતાં જે રૂપીઆનું પુસ્તક વધારે પસંદ કરનારી અને તેમાં વધારે આનંદ લેનારી માત્રમ પડશે. આવી ભણેલી સ્ત્રીઓ ઉમદા મનની અને મર્યાદા જાળવનારી હોય છે. એવું જોવામાં આવ્યું છે કે હુશિયાર પુરૂષો, હુશિયાર પિતાઓના કરતાં હુશિયાર અને ચંચળ માતાઓના પુત્રો હતા. માતાઓ, ખહેનો અને પત્નીઓની ઇંદગીનું સુખ અને આનંદ-ઉત્સાહ પુરૂષોનો ધણો અગત્યનો વિષય છે માટે તેમાં તેઓએ પુરતી કાળજી ધરાવવી જોઈએ. આ વાત નજરે જોતાં છતાં પણ પુરૂષોનું તેઓને સુધારવા તરફ લક્ષ્ય ખેંચાતું નથી, અને ખેંચાય છે તો નિંદા તરફ જ. પણ હજી એટલીને આંખ ઉઘાટે તો સાફ છે; પણ સ્વાર્થી મનોવ્રતિ રૂપ પડતી તેઓની આંખ બરાબર જોઈ શકતી નથી. કેટલાએક ખરું જોય છે તો તેઓમાં કામ પાર ઉતારવાનું સામર્થ્ય નથી, કેટલાએક કાયર છે અને કેટલાએક નિર્દય છે. ધન્ય છે આવા કહણ કાળજીવાળા પુરૂષોને કે જેઓનો ભવિષ્યનો સંસાર સુધારવાની આશા નહિ છતાં સ્થિર મનોવ્રત્તિથી ટગમગ ટગમગ જોયા કરે છે.

આજ કાલ ઘણી સભાઓ ભરાય છે. તેમાં અનેક સ્ત્રીકેળવણી વિષે બાપણો થાય છે અને તેમાં હાંમેર તાળીઓ ઠોકાય છે. પણ આ બધા રમશાનવૈરાગ્ય જેવો જ ખેલ નજરે જોવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવા પુરૂષોની જે ખરા અંતઃકરણપૂર્વક લાગણી હોત તો તેઓ આજદિન લગી વિદ્યાકળામાં પુરૂષો બરાબર બહાર ઝગમગ નિકળત. પણ ધ્યાનપરાયણ બગલાની^૧ પેઠે મજબૂત રીતે સ્વાર્થીને વળગી રહેલા પુરૂષો, સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનો દાંલ દેખાડી પ્રહસન^૨ ખેંચું કરે છે. નહિ તો આ વાત એટલી

૧. સમાધિસ્થિતયોમીવ ચકો ધ્યાનપરાયણઃ ।

શનેઃ શનૈઃ પશં ધન્ને મત્સ્યાનામનુકંપયા ॥

૨. જેમાં કવિકલ્પિત ધર્તનું ચરિત્ર, નિંદાપાત્રોનું આચરણ, હુશીઆર વિટતી આકાશવાણી સાથે વાતો અને ખોટા ધરાતનનું વર્ણન કરી વીરસૂત્રનું વર્ણન કરવામાં આવતું હોય તે.

—સાહિત્યદર્પણ, પદ્મિચ્છેદ ૬ ક્રો.

બધી અધરી નથી કે પાર ન પડે. જે કામ પાતાના કબજાનું હોય તેનો અ-
મલ કરવો એ કાંઈ દુસ્સાધ્ય નથી. જુઓ, પુરુષાને રાજહક લેવામાં કેટલી
લોલુપતા છે ? તેઓ દર વર્ષે હિંદુસ્તાનના મોટા શહેરમાં કોન્ગ્રેસ મેળવે છે
અને તન મન ધનથી તે ઉદ્યાગ કરવા પછાત રહેતા નથી. આવી રીતે જ
સ્ત્રીઓને કળવણી આપવામાં જો તેઓ તૃણાતુર હોય તો હિંદનો દહાડો વેળા-
સર વળે, એમાં શક નહિ. એક હાથથી જેટલું કામ થાય તેના કરતાં બન્ને
હાથનાં જોર જોરે સાધે મળે તો ડબલ કામ થાય. આ નિયમ આચાર્યવ્રદ્ધ
પ્રસિદ્ધ અને જાણીતો છે. તે છતાં છતી આંખે તેમાં ધ્યાન પડે છે, જેથી
યથાર્થ જોવામાં આવતું નથી. કોન્ગ્રેસ જે એક હાથથી અઢાર વર્ષે કામ કરે
તે કામ જો બે હાથથી કરવામાં આવેલ હત તો તે કામ ગમેલાં નવ વ-
ર્ષથી થયું હોત. પણ આ હતભાગ્યહિંદનાં એ ભાગ્ય ક્યાંથી ?

બધુઓ ! સત્યં વ્રૂયાત્ પ્રિયં વ્રૂયાત્ ન વ્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્
આ નિયમને હવે મારાથી વળગી રહેવાય તેમ નથી; કારણ કે આ ધારણને
અનુસરવાથી સ્ત્રીજાતિએ આજ સુધીમાં અનિવાર્ય તુકસાન વેઠેલું છે. માટે
હવે મહાભારતની નીતિ બન્ને રીતે સ્વીકારવી એમ મને યોગ્ય જણાય છે.
એક તો:—

મુલભા: પુરુષા રાજન્ સતતં પ્રિયવાદિન: ।

અપ્રિયસ્ય ચ પણ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભ: ॥

ઉદ્યાગપર્વ-વિદ્વદ્નીતિ.

આ નીતિને અનુસરવું અને તેમ કામ ન થાય તો પછી નીતિયુદ્ધ
અલાવી બીજું મહાભારત ખડું કરવું. તમે જ્ઞાનરૂપ આદર્શ લઈ જુઓ તો
તેમાં તમારો અરધો અહેરો શ્યામ અને અરધો ગોરો દેખાશે. આવું વદરા-
મણું રૂપ તમોને કેમ પ્રસન્ન પડે છે ? તમે કેળવાએલા છો જેથી ખરા જ્ઞા-
તાનો વિચાર કરી શકો છો, પણ તમને જે પ્રાંતિજ્ઞાન થાય છે તે તમા-
રાથી કળી શકાતું નથી. સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારી જોશો તો તમારું વિપરીતજ્ઞાન
તમને દેખાઈ આવશે. આરસીમાં ગળાતું જમણું અને જમણાતું ગણું દે-

આય છે. તેમ જ તમારી અપૂર્ણ કેળવણીએ આસીમાં તમને વિપરીત દેખાએલું છે, જેથી કર્તવ્યને પરતું મુકી અકર્તવ્યને સ્વીકારે છે.

કેળવણીનો ખરો અર્થ સમજનાર કોઈ પણ માણસ સ્ત્રીકેળવણીને નકામી ગણવાનો નથી. દરેક ધંધાદારીને પોતાનું કર્તવ્ય સારી રીતે અગ્નવવા ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં કેળવણી લેવાની જરૂર છે. ઘરમાં કરકસરથી વર્તવું, દૈનિક દિસાચ રાખવો અને સંતાનોને કેળવણી આપવી વગેરે સ્ત્રીના ધંધા છે. આ ધંધાને ઉપયોગી કેળવણી સ્ત્રીએ જ ન લીધી હોય તો ઘરવ્યવસ્થાનું કામ તેનાથી રૂઢીરીતે કેમ થઈ શકે ? હવે, જ્યારે ઘરના પ્રધાનવરણનું કામ સ્ત્રીઓનું છે આ સિદ્ધાંત કમૂલ રાખીએ તો સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી એ અવશ્યનું રહે છે. સંસારમાં જેટલી કમાવાની જરૂર છે તેટલી જ કમાએલું સાચવવાની તથા તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે, અને આ કામ હાલના વખતમાં ખાસ સ્ત્રીઓનું જ છે. આ બાબતમાં મહાત્મનિ માફેડેય લખે છે કે:—

પ્રાપ્તોઽપિ ચાર્થો મનુજૈરાનીતોઽપિ નિજં ગૃહમ્ ।

હ્યમેતિ વિના માર્યાં કુમાર્યાસંશ્રાયેઽપિ વા ॥

“ માણસોએ ધન મેળવીને તે પોતાના ઘરમાં પણ દાખલ કર્યું હોય પણ જો ઘરમાં સ્ત્રી ન હોય અથવા ખરાબ સ્ત્રી હોય તો તે ધન દિવસે દિવસે નાશ પામી જાય છે.” તો ફક્ત કમાઈ કરવા વાસ્તે જ કેળવણીની જરૂર છે અને સ્ત્રીઓને કમાવા જવું પડતું નથી માટે તેઓને કેળવણીની પણ જરૂર નથી. આ લઘુદષ્ટિની નાપાયાદાર દલીલ ઉપરના મ્લોકથી રદ જાય છે. વળી કેટલાએક નિરક્ષર ભટ્ટાચાર્યો કહે છે કે કેળવણી આપવાથી સ્ત્રીઓમાં અનીતિનો વધારો થાય છે. અક્ષરશાસ્ત્રોએ બતાવેલો આ દોષ તો ઉભય પક્ષે સમાન લાગુ પડે છે. કેળવણીથી સ્ત્રીઓ જો અનીતિમાન થાય છે તો તેથી પુરુષોએ પણ અનીતિમાન થવું જોઈએ. જે વિપદવ્ય છે તે સ્ત્રીને મા-

૧. સાંઘત્સરિકમાયં સંખ્યાય તદનુરૂપં વ્યયં કુર્યાત્ ।

વાત્સ્યાયન.

રક છે અને પુરૂષને જીવાડનાર છે એમ કોઈ દિવસ અને નહિ: અને જે અમૃત છે તેનું પાન કરવાથી પુરૂષા જીવે છે અને સ્ત્રીઓ મરી જાય છે આમ કહેવું એ પણ વિચારવાન મગજને રચતું નથી. વળી કેળવણીથી અનીતિનું પોષણ થાય છે, આમ કહેવું એ શશરંગના પ્રહારથી સિંહનો શિકાર કર્યો એમ કહેવા બરાબર છે. અમૃત પીવાથી માણસ મરી જાય છે આમ કહેવું એ જોટલું પાયાદાર અને વજનદાર છે તેટલું જ કેળવણીથી અનીતિ વધે છે એ કહેવું પાયાદાર અને વજનદાર છે. હિંદના હિતશત્રુઓ, “વાંચતાં લખતાં આવડતું એટલું કેળવણી મળી ચુકી ” આમ સમજતા હોય તો તેમાં તેઓની મોટી ભૂલ છે. કેળવણીનો ઘણો વિસ્તીર્ણ અર્થ છે, પણ દૂકામાં એટલું જ કે તન, મન અને નીતિ જેથી કેળવાય તે જ ખરી કેળવણી. સ્ત્રીને અથવા પુરૂષને ત્યાં સુધી આવી ધાર્મિક કેળવણી આપી ન હોય ત્યાં સુધી માતાં કળ નિપજે તેમાં નવાઈ શી ? અપવાદ તરીકે કેળવણીના કાયા સંસ્કારવાળાં કેટલાંક માણસો અનીતિમાન નિવરણે પણ તેથી કાંઈ કેળવણી ઉપર ને દોષનો મોટલો આવી પડતો નથી,^૧ અને સ્ત્રીઓને કેળવણી ન આપવી એમ પણ હરતું નથી. પરંતુ સાર એટલો જ નીકળે છે કે કેળવાયેલાં માણસો કરતાં વગર કેળવાયેલાં માણસો વધારે દુરાચરણી અને દુનિયાને ભારણ થાય છે.

હું પ્રથમ કહી ગઈ કે ઘરના મુખ્ય મંત્રીપણનું કામ સ્ત્રીઓનું છે, પણ આ કામની આવડત વગર કેળવાયેલી સ્ત્રીઓને હોતી નથી અને તેઓ એક ગુલામડીની માફક વહીતર જ ફરી જાણે છે. આવી સ્ત્રીઓનો ઘણો ભાગ હોવાને લીધે ઘર તથા બહારની ચિંતા પુરૂષના માથા પર આવી પડે છે. અખન્ને ચિંતાથી ઘેરાયેલા પુરૂષથી એકે કામ બરાબર પાર પડી શકતું નથી. ત્યારે તેના મૂળ મુદ્દાથી અબ્બાળ અને ચિંતા સમાન ચિંતાથી ગભરાયેલો પુરૂષ તેની સ્ત્રી પર પૂરતી રીતે ચીડાય છે અને પેલી અજ્ઞાન સ્ત્રી, પુરૂષની સામે શુનીવત્ ડાચીયાં નાંખે છે. આવી વ્યવસ્થાને લીધે હિંદુ ઘરસંસારના

૧ ગૌર્ગૌ: કામદુષ્ટા સમ્યક્ પ્રયુક્તા સ્મર્યંતે બુધૈ: ।
 દુગ્ધયુક્તા પુનર્ગૌત્વં પ્રયોક્તુ: સૈવ શંસન્તિ ॥

ધણા કુટુંબોમાંથી શાંતિ નાશ પામી છે અને નિત્યનો દેવાચરસંગ્રામ જતો નથી. બાળકોને પોતાની મા તરફથી જેવી કેળવણી મળે છે તેવી બીજાં કાર્મ પામ્મથી મળી શકતી નથી. પણ આ કામ અન્નણ સ્ત્રીથી બંનવી શકાતું નથી. એટલું જ નહિ પણ વિદ્યારહિત હોવાને લીધે તે ઘણી વહેમી પ્રકૃતિ વાળી હોય છે જેથી તે પોતે ઘણી ખરાબ થાય છે અને ઘણા પ્રસંગોમાં પુરૂષને આડે આવે છે. જેથી પુરૂષ પણ પોતાનું ધારણું કામ મનમાનની રીતે પાર પાડી શકતો નથી, અને તેવી સ્ત્રીના નિયસહવાસથી ઘણા પુરૂષોની પણ ઐરિક પ્રકૃતિ જોવામાં આવે છે. સ્ત્રી, અભણ હોવાથી તેની બતલને જ નુકસાન છે એમ નહિ પણ તેની અસર તેનાં છોકરાં, પતિ અને દરેક કુટુંબીઓ ઉપર પણ વત્તા યોગ્ય પ્રમાણમાં થાય છે; કારણ કે સાન્નિધ્ય દોષ (પાશ) લાગ્યા વિના રહેતો નથી.

આવી રીતે હિંદુ ધરસંસાર ઘણો કથળી ગયો છે. બધા પુરૂષો જેમ કેળવાયેલા નથી તેમ બધી સ્ત્રીઓ પણ કેળવાયેલી નથી. પણ એટલું તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે પુરૂષવર્ગમાં કેળવણી વિશેષ અને સ્ત્રીવર્ગમાં કમ. પણ હાલ કેટલાએક કારણોથી સ્ત્રીઓમાં કેળવણીની ઘણી અછતને લીધે અરધી દુનિયાને આપણે વગર કેળવાયેલી ગણીએ તો ખોટું નહિ કહેવાય. આ ગણતરી પ્રમાણે વસ્તીના અરધા ભાગ જંગલી એવું હરે છે તે સુધારે થયો શી રીતે ગણાય ? ગાડું જેમ કળેડથી ચાલતું નથી તેમ ધરસંસારના ગાડાનું એક સ્ત્રીરૂપ અંગ ખામીવાળું અને પુરૂષરૂપ અંગ ખામી વગરનું હોય ત્યારે તે પણ શી રીતે ચાલે ? આપણા જૂના ઇતિહાસકથા તપાસી જોઈએ છીએ તો માતૃમ પહે છે કે પૂર્વે આમ નહોતું. સ્ત્રીઓને આટલી બધી અસ્વતંત્ર અને કાંઈ પણ હક વગરની રાખવામાં આવતી ન હતી જેથી તેઓ પણ વિદ્યાકળામાં નિપુણ નિવડતી અને બાળસંરક્ષણ તથા તેઓને કેળવણી આપવી વગેરે જે પોતાનાં ખાસ કર્તવ્ય કર્મ છે તેઓને પૂરતી રીતે બંનવતી. પ્રાચીનકાળમાં પણ આજના જેવી કઠંગી વ્યવસ્થા હોત તો ભરતખંડની અને આર્ય મહિલાઓની કીર્તિ જે દિગંતગામિની થઈ છે તે થતે જ નહિ.

સાક્ષર વર્ગે સાંભળ્યું હશે, વાંચ્યું હશે અને જોયું પણ હશે કે ફક્ત પાઠશાળાની કેળવણીથી વિદ્વતા મળતી નથી. શાળાની કેળવણી તો વિદ્વાન જીવામાં સાધનભૂત છે; પણ તે કેને માટે? ફક્ત પુરોષને માટે જ. કારણકે સ્ત્રીઓ તો કન્યાવસ્થામાં શાળામાં જે તેઓને આખી જિંદગીમાં કવચિત જ ખપ લાગે એવી એ ચાર ચોપડી શીખી બાળલખના રાક્ષસી ધારાને તાણે થઈ વિવાહ થયા પછી તરત જ સાસરાની વહુવાર ખતી ધરસંસારની સખત ધૂંસરી ઉપાડવાના કામમાં પડે છે. જેથી તેણે બાલ્યાવસ્થામાં પિતૃગૃહનું કામ-કાજ છોડી દઈ કરેલા ત્રણ ચાર ધોરણને સધળો અભ્યાસ રદ બાંધે છે; અને તે રાગ દ્વેષ, કર્મકથા, દેરાણી, જેઠાણી, નાણુંદ અને સાસુને મળતો મિબજન આવવાને લીધે પતિની સાથે પણ અવિશ્રાંત કલહની સાથે નવું ભણુ-તર ભણુવાનો અભ્યાસ શરૂ કરે છે. આવા કુટુંબનું વર્ણન લખતાં કપર્દી-ભટ્ટ લખે છે કે:—

અંબા તુષ્યતિ ન મયા ન સ્તુષ્યા સાપિ નાંવયા ન મયા ।

અહમપિ ન તયા ન તયા વદ રાજન્ કસ્ય દોષોડ્યમ્ ॥

આવા કુટુંબા ધોરણને લીધે જ હિંદુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ તપાસી જોતાં ઘણી દુઃખદાયક જણાય છે. તેઓ જન્મે છે ત્યારથી મરણ લગી તુચ્છ ગણાય છે. નિષ્પક્ષપાતથી વિચાર કરીએ તો સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીઓ અંગળ ખુદ્દિની, ગ્રેમાળ અને પવિત્ર હોય છે. સંસારમાં સુખ અને સદૃશ્યુની વૃદ્ધિ કરવા જ તેનો જન્મ છે. પરંતુ પુરોષોએ તેમના સધળા હક છીનવી લીધા છે અને સ્વાર્થી મનોવૃત્તિથી તેઓને ગુલામગીરી આપેલી છે જેથી તેઓ ઘણી દીન અને દીન ખતી ગણેલી છે; અને જંગલી સ્થિતિમાં રહી પોતાનો અવતાર પૂરો કરે છે.

માણસ બ્યારે છાંદગીરૂપી જંગલમાં મુસાફરી કરતાં ઘણી મુસીબતોથી દુખાઈ જઈ થાકા બન્ય છે ત્યારે જો તેની આસપાસ ઉત્તમ કેળવણી પામેલી હોય તો તે ત્યાં જ તાજો અને સુખી થઈ રહે છે. પરંતુ જો તેવી સ્થિતિમાં આસપાસ વગર ભણેલી હોય તો પોતાના પુરૂષના મનની સ્થિતિ પારખી નહિ શકવાને લીધે પોતાની જ કુચલી લઈ જશે છે. “મારે ફલાણું હુગડું નથી,

ને માફ પેલું ઘરેણું તમે સમું કરાવી આવ્યા નહિ.” વગેરે ઘણી જાતની લપ લઈ બેસે છે. અને તેથી પુરૂષ કે જેણે પોતાની આરાતને મૂર્ખા રાખવામાં જ શ્રેય માન્યું છે તે આ વખત બેબાકાઓ બની જાય છે, સામાં બટકાં ભરે છે અને પ્રદારની ધામધમ પણ વખતે થઈ પડે છે. “શુશ્રૂષાથી વિદ્યા મજે” એ નિયમ કમનસીબને લીધે સ્ત્રીઓના સંબંધમાં ખોટો પડેલો જોવામાં આવે છે. કારણકે તે પોતાના ઘણીની આખી છાંદગી લગી સેવા કરે છે તોપણ તેવીને તેવી જ મૂર્ખા રહે છે અને તે મૂર્ખાઈનું કળ પુરૂષને ભાગવવું પડે છે; તોપણ તેઓ સમજતા નથી.

સ્ત્રીઓને કેળવણી ન આપવી એ કાંઈ હૃદયના ઘરનું નિર્માણ થયેલું નથી. શું હૃદય પક્ષપાતી છે કે પુરૂષને કેળવણી આપવામાં રાજી રહે અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાથી કચવાય? હૃદયનો અભિપ્રાય સ્ત્રીઓને ભણાવવાનો ન હોત તો તેઓના શરીરમાં વાળી અને ઓત્ર ઈન્દ્રિય કેમ રચત? જેમ પરમાત્માએ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય અને અન્ય વગેરે પદાર્થો સર્વને માટે બનાવ્યા છે તેમ મહાત્મા મુનિજનોએ પણ શાસ્ત્રો સર્વ લોકના ઉપકારને માટે જ બનાવ્યાં છે.

‘આતસુત્રમાં લખે છે કે **इदं मंत्रं पत्नी पठेत्**—“સ્ત્રીએ યજ્ઞમાં આ મંત્રનો પાઠ કરવો.” સ્ત્રી જો વેદાદિકશાસ્ત્ર ન બાળી હોય તો યજ્ઞમાં સ્વ-રસહિત મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કેમ કરી શકે? ભરતખંડની સ્ત્રીઓમાં બુપણરૂપ ગાર્ગી વગેરે સ્ત્રીઓ વેદાદિક શાસ્ત્રને બાળીને પૂર્ણ વિદ્યુતી થઈ હતી, એ વાત શતપથબ્રાહ્મણમાં સ્પષ્ટ લખી છે. આર્યાવર્તના રાજ્યોની સ્ત્રીઓ ધનુ-વિદ્યા પણ સારી રીતે જાણતી હતી. જેથી કેટલી વગેરે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને સંગ્રામમાં સહાયભૂત થતી હતી. વિદ્યા શિષ્યા વિના સત્યાસત્યનો નિર્ણય, પતિ વગેરેની સાથે અનુકૂળ રીતે વર્તવું, યથાયોગ્ય સંતાનોત્પત્તિ, તેનું પાલન પોષણ અને શિક્ષણ તથા ધરનાં સર્વ કાર્ય જેવાં જોઈએ તેવાં કરવાં એ સંઘર્ષ કેમ બની શકે? વિદ્યાનું અધ્યયન કરવામાં સ્ત્રીઓને મતિહીન ગણી અપાત્ર કહેવામાં આવતી હોય તો તે પણ ચાલી શકે તેમ નથી; કારણ કે કશી કેળવણી નહિ આપ્યા છતાં જોશીશાસ્ત્રની સામે ડોશીશાસ્ત્ર ખડું છે,

જે ઉપરથી કહેવત નીકળી છે કે “ સો જોશી અને એક ડોશી. ” આ એક સ્ત્રીઓની તીવ્રશુદ્ધિને સાખીત કરતારી બાબત છે. સ્ત્રીઓ વ્યારે શરીર તથા ધરના શણગારમાં આતુર્ય ધરાવે છે ત્યારે તે વિદ્યાથી મનને શણગારવામાં આતુર્ય કેમ ન ધરાવી શકે ? અને પોતાનો તથા પોતાનાં આશ્રિત બાળ બચ્ચાંઓનો વ્યવહાર કેમ ન સુધારી શકે ? કાંઈ શિખ્યા સિવાય પણ સ્ત્રીઓ ચાલતા વ્યવહારમાં ફેટલી બધી ઉપયોગી થઈ પડે છે ? તેઓ વ્યારે બળે માણાં (આહ આહ પાસી) જેટલું ફળાણું પીસવાની મજૂરીમાં, ભરવા, યંથવા તથા ચિત્ર કલાડયાં વગેરે કીણાં કામમાં અને રસોઈ બનાવવામાં ચતુર છે ત્યારે તેઓ બીજાં લોકોપયોગી સાર્વજનિક કામમાં કેમ પ્રવીણ ન થઈ શકે ? પણ હજી એરતો પ્રયત્ન કરતી નથી; અને એકંદે જે એકાદ એરત પ્રયત્ન કરે છે તો તે ફતેહમંદ નિવડેલી છે અને નિવડે છે.

બીજાં લોકોમાં ભેળાયા સિવાય વિચારો સુધરતા નથી તેથી તેના સુધરેલા વિચારો સઘળી એરતો કરી શકતી નથી, અને જે કાંઈ કરે છે તો તે વિચારોને તેનો ધણી પોતાના વિચાર તરીકે પ્રગટ કરે છે; કારણ કે મરદો પહેલાં કેળવાયા છે. જે સ્ત્રીમંડળ તમામ જૂઠું રથું હોત તો પોતાના રવનાંત્ર વિચારો પ્રગટ કરી શકત. હાલ તો સઘળી એરતો મરદોની શિખ્યાઓ છે. એરતો પોતે જ નવી વિદ્યા કળા ઉત્પન્ન કરે તેને માટે ધણો વખત જોઈએ. હરકાઈ કામ ઉપર સંપૂર્ણ ધ્યાન ન અપાય ત્યાં સુધી તે કામમાં આગળ વધી શકાય નહિ. જેમકે ગાયન, વાદ્યવિદ્યા, ચિત્ર, કોતરકામ અને કવિતા એરતો શોખને માટે શિખે છે તથા પુરૂષો ધંધાને માટે શિખે છે. તેથી સ્ત્રીઓ પાછળ છે અને પુરૂષો આગળ વધેલા છે. પણ આથી કાંઈ એમ સિદ્ધ થતું નથી કે સ્ત્રીઓ બિલકુલ શિખી શકે જ નહિ. આથી તો ખરેખર એમ જ સાખીત થાય છે કે પુરૂષો જેટલી સગવડ જે સ્ત્રીઓને હોય તો તેઓ પુરૂષો કરતાં ધણી જ આગળ વધી જાય; કારણ કે તેની શુદ્ધિ વધારે તીવ્ર છે. જેને હાલ જખરા દાખ નીચે સુકી કરી નાખવામાં આવી છે, પણ જે તેવો અયોગ્ય દાખ નીકળી જાય તો તે શુદ્ધ પાણી તેવીને તેવી જ તેજદાર બની રહે.

ઈશ્વર અંગ્રેજનું રાજ્ય કાયમ રાખે કે તેણે સ્ત્રીઓને પણ વિદ્યાદાન દેવા તરફ લક્ષ આપ્યું છે. જેને લીધે સ્ત્રીઓ હવે કાંઈ કાંઈ પોતાનું હિત અહિંત સમજવા લાગી છે; અને જો પુરૂષો તેમની આડે ન આવે તો તેઓ ક્રમે ક્રમે પોતાના હક પણ સંભાળી શકે એવી યોગ્યતા મેળવતી જશે. જ્ઞાનાર્થી કેવી રીતે વર્તવું તથા સંસારનું ગાદું કેમ ચલાવવું અને સસતા, સ્વધર્મ તથા પાતિવ્રત્ય એ વિષયોનું તેના અંતઃકરણ પર અજવાળું પડવા લાગ્યું છે. પણ જો સ્ત્રીઓને કેળવણીમાં જેટલી અને જેવી ધૂટ જરૂરની છે તે પ્રમાણે આપવામાં આવે તો આર્યધરસંસાર ધણો તેજસ્વી દશામાં આવે અને ભરત-ખંડની અધમ અવસ્થા પણ બદલાઈ જઈ ઉત્તમ અવસ્થાને જોવાનો સમય આવે.

યુનાઇટેડસ્ટેટની સરકાર દરવર્ષે પોતાના દેશની પ્રજાની કેળવણી પાછળ ત્રીશ કરોડ રૂપિયા ખર્ચે છે અને ઈંગ્લંડની સરકાર બીચી કેળવણીનો ખર્ચ કરવા ઉપરાંત દરવર્ષે સાત કરોડ રૂપિયા માત્ર શરૂઆતની કેળવણી પાછળ ખર્ચે છે. ત્યારે આપણી હિંદુસ્તાનની સરકાર અઠ્યાશી લાખ રૂપિયા દેશી પ્રજામાં બીચી અને શરૂઆતની સઘળી કેળવણીનો ફેલાવો કરવા પાછળ ખર્ચે છે. હિંદુસ્તાનના પ્રમાણમાં ઈંગ્લંડમાં જે થોડી વરતી છે તે જોતાં હિંદની સરકારે પ્રજાની કેળવણી પાછળ વધારે રકમ ખર્ચવી જોઈએ ત્યારે ઉલટું તે ઓછી જ રકમ ખર્ચતી રહે છે. સુધરેલાં રાજ્યો પ્રજામાં કેળવણીનો ફેલાવો કરવાનું એટલું અગત્યનું સમજે છે કે ઈંગ્લંડમાં ગરીબ લોકોને બિલકુલ મફત કેળવણી આપવાનું ધારણ ત્યાંની સરકારે ચાલુ કર્યું છે. હવે હિંદની પ્રજા તો ઈંગ્લંડની પ્રજા કરતાં બહુ મોટે પ્રકારે ગરીબ છે, તો આ દેશમાં લોકોને મફત કેળવણી આપવાનું ધારણ દાખલ કરવાની ખેશક વિશેષ અગત્યતા છે. ઈંગ્લંડમાં સંક્રંતે ૧૭ માણસો ભણેલાં છે, યુનાઇટેડસ્ટેટમાં સંક્રંતે ૨૦ માણસ ભણેલાં છે અને હિંદમાં સંક્રંતે ૨ ભણેલાં અને ૯૮ અજાન છે. આ કેવો અફસોસ ઉપજવનારો મામલો છે ? હવે જે બે ટકા ભણેલ છે તેમાં સ્ત્રીઓનો કેટલો અંશે ભાગ હશે તેની અટકળ આપ સહેજે કરી શકશો કે કંઈ જ નહિ હોય અથવા હશે તો તે કંઈ નહિ જેવો જ હશે.

સલાસદો ! આપણુ દેશની સ્ત્રીઓમાં વિદ્યાની આટલી બધી ખામી છે ત્યારે હવે વિચારો કે આર્યલોકોની અભણ ચારતો પોતાનો ધરસંસાર કેવી રીતે સુધારી શકે ? ગુણુગુણુની, હિતાહિતની અને સારાસારની પરીક્ષા કેવી રીતે કરી શકે ? તથા પોતાના પતિને પણ દરેક કાર્યમાં કેવી રીતે ઉપ-યોગી થઈ પડે ? વિદ્યા વગર તે આંધળી જ^૧ છે. આંધળું માણસ દૈવયોગે સ-રખા રસ્તા પર આશુ^૨ જાય એવા દાખલા તો જવલે જ મળે પણ તે ખા-ડામાં અથડાઈ પડે એવા દાખલા તો સંકેતે નવાણું મળે, એ નિઃસંશય છે. માટે તેનું અને પોતાનું પણ હિત વિચારી તેને કેળવણીથી યેનરીખ ન રાખો એવી મારી છેવટની નમ્ર માગણી છે. સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરના ચરણમાં પણ પ્રણામ પૂર્વક મારી એ જ પ્રાર્થના છે કે તે તમાને તેમ કરવા મુશુદ્ધિ આપે. તથાસ્તુ.

સરસ્વતીનું આ ભાષણ સાંભળી સર્વ કોઈ મુજ સલાસદો તેને સર-સ્વતીના જ અવતાર ગણવા લાગ્યા, અને તેના મુખની વાણી જેમ જેમ વ-ધારે સાંભળવામાં આવશે તેમ તેમ તેમાંથી ઘણું નવું નવું અગત્યનું મળશે, એમ સૌ કોઈના મનમાં સમજવા લાગ્યું; અને તેથી સલાનાં અથ-ગણ્ય સર્વ મનુષ્યોએ સરસ્વતીની પાસે ઘણા સત્કારપૂર્વક માગણી કરી કે આ ભાષણમાં જે કે તમેએ સ્ત્રીજાતિનું મહત્વ, ઉપયોગિત્વ તથા પુરુષજાતિ કરતાં પણ વિશેષ ઉત્તમત્વ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે તોપણ એ સંબંધે અમા-રોજ અહીં જ એ વિષે વ્યાખ્યાન આપો તો બહુ સારું. આ માગણીને સર-સ્વતીએ બહુ વિવેકપૂર્વક નિરભિમાનતાથી સ્વીકારી અને તે દિવસ આવતાં મોટા મેળાવડામાં તેણે નીચે પ્રમાણે ભાષણ કર્યું.

૧. અનેક સંશયોચ્છેદિ પરીક્ષાર્થસ્ય દર્શકમ્ ।

સર્વસ્ય લોચનં શાસ્ત્રં યસ્ય નાસ્ત્યંધ પવ સઃ ॥

પ્રકરણ ૩ જી.

દિવસ ૫ માં.

સરસ્વતીનું સ્ત્રીજાતિના જૌરવ વિષે વ્યાખ્યાન.

પૃથ્વીમાં સ્વદેશ સાર છે, સ્વદેશમાં શહેર સાર છે, શહેરમાં ઘર સાર છે અને ઘરમાં ગૃહિણી સાર છે. આ સુગૃહિણીનું જે સુખ પોતાની શાંત ઝૂંપડીમાં એક ગરીબ ખેડૂત લાઈ શકે છે તે સુખ લક્ષ્મીપતિ પણ લઈ શકતો નથી. “ દુનિયામાં હું સર્વથી સુખી છું ” એમ માનવાનું તેને પુર-પને એક પણ કારણ હોય તો તે તેની ભત્રી અને વદાદાર સ્ત્રી જ છે. ઘણા લોકોનું માનવું છે કે પૈસાદાર માણસો જ સુખી છે પણ આ વાત ખોટી છે. કારણ કે પૈસાવાળાને તો હવેના પ્રકારે વ્યાધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ લાગેલી હોય છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ખરા આનંદનો આધાર ગૃહ-સ્થિતિ ઉપર છે, અને ગૃહસ્થિતિનો ખરા આધાર સુગૃહિણી પર જ છે. વ્યાસ મુનિ લખે છે કે ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે ॥ “ ઘર છે તે ઘર નથી પણ ખરું ઘર તો ધરવાળી જ છે. ” પણ આવી સુગૃહિણીનાં સુખ ઘણા જ વિરલા અને ઈશ્વરીકૃપાના પાત્ર ધન્ય પુરુષો જ મેળવી શકે છે. માર્ક-ટેયપુરાણમાં આવી સુગૃહિણીની આવશ્યકતા વિષે લખે છે કે:—

ધર્માર્થકામસંસિદ્ધયૈ ભાર્યા ભર્તુઃ સહાયિની ।

દેવતાપિતૃમૃત્યાનામાતિથીનાં ચ પૂજનમ્ ॥

ન પુંભિઃ શક્યતે કર્તુમૃતે ભાર્યા નૃપાત્મજ ।

પ્રાપ્તોઽપિ ચાર્થો મનુજૈરાનીતોઽપિ નિજં ગૃહમ્ ॥

ક્ષયમાતિ વિના ભાર્યામ્ ।

“ ધર્મ, અર્થ અને કામ વગેરે સારી રીતે સિદ્ધ થવા માટે સ્ત્રી પોતાના પતિને સહાય કરનારી છે. દેવતા, પિતૃઓ, અતિથિ અને નોકરો

સરસ્વતીનું સ્ત્રીજાતિના ગૌરવ વિષે વ્યાખ્યાન.

વગેરેનો તેમના દરજ્જા મુજબ સત્કાર કરવો એ સ્ત્રી વગર પુરૂષ એકલાથી બની શકતું નથી; તેમજ પુરૂષ સમૃદ્ધિ પેદા કરે અને પોતાને ઘેર લાવે પણ જો સ્ત્રી ન હોય તો તે સઘળી સમૃદ્ધિ થોડા વખતમાં નાશ પામી જાય છે. ” આવી રીતે પોતાના પતિને ઉમદા આશ્રય આપનાર સ્ત્રીજાતિને અબળા એવું નામ આપનારા હાલના પુરૂષો ખરેખર ભૂલ ખાય છે. અબળા નામથી જોળખાતી સ્ત્રીજાતિએ ઘણી વખત ઘણા કામમાં અને અનેક પ્રસંગે પોતાનું સખળાપણું સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, અને તેથી અબળા એ શબ્દનો મૂળ અર્થ નાસ્તિ અધિકં બલં યસ્યા: સા અબલા । “જેનાથી બીજા કોઈનું અધિક બળ નથી તે અબળા,” આ પ્રમાણે છે. પણ પાશ્વળના અહંમાની પુરૂષોએ સ્ત્રીજાતિને પોતાના કરતાં અધિકતા ભાગવતી જોઈ ધ્યાને લીધે અબળા શબ્દનો બળવગરની એવો વિપરીત અર્થ કરેલો છે. જોને હાલના પુરૂષો ચાલતા અર્થ પ્રમાણે અબળા ગણે છે તેણે દુનિયાને અત્યુપયોગી થવામાં પોતાનું ફેટલું સખળાપણું બતાવ્યું છે તે જો તેમના ધ્યાનમાં આવે તો અવશ્ય તેઓને પોતાનો વિચાર ફેરવવો પડે.

હિંમત તથા જરૂરને વખતે લડાયકપણાના ગુણનું આધાન કરનાર સ્ત્રીજાતિ જ છે. સ્ત્રીઓને ખુશ કરવાની ઇચ્છા જ, પુરૂષોના હિંમત તથા જરૂરને વખતે લડાયકપણાના ગુણને વધારનાર થઈ પડે છે. ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પોતાના બોધક જીવનચરિત્રથી દુનિયાને જેવી તેજસ્વી અને અલંકૃત બતાવે છે તેવી તેજસ્વી અને અલંકૃત તે, બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી બની શકતી નથી. પુનીત સ્ત્રીઓ પોતાના મરણ પછી પણ પોતાના અસરકારક જીવનચરિત્રના પ્રભાવથી યુગો પર્યંત દીવાદાંડીની પેઠે જગતને ઉપયોગી થઈ પડે છે. કેવી ઉત્તમતા ! ચંદનલતા તો બળતાં બળતાં જ સુવાસ આપતી જાય છે; પરંતુ સ્ત્રીઓ તો બળી ગયા પછી પણ લાખો વર્ષ સુધી પોતાની સુવાસથી દુનિયાને આહ્લાદિત કરે છે. બવહારમાં પણ જો તમે જોશો તો સ્પષ્ટ દેખાઈ

૧. તત્સાદૃશ્યમભાવશ્ચ તદન્યત્વં તદલ્પતા ।

અપ્રાશસ્ત્યં વિરોધશ્ચ નગ્નર્થાઃ ષડ્ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

શ્રી પાંચમું.

હુશ કે પુરૂષ છરોછાંટ હોય તો તેનો કોઈ ભાવ પૂછવું નથી તેમ તેને ઘેર કોઈ વિશેષે જવું આવવું પણ નથી, અને તેને સારા પાડોશમાં ઘર પણ મળવું નથી. ખીજી વાત તો એક બાળુ રહી પણ આપણે જેને દૈનિક રાક્ષસ તરીકે માનીએ છીએ એ રાક્ષસને પણ સીતા વગરના જણી અગત્યમુનિએ તેનાં દર્શન લીધાં નહોતાં. રાવણુ જ્યારે શુભુચલ સ્ત્રી સીતાને લઈ ગયો ત્યારે “હે પ્રિયા ! હે જનકતનયા ! હે શુભસરિતા સીતા !” એવાં હૃદયભેદક સંબોધનોથી પોદારી રામ સધળા અરણ્યમાં રડતા રડતા ફરવા લાગ્યા હતા. આ સધળું સ્ત્રીની આવશ્યકતા વગર ખીજું શું સૂચવે છે ?

જન્મજા બરેલા ખટલામાં પુરૂષની આપદા ચોક્કસ કરનાર સ્ત્રી જ છે. પરણેલો અને વગર પરણેલો આ બન્ને પુરૂષો એકા વખતે પાયમાલ થયા હોય તો તેમાં પરણેલો પુરૂષ વહેલો આબાદીમાં આવશે. કારણકે તેને દુઃખમાં દિલાસો આપનાર અને દરેક વ્યવહારના પ્રસંગોમાં ઉમદા મદદ કરનાર સ્ત્રી તેની પાસે હાજર રહેલી હોય છે અને પુરૂષને ઉત્સાહ આપે છે, તથા તેને ખુશી રાખવા ઘણા ઉમંગથી પ્રયત્ન આદરે છે, જેથી પુરૂષ થોડા વખતમાં પોતાની ધારેલી મુરદ પાર પાડવા સમર્થ થાય છે. અને વગર પરણેલો પુરૂષ વિપત્તિની વેળામાં હું એકલો પડ્યો છું, મારા પર પ્યાર રાખનાર કોઈ નથી, મારે ક્યાં જવું ? કેમ કરવું અને કાને પૂછવું વગેરે નાસીપાસી બરેલા વિચારો કરી અનુસાહના વમળમાં પડી વધારે વધારે હીન સ્થિતિએ પહોંચતો જાય છે.

આપણો જૂનો ઇતિહાસ તપાસતાં પોતાના પ્રાણનાથના પ્રાણ બચાવવા સાવિત્રીએ જેમ યમપુરીના માર્ગમાં યમરાજની પાછળ ધણે દૂર જઈ અને ઘણી મુસીબત વેડી પોતાના પાતિવ્રત્યના પ્રભાવથી યમરાજ પાસેથી ખીજાં પણ કેટલાંએક વરદાનો મેળવી પોતાનું સૌભાગ્ય પાછું મેળવ્યું હતું તેમ પુરૂષોમાં આજદિન લગી કોઈએ પોતાના એકપત્નીવ્રતના પ્રભાવથી પ્રિયાના પ્રાણ બચાવ્યા હોય એવો એક પણ દાખલો મળતો નથી, અને તેવો પ્રયત્ન કરી કોઈ પણ યમરાજની પાછળ હિંમત અને બહાદુરીથી ચાલ્યો હોય એવું શ્રવણ પણ કોઈ જગોએ થતું નથી.

સ્ત્રીનાં મધુર વચનો પુરૂષના અંતઃકરણને ઉદારીનતાથી મુક્ત કરી સુખની ટોચ પર દાખલ કરે છે. આ સંસારસમુદ્રમાં ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ વહાણને સલામતી ભરેલી રીતે ચલાવવામાં સ્ત્રીની સલાહ એ જ પુરૂષને મોટી સહાયકારક થઈ પડે છે. કોઈ વાર અનેક જાતની વિપત્તિઓરૂપ ખરાબાઓમાં જ્યારે તે વહાણ અફળાઈ પડે છે ત્યારે પણ સ્ત્રીના તરફથી મળતો દિલાસો જ પુરૂષના વહાણને તેમાંથી સલામતપણે બહાર કહાડી રસ્તે ચડાવવા શક્તિમાન થાય છે. ચિંતા બરોબર ગણાતી ચિંતા ચતુર પત્નીનાં પ્રેમવચનોથી દૂર થાય છે અને કાળપાશમાં ફસાવનારી ફિકર તેની મીઠી નજરથી નાસી જાય છે.

પ્રાણનાશના જખમી થયેલા અંતઃકરણને ધીરજ આપનાર, મંદબુદ્ધિના વખતમાં મધુર શબ્દોથી ઔપધની ગરજ સારનાર, સર્વ પ્રકારના સંતાપથી મુક્ત કરનાર, અણીને વખતે ઉગારનાર, સ્વામીની આબરૂને ધક્કો ન લાગે તેવી સંભાળ રાખનાર, સંસારસમુદ્રમાં સહાય કરનાર, ગૃહરાજ્યમાં પ્રધાન રૂપ, વિપત્તિના વમળમાંથી બહાર કહાડનાર, ધૈર્ય, ચાતુર્ય અને મનની મોટાઈ વગેરે સદ્ગુણોથી પુરૂષના અંતઃકરણને વશ રાખનાર, સુખદુઃખની જાગીદાર તથા અનેક જાતના વ્યાવહારિક પ્રપંચોથી થાકી ગયેલા ગૃહસ્થામીને વિશ્રાંતિનું સુખ આપનાર સ્ત્રી સિવાય બીજું કોઈ પણ નથી, અને તેથી જ તે આ સંસારસાગરનાં સંકટોમાંથી ઉદ્ધાર કરનારી ગણાય છે.

બવહારના વિવિધ પ્રપંચોથી થાકી ગયેલી પુરૂષની વૃત્તિને તાજ કરીને જિજ્ઞાસાના કાર્યમાં પુનઃ યોજના કરનાર અને અદ્ભુત આકર્ષણશક્તિવાળી મોટા મનની માનિનીની અસર ગમે તેવી નહારી ચાલના પુરૂષને પણ પ્રમાણિક અને માન આપવા યોગ્ય બનાવે છે. પત્ની એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જ સૂચવી આપે છે કે તેનામાં પતિને સન્માર્ગે ચલાવવાની અપૂર્વ સક્તા રહેલી છે. આમ છતાં કેટલાએક પુરૂષોને ઘણા દહાડાના કુસંસ્કારથી સ્વાભાવિક રીતે ઉપન થયેલી અનાદરભુક્તિને લીધે પોતાની પત્ની તરફથી થતા કબ્યાણુકારક યત્નની ઉત્તમ અસર જોઈએ તેવી થતી નથી; તોપણ સારી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ વિષે લોકોમાં હલકો વિચાર ન બંધાય તેને માટે વિ-

શેષ પ્રયત્ન કરતી રહે છે. કારણ પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ લોકાપવાદથી ઘણી જ ડરે છે. પરંતુ નિર્લજ્જ પુરૂષોએ સ્ત્રીના આ સદ્ગુણને બીકણપણામાં ગણી કહાડી તેનું મીઠુ એવું નામ પાડી દીધેલું છે.

ઘણી જ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારીએ તો પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીજાતિની અસર કાર્ષ વિચિત્ર પ્રકારની જ જોવામાં આવે છે. સ્ત્રીની અસરથી જ ઘણા ઉદ્ધત પુરૂષો નમ્ર થયા છે તથા ઘણા લગાયક પ્રકૃતિવાળા પુરૂષોએ પણ લડાઈ કર્યા વિના કુછેઓ ચૂકવવાની રીત શોધી કહાડી છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે સ્ત્રીઓ નીતિશાસ્ત્રને ટકાવનારી છે. સ્ત્રીની અસરથી દુલ્લગ્નજોરોની દુલ્લગ્નગ્નિ નો જોમ નાશ થાય છે તેમ તે જ અંદર વગરના પુરૂષોમાં તેજસ્વી ગુણનું આરોપણ કરનાર પણ સ્ત્રીઓ જ છે. વળી સ્વયંવરમંડપમાં સ્ત્રીનું દિલ પોતા તરફ ખેંચવા માટે પરાક્રમ દેખાડવાની અને પાંડિત્ય પ્રકાશવાની જરૂર પડે છે. આ ઉપરથી પણ સમજાય છે કે આવા સદ્ગુણોના બીજનું આરોપણ કરનાર સ્ત્રીજાતિ જ છે. આવાં કારણોને લીધે શાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીઓને દેવી અને મહાદેવી એવા મોટા પદથી ઓલાવેલી છે.

લક્ષ્મી કરતાં લાખગણું વધારે સુખ દેનારી સ્ત્રીની મહત્તા આટલા ઉપરથી જો તમાને ન સમજતી હોય તો તમે એક અતિ ઉત્તમ બાળમાં રહો અને ત્યાં તમને અતિ મૃદ્યવાન અનેક ચિત્રવિચિત્ર પદાર્થો જેવા કે ગાડી, ઘોડા, રથ, પાલખી, હાથી, ઉંટ, સૈન્ય અને સેવક સમુદાય સોંપીએ કે જેઓ તમારા સુખ બહાર શબ્દ નીકળતાં જ એકદમ તમારો દુક્રમ માથા પર ઉઠાવી લે. આવા રાજવૈભવ આપી તેમાં તમને ફક્ત સ્ત્રી વગરના જ રહેવા દઈએ તો તમારા આ સઘળા વૈભવનું સ્થાન તમને કેવળ સ્મશાન જેવું થઈ પડશે, પંચપક્વાનની સામગ્રી જેર જેવો કડવો સ્વાદ આપશે, ઉમદાં વસ્ત્રો અને રત્નજડિત અલંકારો સર્પના શરીર જેવા અપ્રિય થઈ પડશે, અને તમે એક ભૂતસરખા બહાવરા બની જશો. તે સમયમાં તમારી પાસે આકાશમાંથી ઉતરી કાર્ષ દેવ ઉભો રહેશે તોપણ તે તમને અળખામણો થઈ પડશે. સંસા-

રમાં રમણીય^૧ રમણી સિવાય સઘળું શન્ય જ છે.

પ્રેમાળ પત્ની તરફથી મળતું સુખ એ સર્વ સુખોમાં શિરોમણી ગણાય છે. કુટુંબરાજ્ય પર રાણીપદ ભોગવનારી સુશીલ સુંદરી પુરૂષને ઈશ્વર તરફની ઉત્તમમાં ઉત્તમ બક્ષીસરૂપ છે. તેનો પ્રેમ સઘળી જાતના પ્રેમની રીતો છે. સઘળાં ઉત્તમ વાદિત્રોના ચિત્તાકર્ષક સુર કરતાં તેનો મીઠાશ ભરેલો સ્વર અતઃ-કરણમાં કોઈ અલૌકિક અસર કરે છે. તેનું નિર્મળ મંદહાસ્ય એ પુરૂષનું ખરેખરે ભાગ્યશાળીપણું છે. તેના કરકમળ એ પુરૂષની નિર્ભયતાનો કાટ છે, અને તેનું હૃદય એ પુરૂષને નિશ્ચિંતપણે નિદ્રા આપનાર કુમળું આશીસું છે.

સ્ત્રી એ પુરૂષની અર્ધાંગના એટલે સુખ દુઃખમાં પુરૂષની સાથે જ રહે-નારી અને તેમાં ભાગ લેનારી ગણાય છે, અને તેથી જ તેને આ લયાનક પરિતાપવાળી ભવાટવીની અંદર વિશ્રાંતિ આપી શીતળતા ઉપજાવનાર કલ્પ-વૃક્ષની ઘટા સરખી ગણવી જોઈએ.^૨ સદ્ગુણરૂપ રત્નોથી સુશોભિત સુંદરી અલૌકિક જવાહીરની પેટી જેવી છે, અને તેથી તે પુરૂષને સમૃદ્ધિવાળો અને ઈશ્વરી દરબારમાં ખરો ધનવાન ગણાવાનો યોગ્યતાવાળો કરે છે. સંસારમાં

૧. સંપન્ન રમણી શીલસંપન્નરમણીં વિના ।

इत्युद्धवान्नरमणी रमणीं रुक्मिणीं हरिः ॥

શીલસંપન્ન રમણી વગર સંપત્તિ રમણીય નથી એમ ધારીને જ નર-મણિ નારાયણ રૂક્મિણી રમણીને પરણ્યા. વળી સર્વત્ર દયિતાશ્રીનં સુવ્યક્તં રમણીયકમ્ ॥ રમણીયપણું સર્વ રથજે રપટ રીતે સ્ત્રીજાતિને જ આધીન છે.

કવિરાજ ભટ્ટિ.

૨. स्निग्धा कुलीना महती गृहिणी तपहारिणी तरुच्छायेव मार्गस्था पुण्यैः कस्यापि लभ्यते. सोमदेवમठ-

સ્નિગ્ધ (ઘાટી અને શીતલ) કુલીન (પૃથ્વીપર લીન થયેલી), મોટી તાપને હરનારી અને માર્ગમાં રહેલી વૃક્ષરુદ્ધાયા સરખી સ્નિગ્ધ, (રોહાળ) કુલીન, મોટી (મોટા મનવાળી) પરિતાપને હરનારી માર્ગમાં રહેલી અર્થાત્ નીતિવાળી ગૃહિણી કોઈકને જ પુણ્યોથી મળે છે.

સુખ અને સદ્ગુણની વૃદ્ધિ કરવા સાર જ તેનો જન્મ છે. સધળાં સુખોનું મૂળ શ્રી છે અને શ્રી પતિપ્રેમને જ 'પોતાનું' ખરું સુખ ગણે છે. ગૃહિણીના અત્તિમ પ્રેમ અને કૃતજ્ઞપણાનો દાખલો જોવો હોય તો તેઓ પતિની પાછળ પોતાના પ્યારા પ્રાણને કુરબાન કરી ધગધગતા અગ્નિની ચિતામાં પોતાનું શરીર હોમી દેતી હતી. પણ આજ સંધીમાં કોઈ પુરૂષ સતો થયો હોય એવો દાખલો જોવામાં કે સાંભળવામાં આવતો નથી. આ સધળા ઉપરથી સ્ત્રીજાતિની આવશ્યકતા, મહત્તા, યોગ્યતા, પૂજ્યતા, પવિત્રતા, રમણીયતા, ઉદ્ધારકતા, ચતુરતા, મધુરતા, સુશીલતા, સરલતા, આદુલાદકતા અને વસલતા વગેરે સ્પષ્ટરીતે જણાઈ રહે છે.

પુરૂષો ! સ્ત્રીઓ સંસારમાં નિરંતર નાના પ્રકારનાં કષ્ટો અને બૂખ સહન કરી એક તમારા મધુર શબ્દની જ બૂખી છે. તમે કમાઈ કરી લાવનાર પણ તેની તમામ વ્યવસ્થા કરી તમારી મરજી પ્રમાણે ચાલી સર્વદા તમારું અરધું વચન નીકળતાં તે શિર પર ચડાવી લોહીનું પાણી થતાં સૂધી કષ્ટ વેડી તમારા મુખજા સામે જોય છે ત્યારે તમે જરા મીઠી નજરથી તેની સામે જોઈ હસી દાંતખીલી ઉઘાડો તો તેને એ આનંદ આગળ ત્રિભુવન પણ નાનું જણાશે, અને કષ્ટનો યોજને સધળો ઉંચકી લઈ નવાં નવાં કામ શિખવામાં અને કરવામાં ઉદ્ધાસ રાખશે. કારણ કે **અમૃતં સ્વામિગૌરવમ્** સ્ત્રીને સ્વામી તરફથી મળતું માન એ જ અમૃત છે. તેણીએ એકાદ શીવણ-કામ કે સારું પકવાન તૈયાર કરી તમને દેખાડ્યું હોય તે વખતે વાહ, શા-બાસ, આ તેં કર્યું ? આટલી બધી મહેનત કરીશ નહિ, તારી પીઠ અને ડોળા દુઃખતા હશે. સુખેથી રહે. આવાં વચનો કહેશે અથવા તમારા સ્નેહીમંડળમાં કે મિત્રપાસે “હું મોટો નસીબવાન છું, મને ઘરની કરી ચિંતા નથી, મારા ઘરવાળી સરખી બીજી મળવી મુશ્કેલ છે,” આવા મમતાના શબ્દો કહી તેના કાન પર પાડશો તો તે તમારા તરફથી પૂર્વકાળમાં ખેડેલી ઢીંકાપાટુ, ગાળો અને બીજું પણ સધળું કષ્ટ એકદમ વીસરી જઈ “આજ મારા સરખી પૃથ્વીની પીઠ પર બીજી કોઈ ભાગ્યશાળી નથી,” એમ માની તેનું અંતઃકરણ સગદગદ થશે. તે તમારી આટલી નાની સરખી

પ્રીતિને માટે આતુર રહે છે,^૧ અને તમે તેને એક પશુની માફક અધમ અને અનાદરણીય ગણો છો.

દુઃખની ધમધાકાર હાજરી અને સુખની કેવળ ગેરહાજરીમાં તમારી સાથે નિમકહલાલીથી એક સરખી રીતે વર્તનારી, ઇવલેણીની ઇવલેનારી દરેક ડરામણીમાં પણ પળમાં આસાચેશ આપનારી, લેણુદારોના ડરની નાસાનાસમાં સ્થિરતાથી કામ લેનારી, સુખશાંતિ આપનારી, સલાહસંપન્ન જાળવનારી, સંતોષનું સ્થાન, સુખમાં ઉમેરો કરનારી, પુરૂષના ભયંકર જુરસાને નરમ પાડનારી, સેવામાં હાજર રહેનારી, ભરતારનું 'ઇવતું' સ્વર્ગ, બુદ્ધિમાં ચંચળ, તમારાં ઘર બહારનાં કાર્યોને ઉત્તેજન આપનાર, હૃદયાહ્વાદક નમ્રગુણોથી ભરેલી, મન્વાદિ મહાત્માઓએ પૂજ્ય અને સત્કાર યોગ્ય^૨ ગણેલી, આ લોક અને

૧. પરગુણપરમાણૂન્ પર્વતીકૃત્ય નિત્યં

નિજહૃદિ વિકસંતઃ સંતિ સંતઃ કિયંતઃ ॥

૨. પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિશ્ચૈતાઃ પતિમિદૈવૈસ્તથા ।

પૂજ્યા ભૂષયિતવ્યાશ્ચ બહુકલ્યાણમીપ્સુભિઃ ॥

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યંતે રમંતે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યંતે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ

શોચંતિ જામયો યત્ર વિનશ્યત્યાશુ તત્કુલમ્ ।

ન શોચંતિ તુ યત્રૈતે વર્જતા તદ્વિ સર્વદા ॥

જામયો યાનિ મેહાનિ શપંત્યપ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્યા હતાનીવ વિનશ્યંતિ સમંતતઃ ॥

તસ્માદેતાઃ સદા પૂજ્યા ભૂષણાચ્છાદનાશનૈઃ ।

ભૂતિકામૈર્નૈરૈર્નિત્યં સત્કારેષુઃસવેષુ ચ ॥

મહુ, અ. ૩ જો શ્લો. ૫૫-૫૬-૫૭-૫૮-૫૯.

ઘણાં કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા પિતા, ભાઈ, પતિ અને દેર વગેરેએ સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો તથા અલંકારોથી તેઓને અલંકૃત રાખવી. જ્યાં સ્ત્રીઓનું માન જાળવાય છે ત્યાં જ સઘળા દેવતાઓ આનંદથી રહે છે અને જ્યાં

પર લોકનાં સઘળાં કડ્યાણુનેા આધાર, પતિ, સગાંસંબંધી અને સંતાનનેા મુખ્ય આશ્રય, પુરૂષની છંદગી સાથે ધણો નજીકનેા અને નિરંતર મજબૂત સંબંધ ધરાવનારી, શીલ જળવવાની આપ્તમાં પુરૂષ કરતાં ધણે દરજ્જે વખાણવા લાયક, અસાર સંસારમાં સારરૂપ, વનમાં પણ ભવનસરખું સુખ આપનારી, ચાંદનીની પેઠે નેત્રને આનંદ આપનારી, સંપત્તિને પણ શોભાવનારી, રમરણમાત્રથી પણ આનંદ આપનારી, લજ્જતરૂપ અપૂર્વ આભૂપણથી સર્વદા સુશોભિત, મૃતદશાએ પહોંચેલ મનને સજીવન કરવામાં અમૃતવદ્ધી સરખી, હસમુખી, રમણીય વસ્તુની સીમા, મીઠાં વચનોથી અમૃત વગેરે મધુર પદાર્થોનું વિરમરણુ કરાવનારી, દહન થતાં દિલને શાંતિ આપનાર, ગૃહસ્થાશ્રમનું ખૂણુ, પુરૂષના જીવનને રસમય બનાવનાર, છાયાની પેઠે સ્વામીને અનુસરનારી, રનેહાળ સખીની પેઠે પુરૂષનું હિત કરનારી, સ્વામીના મુખને માટે જીવન અર્પણ કરનારી, ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ પતિતરફ આનાદરબુદ્ધિ નહિ રાખનારી, પતિના વિયોગમાં પ્રેમને લીધે મરણુદશાએ પહોંચનારી, પ્રાણાંત પર્યંત પણ શીલભંગ નહિ કરનારી^૧, દયા અને પ્રેમને લીધે કામળ અંતઃક-

તેઓનું માન જળવાતું નથી ત્યાં સઘળી સારી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે. જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખી થાય છે તે કુળ તરત નાશ પામે છે અને જે કુળમાં તે દુઃખી નથી થતી તે કુળ સર્વદા અભિવૃદ્ધિને પામતું જાય છે. સત્કાર ન થવાને લીધે જે ઘરમાં જે સ્ત્રીઓ શાપ આપે છે તે ઘર કૃષ્ણથી હણાયેલ હોય તેમ દરેક રીતે પાયમાલ થઈ જાય છે એટલા માટે કડ્યાણુની ઇન્છાવાળા પુરૂષાએ હમેશાં અને વિશેષેકરી ઉત્સવપ્રસંગોમાં ધરેણાં, હુગડાં અને ભોજન વગેરેથી તેનો અવશ્ય સત્કાર કરવો જોઈએ.

૧. તા. ૨૫-૪-૯૧ ને રોજ મુંબઈ યુનિવર્સિટીના હરતકના રાજબાઈ ટાવર પરથી મી. અરદેશરની ધણીયાણી બચુબાઈ અને મી. સોરાબજીની ધણીયાણી પીરોજબાઈ નામની નણુંદ ભોજન, એ ટાવરના બીજા મળલાની ઉત્તર દિશા તરફની કાચની બારીમાંથી સત્તાણુ શીટની ઉંચાઈ પરથી પોતાનું શીલ સાચવવા ખાતર નીચે જુટી પડી પ્રાણમુક્ત થઈ હતી. પ્રથમ એક અને પાંચેક મિનિટ પછી બીજી પડી હતી. જેમાંથી એક તો તરત જ મરણુ

રણુવાળી ચિંતાનું વાદળ હાવનારી, ઉદ્વેગના પોકારને મટાડનારી, વ્યવહારમાં સાચા ભોમીયાસરખી, સંતાનને આનંદની સાથે બોધ દેનારી તથા બુદ્ધિથી જ મનને તેજસ્વી કરનારી અને બીજા પણુ અનેક સદ્ગુણોથી ભરપૂર સ્ત્રી ઉપર તમે નાના પ્રકારના દોષ દર્શ મહા દોષ પ્રકટ કરો છો તેમાં તમને લાજ થતી નથી. જે તમારું અર્ધાંગ છે તેને મૂર્ખ, સાદસી, અવિચારી, ક્રુર, રાંડ અને ચંડી એવાં નિંદ્રવિશેષણો આપો છો અને તેની નિંદાના ડોકા દોકા છો તથા જ્યાં ત્યાં પોતાની ચડતી કમાન કરો છો અને પોતાના ગુણનાંજ બાંકાં કુંકા છો. આ શું તમારી યોગ્યતા ગણાય છે. આમ કરી તમે સંસારનું સુખ અને લ્હાવો લેવા ઇચ્છો છો. આ કેવું હાપણુ ! સ્ત્રી-

પામી હતી, અને બીજી ગોકળદાસ તેજપાળની હોસ્પીટલમાં લઈ જતાં અધ-વચ મરણુ પામી હતી. બન્ને કંઈ પણ બોલવા પામી ન હતી. આ ખીલતી વયની સુંદરીઓએ પોતાનાં પ્યારાં પ્રાણને જતાં કીધાં તેનું કારણ ફક્ત શીલસંરક્ષણુ જ છે. તેઓ નીચે પડી તે વખત લોહીલુહાણુ થઈ રહી હતી. ઉપરથી પડતાં અધવચ ટેલીફોનનું દોરકું પણ તુટી પડયું હતું. આ બન્ને સુંદરીઓને પોતાનાં સાસરીયાં કે પિયર તરફનું કંઈ પણ દુઃખ નહિ હતું કે જેથી આવો બનાવ બનવા પામે. આ ઉપરથી કોઈ દુષ્ટે બલાકારની પેરવી કરી હોય એમ જ અનુમાન ખરું થયું હતું. કારણ કે બલાકાર કરનારે તેમની સાથે કરેલી ખેંચતાણુ તેમના શરીર પર થયેલા નખોરીયાં વગેરેથી જણાતી હતી. વળી બારી ઘણી ઉંચે હોવાથી તેમાં અગ્નિજ્વાલાં પગ મૂકતાં પડી જવાય એમ પણ ન હતું. એ તો બ્યારે ચાહીને ફદી પડવાનું કરે ત્યારે જ બહાર પડાય એમ હતું. શીલ સાચવવા ખાતર સ્ત્રીઓ કેટલી બધી યુસ્ત હોય છે એ આ આર્ય સ્ત્રીઓને ધડો લેવા લાયક દાખલા પરથી ચોખ્ખી રીતે જણાઈ રહે છે. પુરૂષમાં આવો દાખલો શું કોઈ કાળે પણ મળી શકશે !

૧. જાયા વા સ્યાઙ્જનિત્રી વા સંભવઃ સ્ત્રીકૃત્તો નૃણામ્ ।

હે કૃતપ્તાસ્તયોર્નિદાં કુર્વતાં વઃ કૃતઃ સુખમ્ ॥

વરાહમિહિરઃ

આના દોષ બોલીને તમે તમારી ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવા આહો છે એ શું તમારી થોડી અસંન્યતા છે ?

શ્રીઆને ક્યાંય નહિ જવું આવવું, આવા પાયા ચણી દેવામાં તમે જે એકતરફીપણું અગર સ્વાર્થ બતાવ્યો છે તે ખરેખર અસહ્ય છે. એ સ્વાર્થ તમારા દ્વેષીપણાની સાથે મૂર્ખતાને પણ પ્રકટ કરે છે કે જેની સાથે તમારે તમારો ભવ ધણા નજદીકના ધાડા સંબંધથી પૂરો કરવાનો છે, તેનામાં શાહાણુપણુ દાખલ થવાનું બાઈ તમે બંધ કરી દીધું છે. જાહેર સમાજમાં કે ઉત્તમ વર્ગની શ્રીઆની મંડળીમાં તેનાથી જાહેર રીતે જઈ શકાય નહીં. કદી બહુ થાય તો સરખે સરખી અજ્ઞાન શ્રીઆ સાથે મળી ઘરને ખૂણે નાતજાતની કે સગાં સંબંધીની અથવા નમાલી ધૂળપાપ જેવી કુથલીઆ કર્યા કરે અને કોઈ જરા બોલતાં ચૂકે તો ઉમકા ચુમકા બોલી પ્રથમની હાસ્યવિનોદની વાતો વિસરી જઈ કહ્યો કરી ઉઠે. આવા મંડળમાં તમે તેને જવાની છુટ આપો તેમાં તેવું અને તમારું પણ શું ઉકળે ? આમાં તેને જ્ઞાન ક્યાંથી મળે ? આવા પ્રસંગમાં તેને ડહાપણનો લાભ ક્યાંથી મળે ? આવી જગોએ તેની વિચારશક્તિ ક્યાંથી ખીલે ? આવા અધારામાં તેના પર સમજનો પ્રકાશ ક્યાંથી પડે ? આવી ધમચકરમાં તેવું મગજ સદ્ગુણી ખોરાક મેળવવા ક્યાંથી ભાગ્યશાળી બને ? અને આવી બાધી-નકામી છૂટથી તેનો દહાડો કેવી રીતે વળે ?

પડદામાં પડી રહેવાના જીલમી ધારાથી આર્ય શ્રીઆમાં રહેલ ધૈર્ય, શરત્વ, મહત્વ, ગાંભીર્ય, ઉચ્ચપ્રજ્ઞા તથા વિવેક વગેરે સદ્ગુણોનો ઝરો સૂકાઈ જાય છે. તેમની તીક્ષ્ણ અને અચળ બુદ્ધિ કટાઈ જાય છે; તેમના મનમાં ધ્વિરતા હાથથી રોપાયેલા સુખપ્રદ બીજો એમને એમ અંદર જ નાશ પામી જાય છે, અને દૂકામાં જે જે સારાપણું છે તે સદ્ગુણ વણુરી જાય છે. ઝાડ છાયામાં ઉઠરવું નથી અને ઉઠરે છે તો તે નિરતેજ, સત્તાવગરનું અને પીળા રોડા જેવું થાય છે. તેમજ પુરુષની ફરજઆત છાયા નીચે રહેનારી નારી પણ શદ્દ વગરની, કુદરતી તેજથી રહિત, નિર્બળ, બીકણુ, રોગી, પરાયા ભાગ્ય પર જીવનારી અને એક જંગલીના જેવી જડ પ્રકૃતિની બની જાય છે.

આ શું ઓછી દિલગીરી ? આ કેનો દોષ ? આ કેની ભૂલનું પરિણામ ? તેના ઉત્તમ નામોને એક બાજુ રાખી ખરાબ નામોથી તેને ઓલાવવી, તેના ઉત્તમ ગુણોને ઢાંકી દઈ તેના દોષોને જ પોકાર કરવો તથા પોતાના દોષોને ઢાંકી સસલાનાં શીંગડાં સરખા પોતાના ગુણોને જાહેર ગાવા આમાં તમારી કેવી સરસાઈ ગણાય ? એ વિષે કંઈ સમજાવવું પડે તેવું નથી, કારણ કે સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે. છિદ્રશોધક બની સમગ્ર સ્ત્રીઓને વગાવવી એ કંઈ પડિતાઈ નથી.^૧ સ્ત્રીઓનો ઘણો ભાગ, દુઃખની કસોટીપર ચડી પોતે સોટચનું સોનું છે એવી સાખીતી જગજગહેર કરી ગયેલ છે છતાં તેને પીતળ પીતળ જ ગાવા કરવું એ વાજખી નથી. પોતાના ચિત્તને નિયમમાં રાખવું વગેરે સદ્ગુણોથી પવિત્રતાનું ખરું પાત્ર તો સ્ત્રીઓ જ છે. જે વિશેષ સંભાળથી ચાલે તેના પર નિંદાનો મારો ચલવતા જવો અને જેઓ જાહેર રીતે પોતાની મરજી મુજબ ઉદ્ધતપણે વર્તે તેનો ખોટો બચાવ કરવો આ બાબત એક સાધારણ અક્ષયથી પણ કેટલી બધી ઉલટી છે ? સ્ત્રીઓ કે જેઓ શીલભંગથી હમેશાં ભય પામતી રહે છે તેના ઉપર ખોટી શંકાઓ ઉપરાઉપર કરતા જવી અને પુરૂષો કે જેઓ શીલભંગ કરીને પણ છાતી કહાડી ચાલે છે છતાં “નર તો ભમર” એવી છાલકા વિચારની કહેવતો જોડી તેના તે દુષ્કૃત્યને—તેની ધૂટના ગેરઉપયોગને ઢાંકવાનો યત્ન કરવો, ખરી રીતે તેને તેવી બાબતમાં પુષ્ટિ આપતા જવી, એ પુરૂષોની કેટલી બધી અધમતા ? આવા પુરૂષોપ્રત્યે પણ અનાદરની

૧. સ્વપરપ્રતારકોઽસૌ નિંદતિ ચોઽલીક પંડિતો યુવતીઃ ॥

૨. વીથીમુપૈતિ યાદિ નામ વિલાસિની સા

દેવોત્સવાદિદિવસેષુ યદા કદાચિત્ ।

વ્યાજાત્ કુતોઽપિ વિનિવૃત્ય પુરો જુષોઽપિ

પશ્ચાહ્લગંતિ પરિફુલ્લદશો યુવાનઃ ॥ મુકુંદાનંદભાણે.

ભુઓ, ‘ભમરનું’ ભટકવાપણું.

નજરથી નહિ જોતી સ્ત્રીઓની આ કેવી મહત્તા ? આ તેનો કેવો ઉન્નવણ મહિમા ? ખરેખર મહાત્માનાં લક્ષણો તો તેવાં જ છે.

શાસ્ત્રમાં ગુહનાતું કૃત્ય કરનાર સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને સમાન દોષિત ગણેલાં છે.^૧ છતાં પુરૂષો તેજીયસાં ન દોષાય આ વાક્ય બોલી સ્ત્રીઓ કરતાં પોતાનામાં સત્તાતું તેજ વધારે માટે તેઓને અનીતિતું કૃત્ય દોષિત કરી શકતું નથી, એવી ઉધી સમજ ધરાવે છે. પણ તેઓ જો ઉપરના વાક્યને વળગી રહી આડાવ્યવહાર રૂપ સાહસ પોતાને દોષિત નથી કરી શકતું એમ મજબૂત-પણે માનતા હોય તો તેઓએ વિપયાનરૂપ સાહસ પણ કરવું જોઈએ. કારણ કે તે પણ તેમની સત્તાના તેજમાં દબાઈ જશે ! અરે ! તમે જરા લાંબો વિચાર કરો તો તમને માલમ પડે કે સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષો તેવાં કુકર્મને માટે વધારે શિક્ષાપાત્ર છે. કારણ કે જે પાળક અને રક્ષક છે તેના હાથથી તેવું દુષ્કૃત્ય કરી પણ ન જ થવું જોઈએ. પ્રજાને ગુણોની શિક્ષા કરનાર અમલદાર પોતે જો તેવો ગુહનો કરે તો તે ઘણી જ મોટી સજાને યોગ્ય છે એ દેખીતું છે. અજાનીને ઝોાછી સજા થવી જોઈએ એ વાત પણ સહજ સમજાય તેવી છે. પાળક અજાની છે, અને તેથી તે કાંઈ ગુહનો કરે છે તો તેને બિલકુલ સજા થઈ શકતી નથી; તેમ સ્ત્રીને પણ પુરૂષોએ અજાન જ રાખેલી છે, અને તેથી તેના હાથથી જો કાંઈ દોષપાત્ર કર્મ થાય તો તે ઝોાછી શિક્ષાને યોગ્ય જ ગણાય; અને તેને લીધે જ કાયદામાં પુરૂષ જો નારકર્મ કરે તો તેને ખીનલંકાની કલમ ૪૯૭ થી વિશેષ સજાપાત્ર ઠરાવેલ છે. આ સઘળો વિચાર કરતાં વ્યભિચારી સ્ત્રી કરતાં વ્યભિચારી પુરૂષ ઘણો જ નિંદાપાત્ર તથા ઘણો જ દોષપાત્ર ગણાવો જોઈએ. તેને બદલે શાસ્ત્રકર્તા પુરૂષોએ પોતાની બનતિ તરફ તણાઈ બન્નેને માટે સમાન દોષ ઠરાવ્યા અને હવે આજ કાલ તમે તો તે શાસ્ત્રોને પણ એકબાબુ મૂકી દઈ કેવળ સ્ત્રીને માથે જ બંધો દોષ દોળી પાડી પોતે તો ગમે તેવા કુકર્મી છતાં પોતાને નિર્દોષ જ કહેવરાવવા લાગ્યા. અહાહા ! કેવળ બંધો અસાધારણ ફેરફાર ? આવો ફેરફાર કરી

૧. દંપત્યોવ્યુત્ક્રમે દોષઃ સમઃ શાસ્ત્રે પ્રતિષ્ઠિતઃ ।

નરા ન તમવેક્ષન્તે તેનાન્ન વરમંગનાઃ ॥ વારાહી સંહિતા.

દુનિયાને ખગાડનારા તમે જ થયા એમાં જરા પણ સંદેહ નથી. આટલું આ-
ટલું છતાં પણ સ્ત્રીઓ તે સંબંધી કાંઈ વિચાર ન કરતાં પોતે પોતાનું
શીલ સાચવે છે, અને લોકલગ્નને પણ જાળવી રાખે છે. તમારા હલકા
વિચારો સામે તેઓની કેવી ગંભીરતા ! આ તેનો કેવો ઉચ્ચ મહિમા !
અરેખર મહાત્માનાં લક્ષણો તો તેમાં જ છે; પરંતુ પુરોના ઉપર જણાવેલા
દોષોથી તે ખીચારીનાં તે લક્ષણો કળદાયક નહિ નિવડી ઉલટું તેની રીતિમાં
હાલ ઘણો ખરાબ ફેરફાર થઈ પડ્યો છે.

પુરુષજાતિએ પોતાના કરેલા અશોભમાં સ્ત્રીજાતિની જેટલી અને જેવી
નિંદા કરી છે તેટલી અને તેવી પુરુષજાતિની નિંદા સ્ત્રીજાતિએ કરેલી હોય
એવું કાંઈ જગાએ દેખાતું નથી. પોતાનામાં પણ છે માટે રહેતે ચાલતાં જે
ગણે તેને હાંસા મારતા જવું એ જેમ ડહાપણથી વેગળું છે તેમ જેના
લાથમાં કલમ છે તેમણે અખળાજાતિને માટે ગમે તેમ લખવું એ ઘણું
જેરવાજી છે. વળી પુરુષ જ વિદ્વાન થયા છે, અને સ્ત્રીઓમાં કાંઈ વિદુષી કે
અંધકર્ત્રી થઈ નથી એમ તો કહી શકાય જ નહીં. પુરુષોને જ્ઞાન મેળવવાના
ઘણા પ્રસંગો આવવાને લીધે તે વર્ગમાં વિદ્વાનની સંખ્યા વધારે અને સ્ત્રી-
ઓમાં ઘણી ઝાઝી, એ વાત તો કબૂલ; પરંતુ સ્ત્રીઓમાં કાંઈ વિદુષી થઈ
નથી તથા છે નહિ આ સિદ્ધાંત કબૂલ રાખી શકાતો નથી. પુરુષોએ સ્ત્રીઓની
અનેક જગોએ અને અનેક વાર ખોટી નિંદા કરેલી છે, તથાપિ સ્ત્રીઓએ કાંઈ
જગોએ પુરુષોની તેવી ખોટી નિંદા કરી હોય એમ જોવામાં આવતું
નથી. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પુરુષોમાં ઉછાંચળાપણું અને અસહન-
તાનો દોષ ઘર કરી બેઠેલ છે, અને સ્ત્રીઓમાં સહનશીલતા તથા ગંભીરતા
આ.એ મુખ્ય ગુણો દેખાઈ આવે છે. વિદુષી સ્ત્રીઓએ જેમ મનની મહ-
ત્તાથી પોતાના કરેલા અશોભમાં પુરુષોની નિંદા કરી નથી તેમ સામાન્ય અજ્ઞા-
નવર્ગની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાના મુખથી પુરુષોની નિંદાનાં વચન ઉચ્ચારેલાં નથી.

દુનિયાદારીનો એવો નિયમ છે કે આપણે જેવું ખીંચવું ચાલીએ તેવું
તે આપણું ચાહે છે. આપણે મરજી પ્રમાણે વર્તીએ અને ખીંચને નેકાથી
રહેવાનું કહીએ એ કેમ અને વાઝ ? તમે તમારા ઉપરથી જ જોઈ લો.

તમારી સાથે કાઈ માણસ લુચ્ચાઈ કરશે તો તેના કરતાં તમે દશ ગણી લુચ્ચાઈ કરશો ત્યારે જ તમને સંતોષ થશે; પરંતુ સ્ત્રીઓ પાસે આવી નીતિ નથી. સ્ત્રી વર્ષ બે વર્ષ લગી માંદી પડેલી હોય તો પુરૂષ કહેશે કે આ ક્યારે મરશે ? અમે તો ચાકરી કરી કરી અને ઔપધ આપી કંટાળી ગયા. પરંતુ સ્ત્રી ગમે તેવી હોય તોપણ તે પ્રીતિથી કે જનલગ્નથી કાઈ દિવસ એમ કહેનાર નથી. આ શું સ્ત્રીની ઓછી યોગ્યતા ?

દુનિયાનો નિયમ છે કે રહેાં તરફ કાળીઓ વળે; પણ આ સ્વાર્થ નિયમ મોટા મનની માનિનીને લાગુ થતો નથી. જુઓ, ઘરમાં કાંઈ સારી ચીજ આવે તો તેમાંથી ઉત્તમ ભાગ તે પતિને આપે છે અને તે કહે તો જ થોડો ભાગ પોતે પણ લે છે, અને તેમાં સંતોષ તથા આનંદ પામે છે. હમેશાં મહેનત કરી નિપજવેલી સારી બિની રસોઈ પ્રથમ પતિને જ જમાવે છે અને ત્યારબાદ પોતે જમે છે. આટલી નમ્રતા, આટલો વિવેક અને આટલી સેવાચાકરી છતાં તેનું ફળ તેને ન મળે અને સુખ મળવાને બદલે તેને દુઃખ મળે તથા સ્વતંત્રતા મળવાને બદલે વાફરહારોનો વરસાદ પડે, આના કરતાં ખીજું મોટું દુઃખ કયું હોય ? સેવા કરવાથી જળ પથ્થર પણ ફળે છે; પરંતુ સ્ત્રીજાતિના કમનસીબને લીધે ચૈતન્યવાળા ગણાતા પુરૂષોનું ફળતું તો એક બાજુ રહ્યું પણ તેઓ તેમના વાજબી હોંકા પણ ઝૂંટવી લે, આ કેટલો બધો અન્યાય ગણાય તે તમારે વિચારવું જોઈએ. તમારો કાઈ પૂર્વજ સ્વર્ગમાંથી આવી આ સૃષ્ટિ જુએ તો બે ઘડી તે તેને ઓળખે પણ નહિ, અને ઓળખ્યા પછી આશ્ચર્યમાં ડૂબ્યા વગર રહે પણ નહિ. કારણ કે જ્યાં સ્ત્રીજાતિને સંપૂર્ણ સદ્ગતિ થતો અને તેમના સદ્ગુણોની પ્રશંસા થતી ત્યાં તેનો ધિક્કાર થાય છે અને તેમના સદ્ગુણોને દાખી દેવામાં આવ્યા છે; અને જ્યાં તેઓ સ્વતંત્રતાનું સુખ અનુભવતી હતી ત્યાં આજ તેઓ વિના કારણે ગુલામગીરીની બેડીમાં સપડાઈ ફર પહેરેગીરોની નજર તળે કેદખાનું ભોગવે છે.

પુરૂષો ! વિચાર કરો. મનવાદિ મહાત્માઓ જેને તમારું અર્ધું અંગ ગણે છે, વ્યવહારમાં મદદ કરવા માટે તમારી સાથે જે જોડાયેલી છે, તે તમારી મદદગાર છે પણ તમારી ગુલામ નથી. તમારું અર્ધું શરીર જેટલું તમારું

ઉપયોગનું છે તેટલી જ તમારી અર્ધાંગના તમારા ઉપયોગની છે. તેમાં કાઈ પણ જાતનો દોષ જોઈ તેને પૂરી કરી નાખી જન્મભરની ઉપયોગી વસ્તુ-જન્મભરનો મદદગાર ગુમાવી બેસવું એ મોટી મૂર્ખતા છે. તેને સુધારવી એ તમારું કામ છે. તમારું અર્ધું અંગ દોષિત થયું હશે તો શું તમે તેને કાપી નાખશો? નહિ જ. તમને અર્ધાંગવાયુ થયો હશે તો તમારે અવશ્ય તેની સારવાર કરી સુધારવાની જરૂર છે, નહિ કે તે ભાગ કંઈ બગડ્યો માટે તેનાપર ફટકા લગાવવાથી સુખ મળી જાય તેમ છે; ઉલટો તે ભાગ બેઠેર મારી જાય છે. આ નિયમથી તમે વાકેફ હો એવું જણાતું નથી. તમને તમારું શરીર સાચવતાં આવડતું જ નથી. “ માર ભુધું અને કર સુધું ” એવા પ્રકારનું ઉંઠું શિક્ષણ તમને કાઈ દેડા ગુરૂ તરફથી કોણુજાણે દેવા યોગમાં મળી ગયેવું છે કે તેની વજબેજબ જેવી અસર તમારા મગજમાંથી ખસતી નથી. તમારા સમજવામાં નથી આવતું કે એ કુશિક્ષણના ઉપયોગથી દોષનો વધારો થાય છે. તમે નથી જાણતા કે એમ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિની આશા રાખવી એ ફોકટ છે. અત્તઃ મિનજના થઈ પોતાનો શેફ બતાવવાને વિના કારણે અથવા નહિ જેવા કારણમાં પણ ત્રીપર પાદપ્રહાર વગેરે કરવામાં સમજી ગણાતા પુરૂષો પણ પાછળ પડતા નથી. આમ કરવાથી તેમનો પોતાનો સંસાર પણ કથળે છે અને જે સ્ત્રી તેમને પનારે પડી હોય તેમનું જીવન પણ ધૂળ મળે છે. જે માયાપો પોતાની પુત્રીને નાનપણમાં પોતાની શક્તિ પ્રમાણે લાડ લડાવી નાનામાંથી મોટી કરી મોટપણમાં સુખની ખાતર તે લાડથી ઉછરેલી એક કોમળ મન અને કોમળ શરીરની કન્યાને તમારા હાથમાં સોંપે છે, તેના સુખની ખાતર તમારાં માયાપની ખુશામત કરે છે. પોતાની પુત્રીને સાસરીયાં ગાહે અને મમતાથી વર્તે એટલા સાડ માયાપો વેવાધવેલાંની કેટલી બધી મરજી રાખે છે? જો સાસરીયાં નહારાં મળ્યાં હોય તો જન્મભર માવતરને દુઃખ. જે માયાપે પોતાની પુત્રીને કાઈ દિવસ પાંચ આંગળાની થપડ મારી ન હોય તેની ઉપર તમારા લાથના તમાચા વાગે છે, અને જેને કદી પણ કડયું વેણુ ન કડ્યું હોય તેનાપર તમારા તરફથી ગાજોનો વરસાદ પડે છે. આ વખત દીકરી રોતી રોતી માવતરને ધર

આવે છે. આ જોઈ માવતરનો જીવ કેવો થઈ જતો હશે તે બાબતની કાચી હકીકત લખીએ તોપણ એક રામાયણ થાય.

હવે જેઓને કાન છે તે સાંભળો અને સાન છે તે વિચાર કરો કે જે માણસની તમામ રિક્તિ સિદ્ધિ અને સત્તા લુટાઈ ગઈ હોય તે માણસ કંગાલ હાલતમાં અને વિકળ દશામાં આવી પડે એ વાત સિદ્ધ છે. તો દીર્ઘકાળથી વિના કારણે બાનની પેઠે પકડી, લુટી, સ્વતંત્રતાના હક છીનવી હમેશને માટે પરાધીન-જન્મકેદી કરી મૂકેલી સ્ત્રીઓ કંગાળ હાલતમાં અને વિકળ દશામાં આવી પડે તેમાં શી નવાઈ? આમ છતાં આ ધર મારું છે. આ માલમિલકતની ધણીયાણી હું છું એવું મિથ્યા અભિમાન તે રાખે છે. વિવાહ વખતે પડલામાં જે કંઈ મળે છે ને તેમજ આણમાં મળેલું કે જેને ધર્મશાસ્ત્રમાં અધ્યાવહનિક કહે છે તે વગેરે બાર પ્રકારના કાયદામાં જે સ્ત્રી-ધન^૧ ગણેલું છે તે પણ નામ માત્ર છે. તેનો ઉપયોગ પણ તે પોતાના મનની ઇચ્છા પ્રમાણે કરી શકતી નથી.^૨ યક્ષવિત્તની પેઠે તે તેને મારું મારું કરી સાચવે એટલું જ; બાકી સ્વતંત્રરીતે તે ઉપર પણ તેનો કાબુ હોતો નથી.

ધારો કે એક મજૂર વર્ગના પુરૂષને તેની સ્વતંત્રતા છીનવી લઈ મજૂરી સિવાય કાંઈ પણ કામ કરવા દેવામાં ન આવે તો પછી તે મજૂર માણસ કાંઈ પણ ઉંચી સ્થિતિએ કેવી રીતે પહોંચી શકશે? હાલમાં પણ તેવું જ બન્યું છે. સ્ત્રીઓને એક દેકાણે ગોંધીને મજૂરી કરાવવામાં આવે છે જેથી તેમને બહાર ઝળકી નીકળવાનો પ્રસંગ આવતો જ નથી. જે સ્ત્રીઓને

૧. વિવાહકાલે યત્સ્ત્રીભ્યો દીયતે ત્વન્નિસન્નિધૌ ।

તદધ્યન્નિકૃતં સન્નિઃ સ્ત્રીધનં પરિકીર્તિતમ્ ॥ કાત્યાયન.

૨. ન નિર્હારં સ્ત્રિયઃ કુર્યુઃ કુટુંબાદ્વહુમધ્યગાત્ ।

સ્વકાદપિ ચ વિત્તાદિ સ્વસ્ય મર્તુરન્તાત્તયા ॥

મનુ. અ. ૪ શ્લો ૩૧૯.

આ પણ જાણે મનુએ પોતાની મિલકત કહાડી દીધી હોય નહિ શું તેમ તે કેવી એકતરફી બતાવે છે ?

પોતાના પૂર્વજન્મના પુણ્યપ્રતાપથી કે પોતાના બાહુબળથી બહાર નીકળવાની તક મળી છે તેઓએ તો રાજ્યપદવીનાં કામ પણ કરેલાં છે. પુરૂષો કરતાં રાજ્ય કરનારી સ્ત્રીઓ ઘણી થોડી થઈ છે તેમ છતાં રાજ્ય કરનારા પુરૂષોથી તેઓ વિશેષ ઝળકી નીકળી છે. સ્ત્રીઓ દુનિયાદારીનાં બીજાં કામોને નાલાયક છે એમ પુરૂષોનું કહેવું છે તે સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા નહિ આપના માટેનું એક બહાનું છે. પુરૂષોનું આ બોલવું ખરું છે કે ખોટું એ વાતની ખાત્રી સ્ત્રીઓનો વર્ગ કેળવાઈ બહાર આવે ત્યારે થાય. સ્ત્રીઓના દરેક જાતના પરાક્રમની ખબર પણ ત્યારે જ પડે કે જ્યારે તેમને પુરૂષોની બરોબરીના હક્ક આપી તેમના જ્ઞાનને ખીલવવામાં આવે. સ્ત્રીઓને સમાન અને સ્વતંત્ર હકથી જનસીબ રાખી ફક્ત ધરસંસારની ધાંસરીમાં જોડવાથી ગૃહસ્થાશ્રમનું જેવું અને જેટલું સુખ જોઈએ તેવું અને તેટલું સુખ કદી પણ સાંપડવાનું નથી. આપણું ઊંચા દરજ્જાનું સુખ હાલહવાલ મળી ગયું છે તથા મીઠા માનખો અને સુખીયો સંસાર કડવો ઝેર થઈ પડ્યો છે એનું કારણ આપણી પોતાની જ ભૂલ છે. સ્ત્રીઓ ફક્ત ધરનાં કામકાજને જ લાયક છે, આવો વિચાર પુરૂષો જો પોતાના મનમાંથી કહાડી નાખે તથા સ્ત્રીઓપરના પોતાના ખોટા દાવ્યને દૂર કરે તો દુનિયામાં ઉપયોગી જ્ઞાનનું ક્ષેત્રફળ વધવાની સાથે સ્ત્રીઓની વિચારશક્તિ ખીલે અને તેઓ પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા સમગ્ર ઉત્તમ ઉદ્યોગ હાથ કરી લે. જ્યાં સુધી આપણું ધારણ બંધાયું નથી ત્યાં સુધી બીજો સઘળો પ્રયત્ન કર્યા છતાં માણસો કદી પણ સુધારામાં આગળ વધી શકનાર નથી.

પુરૂષો સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે બલિષ્ઠ અનેલા હોવાથી આપશ્વર્યાર્થી મનોવૃત્તિ-વડે ધર્મને પોતાની દાસરૂપ બનાવી કહે છે કે અમારાં સુખોની સગવડ માટે જ તમારું જીવવું છે માટે અમારી સેવા કરો, અમાને પૂજો અને અમાને ઈશ્વર સરખા માનો. એક બાબતથી આમ બોલે છે અને બીજી બાબતથી પોતાની મિથ્યા ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવા માટે સ્ત્રીઓને નિંદે છે. કારણ કે હરકેઈ બાબતમાં જ્યારે કોઈ પણ રીતે સામા પક્ષથી વધી શકાય નહિ ત્યારે પછી તેની નિંદા કરી ગર્ભિત રીતે પોતે શ્રેષ્ઠ છે એમ મનાવવાનો યત્ન લેવા મિથ્યાભિમાનીઓને કરવો પડે છે. પોતે જ કોઈ વિદ્યા ભણે છે તે વિદ્યાનો દુનિયાને લાભ

આપવા સમર્થ નહિ થતાં સ્ત્રીજાતિની સયુક્તિક નિંદાઓ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે. આવા વિપરીત પ્રકારથી વર્તી સાક્ષર પુરૂષો પોતાનું 'રાક્ષસ-પણું' સિદ્ધ કરે છે. દુનિયામાં સ્ત્રીજાતિને હલકી પાડવાના તેઓ અપાર પ્રયત્નો રચે છે. નેકનિષ્ઠાથી વ્યવહારને સરસ રીતે ચલાવતાં છતાં તેના પર 'વિશ્વાસ' ન રાખવાનું કહે છે. ઘણો જ વિચાર કર્યા પછી થોડું બોલનારી અને ચાલનારી છતાં તેની 'પ્રેરણા' પ્રમાણે ચાલવામાં નુકસાન જણાવે છે, નિર્ભજ ભાવવાળી અને લોકલક્ષ્મીથી ડરનારી છતાં તેના પર મહા 'સાહસીપણા'નો આરોપ મૂકે છે, અને કામજી અંતઃકરણવાળી છતાં તેના અંતઃકરણને પક્ટર-ઝેરી ગણાવે છે. અરે ! શુદ્ધ પ્રેમવાળી છતાં તેને અવિશ્વાસ્ય ગણાવવા તેનાથી પડદો રાખવાની દુનિયાને ભલામણ કરે છે. સ્ત્રીના સંગને ઘણો નુકસાનકારક ગણી તેનો દૂરથી જ 'ત્યાગ' કરવાનું બકે છે, અને પોતાની ભૂલને કે પોતાના દોષને પડદે રાખી તેની 'બુદ્ધિ'ને મોટી ખરાબીના કારણરૂપ ગણાવે છે. કેવંદા બધા રાક્ષસી પ્રપંચ !! સ્ત્રીજાતિમાં કોઈ એવી નીવડે તેને માટે આખી સ્ત્રીજાતિની આટલી બધી નિંદા !! પુરૂષો કે જેઓ સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણું દરજ્જે અવિશ્વાસ્ય, મહાસાહસી અને પોતાની પ્રેરણા પ્રમાણે ચલાવી નુકસાન કરનારા નીવડે છે તેમને સ્ત્રીજાતિ બિચારી શું એક શબ્દ પણ બોલે છે ? આ ઉપરથી સ્ત્રીજાતિની ગંભીરતા જાણી છે. નિંદક પુરૂષોના નીચ યત્નો ગમે તેવા મોટા રૂપમાં થાય પરંતુ તેમની આવી ગંભીરતાની કાર્તિ

૧. સાક્ષરા વિપરીતાશ્ચેદ્રાક્ષસા एव केवलम् ॥

૨. विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु—॥

૩. अकृत्यं मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् ।

अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यं स्त्रीवाक्यप्रेरितो जनः ॥

૪. किं न कुर्वन्ति योषितः ।

૫. किं क्रूरं फणिहृदयं पुनरपि किं क्रूरमंगनाहृदयम् ।

૬. नारीजने धूर्तता ।

૭. नार्यः स्मशानकटिका इव वर्जनीयाः ॥

૮. સ્ત્રીબુદ્ધિઃ પ્રલયાવહા ।

શું કદી ભુંસાવાની છે ? વિચારશીલ સૃષ્ટિમાંથી શું તેમની ઉત્તમતા કદી પણ નાબુદ થવાની છે ? નિંદક તેઓ નિંદક જ ગણવાના. તેમની વાંકાઈથી, સ્ત્રી-જાતિમાં જે સ્વાભાવિક સદ્ગુણો રહ્યા છે તે શું જવાના છે ? દ્રાક્ષાસુ ક-રમો મુલ્લવક્રાભાવં કુર્યાત્ તેન કિં દ્રાક્ષામાધુર્યં ગતમ્ ? “દ્રાખની વેલ તરફથી ઉંડીયો મોટું મરડે તેને લીધે શું દ્રાખની મીઠાશ નાશ પામી જાય છે ?”

જેઓ ખરી રીતે સેવવા લાયક, પૂજવા લાયક અને માન પામવા લાયક હશે તેમને એમ કહેવું નહિ પડે કે અમને સેવો, અમને પૂજો અને અમને માન આપો. હાથે કરી આમ માન માગી લેવું એ પોતાનામાં માન પામવાની યોગ્યતા નથી એમ સાબીત કરી આપે છે. નહિ રત્નમન્વિષ્યતિ મૃ-ગ્યતે હિ તત્ । પોતાને માટે પોતાના હાથથી સ્તોત્રો બનાવી સ્ત્રીઓને કહેવું કે ત્યો આવી રીતે અમારી સ્તુતિ કરો. કેવો હાસ્યજનક પ્રકાર ?

દુનિયામાં મૂળથી દરેક માણસની રૂચિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે; પણ બ્યારે તેનું પરસ્પરતા ગુણોથી આકર્ષણ થાય છે ત્યારે એક બીજાની મળતી રૂચિ થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે મૂળથી સ્ત્રીની ઇચ્છા પુરૂષની ઇચ્છાને મળતી હોતી નથી તેને ગુણોથી પોતાના તરફ ખેંચવાને બદલે બળાકારથી જ ખેંચવાનો પુરૂષોનો યત્ન છે. સ્વભાવનું પરસ્પર વિરુદ્ધ પડવું કે મળતાવડા થવું એ તેના ઉછેરવાના ક્રમ ઉપર આધાર રાખે છે, એ બાબત પુરૂષોના ધ્યાનમાં આવતી નથી. સ્ત્રીઓના સ્વભાવને ઉછેરવાનો ક્રમ હલકો હોય તો તેમાં પુરૂષોથી વિરુદ્ધ ગુણોનું આધાન થાય છે અને તે ક્રમ સુલકો હોય તો તેમાં અનુકૂળ ગુણોનું આધાન થઈ દંપતીનો પરસ્પર દૃઢ પ્રેમ ચિરકાળ સ્થાયી રહે છે. આવા દૃઢ પ્રેમનું વર્ણન કરવું એ પણ બુદ્ધિની સત્તાની બહાર જ છે, એટલી બધી તેની મહત્તા છે. પ્રેમી દંપતી વચ્ચે વહેતા પ્રેમના અવર્ણનીય પ્રવાહનું વર્ણન કરવા આજ સૂધીના સઘળા મહાકવિઓ પણ પૂરતા થયા નથી તો પછી બીજાં માણસો તો તેનું જોઈએ તેવું વર્ણન ક્યાંથી જ કરી શકે ? બંનેમાં જો સમાન સદ્ગુણો હોય છે તો બંને ખુશીથી પરસ્પરનાં આ-હુક થાય છે.

જેમ લોહચુંબકના સાન્નિધ્યથી લોહું એકદમ આકર્ષાય છે અને ત્યાં સુગંધી પુષ્પો હોય ત્યાં જામર પોતાની મેળે જ તેની સુગંધના લોભથી શોષ કરતા કરતા જઈ ચડે છે તેમ જ પુરૂષો ગુણવાન, વિદ્વાન અને શીલવાન હશે તેમને એક નારી તો શું પણ આખી દુનિયાના લોકો માન આપશે અને તેના દરજ્જે જાળવશે. આવો પુરૂષ જે કે ખાસ કરીને કોઈને પોતાનું માન જાળવવાનું કહેવા જતો નથી તોપણ લોકો તેના દરજ્જાને છાજતું પોતાની મેળે જ કરે છે. શાહુકાર માણસ કાંઈ ઢંઢેરો પીટાવતો નથી કે મને તમે સંધળા શાહુકાર કહો. પણ શાહુકાર પોતાની શાહુકારીથી અને ચોર પોતાના ચોરીના કૃત્યથી શાહુકાર અને ચોર તરીકે જનમંડલમાં જાહેર થાય છે, અને પોતપોતાની લાયકાને યોગ્ય માન ભોગવે છે. પરંતુ ચાલતી રૂઢિ પ્રમાણે પૂજવાનો ક્રમ પકડી પુરૂષો કહે છે કે “ ભલે અમે તમોને દુઃખ દદાએ તોપણ તમારાથી જરા સું કે ચા થાય જ નહિ, એ તમારો ખાસ ધર્મ છે; અને જે જરા પણ મથું ઊંચું કરી અમારી સામે જોડો તો તે તમારો અધર્મ ગણાય અને તમને ઘણું જ મોટું પાપ લાગે; કારણ કે અમે સદા પૂજ્ય છીએ. ” આવી રીતે સ્ત્રીઓના મનમાં ઠસાવી પોતાના સ્વાર્થને સુસ્ત રીતે વળગી રહેવામાં પુરૂષોએ સ્ત્રીઓની થતી જતી માઠી દશાના સંબંધમાં કાંઈ પણ વિચાર કરેલો જણાતો નથી.

આમ થવાથી સ્ત્રીપુરૂષ વચ્ચે પ્રેમ પણ કેમ ટકી શકે ? પ્રેમ વિમુખ દંપતીને માટે સુખની આશા મૃગતૃણાના જાળ સમાન છે. વળી પ્રેમ વિમુખ હોવાને લીધે લિન્ન લિન્ન વિચારનાં દંપતી પોતાની પ્રજાની કેળવણીમાં પણ હસ્તક લાવે છે. માતા કાંઈ શિખવે છે અને પિતા કાંઈ શિખવે છે. આશી છોકરાઓના મનપર સારી કેળવણીની મજબૂત છાપ પણ પડતી નથી. પ્રેમહીન દંપતી શીલબ્રથ થાય તેમાં પણ શી નવાઈ ? અને તેમની પવિત્રતાનો નાશ થાય તેમાં પણ શું આશ્ચર્ય ? દંપતીના દુઃશીલને લીધે પ્રજા વર્ણસંકર થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે. આવી પ્રજા ચતુર્વર્ગ (ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ) કેવી રીતે સંપાદન કરી શકે ? વગેરે વિચાર કરતાં વિચારસ્થાન (મન) શોકરૂપ મંથનસ્તંભ (રવૈયો) થી વલોવાઈ જાય છે. પુરૂષ પોતાની સ્ત્રીની

પવિત્રતાપર પૂરેપૂરો ખંતી હોય છે, ત્યારે તેની પવિત્રતા પર સ્ત્રી પણ ખંતી રહે તેમાં તેણે શું ખોટું લગાડવાનું છે ? કાંઈ નહિ. જ્યારે કાંઈ ખોટું લગાડવાનું નથી ત્યારે તે એટલો સ્ત્રીપર દયાળુ રાખી પોતે નર ભ્રમર બની ગમે તેવી છૂટથી વર્તે તેનું શું કારણ ? બન્નેની પવિત્રતાથી જ પ્રેરણાની પવિત્રતા સ્વયંવાય છે. બદ્યાલ ચાલનારા પુરૂષને માટે મહાત્મા મનુ અને મહાન જ્યોતિર્વેતા આચાર્ય વરાહમિહિર ધણું ખોટું પ્રાયશ્ચિત જણાવે છે.^૧ આને માટે તો પુરૂષા કાંઈ પણ વિચાર કરતા નથી.

એક ઈંગ્રેજ લખનાર કહે છે કે “બ્રાહ્મણધર્મની ધણી જ નીચ શોધે એ હતી કે ઓરત ધણીના શય સાથે બળી મરવાથી ઉત્તમ પ્રકારની સદ્-ગુણી ગણાય, આવો વિચાર હિંદુ ઓરતોના મગજમાં તેઓએ ખોસી દીધો છે. વળી મરદોનો ધણો જ નીચ દાવો એ છે કે પોતે ઓરતો પાસેથી એક દેવતા જેટલું માન મેળવવું. એ ખરું છે કે આ બાબતમાં તેઓ પૂરી ફતેહ પામ્યા નથી તોપણ તેથી તેમનો ગુહનો આછો થતો નથી. ખરેખર મનુ ઓરતોની સાથે માયાળુપણથી વર્તવાનું કહે છે તેમાં પણ મરદનું સ્વાર્થપણ દેખાઈ આવે છે. દયાળુનો કાયદો એ દુનિયાની અફલ વગરની વસ્તુનો છે. જે માણસ તે કાયદાના દયાળુ નીચે જે પ્રમાણમાં છે તે પ્રમાણમાં તે જંગલી છે એમ સમજવું, અને જેટલો એ દયાળુમાંથી નીકળ્યો છે તેટલો તે મનુષ્યત્વની ઊંચી સ્થિતિએ પહોંચ્યો છે, અને દેવી સંબંધ ધરાવે છે એમ જાણવું.”

૧. પુમાંસં દાહયેન્ પાપં શયને તત્ર આયસે ॥

અમ્યાદધ્યુશ્ચ કાષ્ઠાનિ તત્ર દહેત પાપકૃત્ ॥ મનુ. ॥

“તપાવેલ લોઢાની પાટ પર પાપી પુરૂષને સુવાડી તેપર લાકડા ખડકી તેમાં તેને બાળી દેવો.”

बहिर्लोकां तु वपमास्तान् वेष्टितः स्वरक्षमणा ।

दाराभिरुपે મિશ્નંદેહીર્યુક્ત્વા વિશુદ્ધચિત્તિ ॥ વરાહમિહિર. ॥

“ધર્મપત્નીને તથા અતીતિને માર્ગે ચાલનાર પુરૂષ છ માસ સૂધી બહાર રવાડાં દેખાય તેમ ગધડાનું આમડું ઓઢી બીજા માગે ત્યારે શુદ્ધ થાય.”

સત્યની ખાતર, પોતાના આત્માની ઉન્નતિની ખાતર, પ્રજાની ચડતીની સાર અને સુખરૂપ સંસારને કાયમ રાખવા વાસ્તે સ્ત્રીઓને અધમ ગણવાની તથા તેમના પર ખોટો અને અણુધટો દાખ રાખવાની રીત છોડી દેવાની જરૂર છે. કારણ કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ નીતિને વધારે આલે છે, અને સહન-શીલતા તથા વિનીતતાથી ભરપૂર છે. આમ છતાં પણ પુરૂષો સ્ત્રીઓની સાથે મીઠી ઉદરના જેવો સંબંધ ધરાવે એ કેવો જીલમ ? જે રક્ષક છે તે જ ભક્ષક થઈ પડે તો પછી તેમાંથી બન્નેની પાયમાલી થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નહિ. મોટે પુરૂષો પર પણ તેમની નીતિના રક્ષણ વાસ્તે દાખની જરૂર છે. એટલે સાધુઓના સંઘાડાઓની પેઠે પરસ્પર દાખ રહેતો હોય તો કોઈ પણ જાતની અનીતિ થવા સંભવ નથી. પરંતુ આ તો સ્ત્રીઓને તદ્દન દાખી દઈ પોતે હદબહારની ધૂટ લઈ ગમે તેમ વર્તવું એ કેવો મોટો અન્યાય ? આમ હોવા છતાં પણ સ્ત્રીજાત પુરૂષોની મરજીને અનુકૂળ વર્તવામાં જરા જેટલો પણ પ્રમાદ કરતી નથી અને પોતે ગમે તેમ મુશ્કેલી^૧ વેડીને ગૃહસ્થ ચલાવે છે. જુઓ અને વિચારો સ્ત્રીજાતિનું ગૌરવ !

૧ “ માફી માર્યા ” નામના મરાઠી ગ્રંથમાં લખે છે કે:—

કિતી વેઠાં અર્ઘી લવણ કમતી લાગુન મલા,
ક્રુધા મીં બોલાવેં કઠિન વચનાં ત્યા સુમતિલા,
પરી ત્યા વેઠીં તી લવણ ન ઘરીં કાય કરં હો,
ન બોલે પેસેં કીં અશનસમર્યાં દુઃખ ન ચહો.

પુરુષોની સંકુચિત વૃત્તિનું પરિણામ.

સ્ત્રીજાતિનું ગૌરવ પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં પુરુષો પોતાની આપખુદી છોડતા નથી, તેને તેમણે પોતાના કૌવતની સાથે મેળવી દીધેલી છે, જેથી પુરુષોના કૌવતની સાથે તેમની આપખુદી પણ વધતી ગઈ છે. પુરુષોની આપખુદીએ સ્ત્રીજાતિ પર સપત્નીભાવ બળવવામાં જરા પણ કચાશ રાખી નથી. જો એમ ન હોય તો ગૃહસંસારનો આપાર ચલાવવામાં એક ભાગીદાર તરીકે ભજેલી ભામિની પર પુરુષ આવી જીલમી વર્તેલું કેમ ચલાવે ? તેને એક ગુલામ કરતાં પણ હલકી કેમ ગણે ? અરે ! ગુલામીની તો હદ છે પણ ઔરતની તાબેદારીની તો હદ પણ નથી. હદ ક્યાંથી રહે ? જેમ ઉમરાવનો છોકરો પોતાના અમીરાતના ગુણો ન હોય તોપણ તે પોતાને જન્મમાત્રથી જ ઉમરાવ ગણે છે તેમ ભરથારમાં તેના નામને છાજતા ભરણપોષણ કરવાના ગુણો હોય અથવા ન હોય તોપણ તે પોતાનો પુરુષજાતિમાં જન્મ થયો તેથી સ્ત્રીજાતિ પર પોતાની માલીકાનો હક ચોંટી ચૂક્યો એમ સમજે છે.

જે પરમેશ્વરે આ આશ્ચર્યકારક રાષ્ટ્ર ઉત્પન્ન કરી છે તેણે જ સ્ત્રી પુરુષ એ બન્નેને નિર્માણ કરેલાં છે. તો સર્વ પ્રકારના દુર્ગુણો સ્ત્રીઓના અંગમાં જ વસે છે અને પુરુષોના અંગમાં નથી એમ કહેવું એ ઘણું જ ભારેપડતું છે.^૧ દરરોજ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોઈએ છીએ તો પુરુષોમાં સાહસ, અસત્ય અને દગાબાજીનાં નિત્ય નવાં ઉદાહરણો નજરે પડે છે તે ઉપર કોઈ લક્ષ આપતું નથી; અને સ્ત્રીઓ ઉપર દોષનો પોટલો મૂકે છે. આવી એક-•તરફી-પક્ષપાતી રીત જોઈ મન ખભળી જાય તેવો પ્રકાર પુરુષો પકડી બેસે છે.

સ્ત્રીજાતિમાં દોષારોપણ કરવાને તત્પર રહેલા કેટલાએક પુરુષો કહે છે

૧. અખ્યાત જ્યોતિર્વેત્તા વરાહમિહિર લખે છે કે:—

પ્રભૂત સત્યં કતરોઽગનાનાં દોષોઽસ્તિ યો નાચરિતો મનુષ્યૈઃ ।

ધાષ્ટ્યેન પુંભિઃ પ્રમદા નિરસ્તા ગુણાધિકાસ્તા મનુનાત્ર ચોક્ષમ્ ॥

કે સ્ત્રીઓના સ્વભાવ મગર અને મંકિડા જેવો વેગવાળો અને હસીલો છે, અને તેથી જ તેઓ નિંદાને પાત્ર થઈ છે. આમ કહેવું એ ખરેખર અદીર્ઘદર્શિ-પણાની નિશાની છે. મીઠામેરામણનું (સિંહુનદીનું) વેગવાળું પાણી ક્ષાર સમુદ્રમાં ભળ્યા પછી ખાર થાય છે; પરંતુ તેને સમુદ્રમાં પહેંચવા પહેલાં જ ખખરદાર ખડુતો નહેરવાટે પરખાર પોતાના ક્રોધાદના કયારાઓમાં વાળી લે છે, જેથી તેના પાક ધણો સારો ઉતરે છે. આ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જ સ્ત્રીઓના વેગવાળા સ્વભાવને પણ જો પ્રથમથી તેના પતિઓ સદાચાર અને સદ્વર્તન તરફ વાળી લેતા હોય તો તે સ્ત્રીસ્વભાવમાંથી કેવું સારું ફળ ઉતરે ? સારી યોજનાથી તેનું કેવું કેવું પરિણામ આવે ? સ્ત્રીઓના વેગવાળા અને હસીલા સ્વભાવને પણ ચતુર પુરુષો ક્રમે ક્રમે પોતાના લાલ તરફ વાળી લે છે. ૧ પણ

૧. પૂર્વે ઉદાલક મુનિની ચંડી નામની સ્ત્રી હતી. જે ઘણી હસીલી સ્વભાવની હોઈને મુનિના બોલવાથી હમેશાં અવળું જ કરતી, અને તેથી તેનું નામ અવળચંડી એમ પ્રખ્યાત થયું હતું. વખત જતાં તેને લાલક અવસ્થાએ પહોંચેલી જોઈ મુનિએ કહ્યું કે “ પ્રિયે ! હવે તું અગ્નિની શુશ્રૂષા કરતી જજે; કારણ કે તેમ કરવાથી તને ખડુશ્રુત અને બુદ્ધિમાન પુત્રો થશે. ”

જવાબમાં કહ્યું કે, “ હું તો અગ્નિની શુશ્રૂષા કાંઈ કરતી નથી. મારે પુત્રોનું શું કામ છે ? ” ઉદાલકે તેની પાસે કમંડલુ માગ્યું એટલે તે તેણે લાવી તેના દેખતાં જ બે હાથવટે પૃથ્વીપર પછાડ્યું. કમંડલુ ફરી ગયું અને મુનિ વિરમય પામ્યા. રાત્રિ થતાં તેણે તેને કહ્યું કે, “ હવેથી હું તને કાંઈ પણ કામ નહિ બતાવું, માટે મારી પાસે આવ. ” આ વાત સાંભળી તે તો ધરબહાર નીકળી બેઠી. પોતાની સ્ત્રીની આવી વર્તણૂકથી મુનિ ઉદાલક ખેદીત બની ગયા અને સંધ્યા અને પર્વ સમયમાં પણ તર્પણ આદિ ધર્મક્રિયાઓમાં તેને બાડું જ આવડ્યો પડવા લાગી.

એક દિવસ તેને ઘેર કૌંડિન્ય નામના મુનિ તીર્થયાત્રા કરતા કરતા શિષ્યો સહિત આવી ચડ્યા. ઉદાલકે તેની અર્ધપાછ પૂછ કરી આદરભાવથી તેને ઉત્તમ આસનપર બેસાડ્યા. આસનપર બેઠા પછી કૌંડિન્ય બોલ્યા કે

યોજકસ્ત્ર કુર્લમઃ (તે કામમાં ના કરનાર જ દુર્લભ છે) એ ન્યાય પ્રમાણે સ્ત્રીઓને સીધું રસ્તે યોજનારા પુરુષો જ દુર્લભ હોવાથી તેના વેગવાળા આગ્રહી સ્વભાવને અવગણે માર્ગે ચડાવી પછીથી પોતે કરેલી મૂર્ખાઈનો “તપોધન! આમ દુબળા કેમ છો? શી ચિંતામાં પડેલા છો? તમારે કેટલા પુત્રો અને કેટલી પુત્રીઓ છે?”

“ ભગવન! મારે પુત્ર તેમ પુત્રી પણ નથી. જે સ્ત્રી છે તે બહુ જ કઠોર બોલનારી છે. હું તેને જે કહું તે બ્રહ્માંડ તુટી પડે તોપણ કરે એવી નથી. કાલે મારા પિતાનું શ્રાદ્ધ છે તેમાં હું કેમ કરીશ? મહારાજ! આપ મને કંઈ ઉપાય બતાવો. ”

“ તમારે જે કામ તેની પાસે કરાવવું હોય તે કામ તેને નહિ કરવાનું કહેવું. એટલે કે ‘ અગ્નિની શુશ્રૂષા કરીશ નહિ, મારું કમંડલુ લાવીશ નહિ, ’ એવી રીતે ઉલટું કહેવું. હું અહિંથી બે યોજન દૂર ગોતમ મુનિના તીર્થમાં જઈ પાછો અહીં આવીશ. તમારે શ્રાદ્ધનો આરંભ કરવો. ”

કૌંડિન્યમુનિની સલાહ ધ્યાનમાં રાખી મુનિ ઉદાસને પોતાની સ્ત્રી ચંડીને કહ્યું કે, “ કાલે સવારમાં કૌંડિન્ય મુનિ આવનાર છે પણ તે આવે ત્યારે તેને અન્નવસ્ત્ર વગેરે કંઈ પણ નહિ આપતાં કહાડી મૂકવાના છે. ”

“ નહિ નહિ, એમ બને નહિ. મારે તો તે મુનિની પુષ્પ વગેરેથી પૂજન કરી તેને ભોજન કરાવી વસ્ત્ર આપવાનું છે. ”

“ કાલે મારા પિતાનું શ્રાદ્ધ છે પણ તે મારે બિલકુલ કરવું નથી. ”

“ મારા સસરાનું શ્રાદ્ધ કર્યા વિના ચાલે જ નહિ. મારે તો તે શ્રદ્ધા પૂર્વક કરવું છે. શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃઓ પ્રસન્ન થાય અને તેથી જ આપણે સુખશાંતિમાં રહીએ. ”

“ ભલે તું શ્રાદ્ધ કરવાનું કહે છે તો ફીક પણ તેમાં બ્રાહ્મણોને ભોજનનું નિમંત્રણ દેવાનું નથી. કદાચ તું તેમ કરવાને તાણુ કરશે તો હું કાણા, લંગડા, કાળા દાંતવાળા, મૂર્ખ, ચાડીયા, અસતોષી, વેદ વગરના, નારિતક, બંગ, બુગડીયા, રોગિષ્ઠ અને વ્યભિચારી બ્રાહ્મણોને ભોજનનું નિમંત્રણ આપીશ. ”

દોષ પણ સધળો તેના પર જ દોળી પાડે છે. આવી રીતે સ્ત્રીજાતિની નિંદા કરવામાં કાયર નહિ થનાર પુરૂષો પોતાના જ આગ્રહી અને વેગવાળા સ્વભાવનો ચિંતાર ખડો કરે છે.

વળી વૈરાગ્યનો આડંબર ધરાવનારા કેટલાએક પુરૂષો સ્ત્રીનું નામ સાંભળતાં જ તેના ઉપર ધિક્કાર ખતાવી પોતાનું અર્ધદૃઢ જ્ઞાન પ્રકટ કરે છે.

“ નહિ નહિ, હું પોતે જ વેદ અને શાસ્ત્રોને પરાયણ, કુલીન, માન્ય તથા પુત્ર પૌત્ર અને સ્ત્રીઓ સહિત ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ભોજનનું નિમંત્રણ દઈ તેડી લાવીશ. હું તમારું વચન કદી પણ ખરું થવા દેનાર નથી. ”

“ તું આ પ્રમાણે મારા બોલવાનું ઉલ્લંઘન કરી શ્રાદ્ધ કરવા ધારે છે એ મને બિલકુલ ગમતું નથી. મારે તો શ્રાદ્ધમાં નહિ ખપતા ચીજો, કાદરા, મસૂર, ચોળા, કળથી, તુવર, મઠ, ખજૂર, રીંગણાં, ગાજર અને ઘીસીડાં વગેરે પદાર્થો લાવવા છે. ”

“ એમ થાય જ નહિ, હું તો ઘઉં, ચોખ્ખા, મગ વગેરે લાવી દૂધપાદ, લાડુ, પુરી, લાત, કેળાં અને આંખાનો રસ વગેરે ઉત્તમ ભોજનો તૈયાર કરી બ્રાહ્મણોને જમાડીશ; દહિણા આપીશ અને ગાયનું દાન પણ કરીશ. ”

“ ભલે, તું આ શ્રાદ્ધ પરાણે કરવા ધારે છે પણ પિંડોને ગળીવાળું વસ્ત્ર ચોદાડવું અને ખરાબ તેલનો દીવો કરવો એ તો હું અવશ્ય કરીશ. એમાં તારે બિલકુલ આડે આવવું નહિ. ”

“ એમ કેમ અને ? ઉત્તમ ધીનો દીવો કરવો અને પિંડને પવિત્ર વસ્ત્ર ચોદાડવું. ”

સારો ઉપાય હાથ લાગવાથી ઉદાલંદ બીજો દિવસ નિર્વિઘ્ન સાંગોપાંગ શ્રાદ્ધ સમાપ્ત કર્યું.

જૈમિનિ.

કેવા હડીલા સ્વભાવને પુરૂષો પોતાને અનુકૂળ કરી લીધા ? બીજો ઉપાય શું આમાં કદી પણ કામ લાગત ?

૧. ચેડપ્યંગનાનાં પ્રવદાંતિ દોષાન્ વૈરાગ્યમાર્ગેણ ગુણાન્ વિહાય ।

તે દુર્જના મે મનસો ચિતર્કઃ સદ્ભાવવાક્યાનિ ન તાનિ તેષામ્ ॥

પણ તેમણે વિચારવું નેહ્યે કે ઈશ્વરી જ્ઞાન મેળવવામાં અને સંસારસાગરને તરી જવામાં સ્ત્રી જે વિધ્નરૂપ હોત તો ઈશ્વર તેની સંપ્તિ જ શા માટે કરત? અને તેમાં અગલની વંશવૃદ્ધિની શક્તિ પણ શા માટે મૂકત? વાસ્તવિક વિચાર કરતાં પોતાનું અજ્ઞાન એ જ અંતરાયરૂપ છે. મનને વશ નહિ રાખી શકનારો પુરૂષ ગમે તો ઉજડ જંગલમાં જઈ વસે તોપણ તેને સંસારની ખરાબ ખટપટ છોડતી નથી, અને મનને વશ રાખી શકનારો પુરૂષ ગમે તો સંસારની ખટપટના મધ્યમાં બેસી રહે તોપણ કમળના પત્રને જળ જેમ સ્પર્શ કરી શકતું નથી તેમ તે ખટપટ તેને બિલકુલ સ્પર્શ કરી શકતી નથી. આમ છે તો પછી શાંતિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષ સ્ત્રીની વૃથા નિંદા શા માટે કરતી નેહ્યે? સ્ત્રીઓને અધમતામાં લાવવાના પ્રયત્નો કરનાર પુરૂષો પોતે પણ અધમ સ્થિતિમાં ઘસડાતા બન્ય છે એ નિશ્ચય છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની અર્વાચીન સ્થિતિને તેની પ્રાચીન સ્થિતિ સાથે સરખાવતાં જમીન અને આસમાન જેટલો અંતર દેખાશે, અને તેવો અંતર પાડી દેનારો આત્મમાની અર્ધદગ્ધ પુરૂષો સિવાય બીજા કોઈ નથી. તેમની અર્વાચીન સ્થિતિ તરફ નજર કરતાં તેઓની સ્વતંત્રતા હુંટાઈ ગઈ છે અને ઉત્તમતા અદૃશ્ય થઈ છે. આનું મુખ્ય કારણ પુરૂષોની સ્વાર્થશુદ્ધિ અને આપખુદી જ છે, એમ સાંખ્યીત કરી આપવામાં આવ્યું છે, અને હવે પછી પણ તે બાબતને અનેક રીતે દેખાડી આપવામાં આવશે. આજે સમય પૂર્ણ થયો છે પણ જે હવે પછી કોઈ દિવસ નક્કી કરવામાં આવશે તો હું આ અમારા પોકાર વિશેષ આગળ ચાલવવા ઉત્સુક છું.

“ભાવતું હતું ને વૈદે બતાવ્યું” એ ન્યાય પ્રમાણે આ વિષય સાંભળવાથી પરિત્રષ્ટ નહિ થયેલાં શાહાણાં સ્ત્રીપુરૂષોએ તરત જ તે પછીના સ્વિચારનો દિવસ નક્કી કર્યો અને સભા વિસર્જન થઈ. જ્યારે બીજા રવિવાર આવ્યો ત્યારે સભાનો સમય થતાં પહેલાં સભાસ્થાન સંપૂર્ણ ભરાઈ ગયું. સમય થતાં સરસ્વતીએ ઉભાં થઈ પોતાની બતિના હુંટાઈ જતા હાથને માટે પોકાર કરવો શરૂ કર્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

દિવસ ૬ ફો.

શ્રીજાતિની ઉત્તમતાને ઢાંકનાર કોણ છે? એ વિષે
સરસ્વતીનું વ્યાખ્યાન.

સત્યવાનને સજીવન કરનારી સાવિત્રી, હરિશ્ચંદ્રને દુઃખમાં દિલાસો દેનારી તારામતી, રામચંદ્રને વનવાસમાં મદદગાર થયેલી સીતા, રાવણને ઉત્તમ ઉપદેશ આપનારી મંદોદરી, વાળીને કુટુંબકલેશથી મુક્ત કરવાનો યત્ન કરનારી તારા તથા પાંડવોને ઐક્યથી આગળ વધારી પ્રખ્યાત કરનારી દ્રૌપદી તેમજ સુલોચના, ગાંધારી, અનસૂયા, અરંધતી તથા સુકન્યા વગેરે પ્રખ્યાત સ્ત્રીઓના ઇતિહાસો પરથી પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિષે અંતઃકરણ પર કેટલોક પ્રકાશ પડે છે. સ્ત્રીઓમાં ખોટા લાજનાં બંધનો, ઉપયોગી જ્ઞાન વધારવામાં શરમ તથા પુરંપોનું સ્ત્રીઓ પ્રત્યે હલકું વલણ, આ ત્રણ બાબતો તે વખતમાં ન હતી એમ કહેવા માટે આપણને આગળનો ઇતિહાસ સહાયકારક થઈ પડે છે. તે વખતે સ્ત્રીઓનું માન ઘણી સારી રીતે જળવાતું એમ આપણા પૂર્વજ મહાત્મા મનુના લખવાથી સિદ્ધ થાય છે. હાલ જે વર્ગને જંગલી અને અનાદરણીય ગણવામાં આવે છે તે સ્ત્રીવર્ગને સંપૂર્ણ કેળવણી અપાતી હતી; જેથી તેઓને વાંચતાં, લખતાં, ચીતરતાં, ભરતાં, ધર શણગારતાં અને સારી રીતે રસાઈ કરતાં આવડતી. પુરંપો સ્ત્રીઓનું એટલું બધું માન જળવતા કે તેઓ તેને પોતાની અર્ધાંગના ગણતા તથા ધરની શોભારૂપ-સંસારના સારરૂપ સમજતા અને અંતઃકરણના ઉમંગકાના પ્રાણુપ્રિયે, વલ્લભે, દેવી, મહાદેવી, વગેરે ઉત્તમ વિશેષણોથી યોલાવતા. તે વખતના પુરંપો હાલના પુરંપોની પેઠે સ્ત્રીઓ પર જુલમ ગુજારવામાં તો સમજતા જ નહિ. તેઓ સ્ત્રીજાતિની ઉત્તમતાનું ખરું તત્વ સમજતા એમ તેનાં આચરણો પરથી સાબીત કરી શકાય છે. સતીને પ્રાણુત્યાગ થતાં દેવાધિદેવ ગણાતા મહાદેવજીએ તેનાં અસ્થિ લઈ બાર વર્ષ સુધી તીર્થોમાં ફરી ગંગામાં

તે અસ્થિ નાખતાં તે ગળી જવાથી પોતાનો અપાર શોક પ્રદર્શિત કર્યો, સીતાની ગેરહાજરીમાં અડગ હિંમત અને ધૈર્યવાળા રામચંદ્રે છાતીફાટ વિલાપ કર્યો અને મદાદસાનું મરણ સાંભળી ઋતુધ્વજે હવિત પર્યંત બીજી સ્ત્રી સાથે નહિ જોડાવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ સંઘર્ષ તે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિષે શું અનુમાન કરાવે છે ? ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઊંચો અધિકાર ભોગવનારી હોવાથી ગૃહાધિષ્ટ્રી, પતિને ઉત્તમ રસને ચલાવનારી હોવાથી પત્ની^૧, માન એટલે ચિત્તની ઉન્નતિ-વાળી હોવાથી માનિની,^૨ ઘરને દીપાવનારી હોવાથી દેવી તથા મહાદેવી, મનને આનંદ આપનારી હોવાથી રમણી^૩, પુણ્યપ્રીતિનું પાત્ર હોવાથી દયિતા,^૪ ઘરના ભારને ઉપાડી લેનારી હોવાથી વધૂ અને પુરંધ્રી^૫, જનસમાજમાં સત્કાર પામનારી હોવાથી મહિલા^૬ તથા ઉત્સવોના કારણરૂપ હોવાથી મહિલા^૭ વગેરે અનેક મહત્ત્વદર્શક નામો ઉપરથી આજ આપણને માનવાને કારણ મળે છે કે પ્રથમ ભરતખંડમાં સ્ત્રીઓની ઘણી ઉત્તમ દશા હતી. લોકો તેનું ઉપયોગીપણું સમજી તેનું માન જળવતા હતા. પુરૂષો તરફની સગવડને લીધે સ્ત્રીઓ પણ વિશેષ વિદ્યાવિભૂષિત અને સદ્ગુણસંપન્ન હતી; તથા પુત્ર અને પુત્રીને સમાન જ ગણવામાં આવતાં હતાં. ધર્મ, અર્થ અને કામ જેને ત્રિવર્ગ કહેવામાં આવે છે અને તે મેળવાય તો જ આ માનવજીવિત સફળ થાય એમ ગણવામાં આવે છે તેમાં તેમ જ દેવતા, પિતૃ, અતિથિ વગેરેના સત્કાર કે જે ગૃહસ્થાશ્રમીઓને જરૂરનો છે તે કરવામાં સ્ત્રી જે ખરેખરી મદદગાર છે તેની મદદની પુરૂષોના મનમાં કદર હતી. તેઓ સમજતા કે સ્ત્રી

૧ પતિ સન્માર્ગે નયતીતિ પત્ની.

૨ માનશ્ચિત્તોન્નતિઃ સા અસ્તિ અસ્યા ઇતિ માનિની

૩ મનો રમયતીતિ રમણી.

૪ ગૃહં વહતીતિ વધૂ:

૫ પુરં-ગેહં ધારયતીતિ પુરંધ્રી.

૬ મહ્યતે ઇતિ મહિલા.

૭ મહસ્ય-ઉત્સવસ્ય ઇલા-ભૂમિઃ મહેલા.

માનુજીવીક્ષિત.

ગર આપણુ એકલાથી એમાંનું કશું પણ બની શકે એમ નથી. તે વખતમાં સ્ત્રીઓને ભણાવવાની જરા પણ છીટ ન હતી. પ્રખ્યાત શાકુંતલના કર્તા કવિ કાલિદાસને તેની પ્રિયંગુમંજરી સ્ત્રીએ જ સુધારીને એવી ઉત્તમ સ્થિતિએ પહેંચાડ્યો હતો એમ પ્રબંધચિંતામણિ વાંચવાથી આપણે જાણી શકીએ છીએ. દ્રૌપદી, ચિત્રલેખા, રંકિમણી, દમયંતી અને ઉત્તરાદુભારી વગેરે પ્રાચીનકાળની સ્ત્રીઓ લખી વાંચી જાણતી, એટલું જ નહિ પણ તેઓ જૂદી જૂદી જાતની કળાઓમાં પણ પ્રવીણ હતી. વૈદ્યરાજ લોલિંખરાજની સ્ત્રી રત્નકલાએ કાવ્ય અને વૈદ્યકતો અભ્યાસ કર્યો હતો તથા જયદેવ કવિની સ્ત્રી પદ્માવતી સાહિત્યશાસ્ત્રમાં નિપુણ હતી. વિદ્યાવિહારી ભોજરાજની સલામાં સીતા નામની વિદુષી રાજસલામાં પુરોનાની સાથે જાહેર ભાગ લેતી હતી.

પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓની કેવી ઉત્તમ સ્થિતિ હતી એ બાબત પર જેટલું જાણીએ અને લખીએ તેટલું બોલાય અને લખાય તેમ છે, પણ આ સ્થળે પોતાની ચાલતી સ્થિતિને માટે જ સ્ત્રીઓનો પાકાર હોવાથી જે કાંઈ કહેવાનું છે તેને અંગે પ્રાચીન સ્થિતિનું ફક્ત દિગ્દર્શન જ કરાવી હવે આપણે તેની અર્વાચીન સ્થિતિ પર ધ્યાન આપીએ.

અર્વાચીન સ્થિતિ—આજ કાલ સ્ત્રીમંડળ તરફ નજર કરતાં તેમની ધણી જ અધમ સ્થિતિ મારૂંમ પડે છે. પૂર્વ કાળમાં તેમને મળતું માન આજ તદ્દન સૂકાઈ ગયું છે. પુરોના બુદ્ધિદોષથી તેમના અસલ રૂપમાં આજ ધણો ફેરફાર થઈ ગયો છે. પુરોનાનું એકલપેટાપણું તેઓને વિદ્યાદેવી સાથે વેર બધાવવામાં ફાળી ગયું છે. બીજાઓનું મન રાખવા જતાં પોતાના ગેરલાભને નહિ સમજેલી ભોળી ભામિનીઓ કળાઓ સાથે કળાપો કરી બેઠી છે. તેમની પૂર્વ કાળનાં મહત્વદર્શક વિશેષણોનો લોપ થઈ તેને ઠંકાણે અધમતાસૂચક

૮ ધર્માર્થકામસંસિદ્ધયૈ માર્યા મર્તુઃ સહાયિની ॥

દેવતાપિતૃમૃત્યાનામતિથીનાં ચ પૂજનમ્ ॥

ન પુંભિઃ શક્યતે કર્તુમૃતે માર્યા નૃપાત્મજ ॥

માર્કેટેય.

વિશેષણો વપરાવા લાગ્યાં છે. મૂર્ખતાનાં બહેનપણાથી અને આપમતલગી સ્ત્રીકોના અધમ પ્રપંચોથી તેઓ પાઈની પાંચશેર થઈ ગઈ છે. પુરુષોએ પોતાની સત્તાને નિષ્કંટક કરવા સ્ત્રીઓથી અમારી રત્ન સિવાય કંઈ પણ શુભ કાર્યો પણ પોતાની સ્વતંત્રતાથી થઈ શકે નહિ આવો માટે દાખ મૂકતાં તેમના સદ્ગુણો દબાઈ જાય છે, અને સદ્ગુણો દબાઈ જવાથી દુર્ગુણો દેખાવ દે છે. આજકાલની સ્ત્રીઓ આચારવિચાર તથા નીતિરીતિથી ઘણે દરજ્જે અજ્ઞ થઈ ગઈ છે. પૂર્વ કાળના ઉત્તમ સંગીતશાસ્ત્રને એક બાજુ મૂકી નીચ અને નિર્લજ્જ ફટાણાનાં ગીતો ગાવાં, મરનારની પાછળ ચક્રે ચક્રે ઉઘાડે માથે ઉભી નિર્લજ્જની રીતે કાણો કરી છાછ્યાં લેવાં, છોકરીઓને પણ મોળાકત વગેરે વ્રતોમાં કાણકુટણાં શીખવવાં, પરાઈ નિંદા કરવી, વહેમી સ્વભાવ ગખવો, ઘડીએ ઘડીએ વિના કારણ જૂઠું બોલવું અને ધરનો ઘણી થાક્યો પાક્યો બહારથી આવે ભારે તેની પાસે કાંઈની કાંઈ લપ લઈ બેસવી, વગેરે અનેક અવગુણો તેમનાં અંતઃકરણોમાં ભરાઈ બેઠા છે, તથા પોતાને કે અન્યને કાંઈ રોગ થાય તો સ્ત્રીવૈદ્ય કે ડાક્ટરની સલાહ ન લેતાં ધરવણાઉ જંગલી ઉપાયો કરવા, છોકરું ન થવું હોય તો અજ્ઞાન સૂચાણીઓનાં આસડ કરવાં અને મંત્રજંત્ર વગેરેમાં હાવું ઇલાદિ અનેક કુમાર્ગો આધુનિક સ્ત્રી-મંડળમાં સમજાડ મૂકી કરી ગયાં છે.

સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ એકંદર ભોળો હોવાથી તે એકદમ ભરોસા કરે છે. સંતતિ, સંપત્તિ અને પતિની પ્રીતિ મેળવવા સાર તે મરી પડે છે. સંતતિ મેળવવા સાર તે બાળકની વિશ્વાસ્યતા ચાખવા ચૂકતી નથી, જતાપવાદથી ડરી પોતાનો જીવ પણ આપે છે. પતિની મમતા મેળવવા માટે તે ઘણા હગારઓ પાસે હાઈ જાય છે. કેટલાક સાધુઓ તેને કહે છે કે કાળી ઔદશને દહાડે નાહી ઘોઈ વસ્ત્રરહિત થઈ અગિયાર હનુમાનનાં દર્શન કરવાથી તેને પુત્ર થશે. આવા નાના પ્રકારના ટોંગ સાંભળી તેની ઉપર તરત ભરોસા કરી તેવું સાહસ પણ કરે છે. આવું કામ કષ્ટસાધ્ય છતાં પણ તે પાછી હાકતી નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનાં છોકરાં જીવતાં ન હોય તેથી તેનાં કંઠગા હુલામણાનાં નામ પાડે છે. એક સ્ત્રીએ પોતાના છોકરાનું નામ ત્રણ

કોડી પાડ્યું હતું, તે એવી ધારણાથી કે “યમરાજ આવી ત્રણ કોડી જેવી ચીજ સામે શું જોવું” એમ ધારી મારા દીકરાને મારે નહિ. આ ઉપરથી તેઓ કેટલી બધી મૂર્ખ અને અવિચારી બની ગઈ છે તે સહજ ધ્યાનમાં આવે એવું છે.

સ્ત્રીઓ હાલ જે અધમદશામાં આવી પડેલી છે અને તેઓની કેટલી-એક કબૂલ કરવા જેવી જે નિંદા થાય છે તેવું કારણ તેઓનું અજ્ઞાન જ છે, અને તેમના અજ્ઞાનનું કારણ પુરૂષો છે. તેઓએ સ્ત્રીઓના મનને એટલાં બધાં જીલમી દાબથી દાબી દીધાં છે કે વિપ્રકૃમિ ન્યાયની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ પોતાની પૂર્વની સઘળી ઉત્તમતા ભૂલી જઈ તેમાં જ સંતુષ્ટ રહે છે. હૃદયમાં આ પ્રમાણે પેઠેલી મેષથી તેઓ એટલી બધી અધમ થઈ ગઈ છે કે તે પોતાની અધમતાને અધમતારૂપે જાણતી નથી. લાંબા વખત સુધી કેદમાં રહેલા કેદીની માફક તેઓને સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા જ થતી નથી; અને તેઓ એવી મૂર્ખ બની ગઈ છે કે જ્ઞાનને ધિક્કારે છે. અજ્ઞાનથી શું 'તુકસાન' થાય છે તે તેઓના ધ્યાનમાં આવતું નથી. કેળવાયેલી સ્ત્રી પોતાના પતિ તથા પુત્રાદિકને લાખો રૂપીયા કરતાં પણ વધારે કિંમતી મદદ આપી શકે છે એ વાતને તેઓ કાન નીચેથી જ કહાડી નાખે છે. આ સઘળાનું કારણ પુરૂષો જ છે.

સ્ત્રીઓ જેમ જેમ પુરૂષો પ્રત્યે વિશેષ વિનીત વર્તણૂક રાખતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ તેને દયાવતા ગયા. શાસ્ત્રમાં, સ્ત્રીઓને નમ્ર રહેવાનું કહેલું છે ખરું પણ બધી વાત હૃદમાં જ શોભે છે. સુખોત્પાદક બાબત પણ જે હૃદ બહાર જાય છે તો તે દુઃખ ઉપજાવનાર થઈ પડે છે. તેમ સ્ત્રીઓએ પણ હૃદ રાખી નમ્ર રહેવું જોઈતું હતું. તેને બદલે પોતાની જ સ્વાર્થતા કરનારા પુરૂષો પાસે તેમણે અતિ નમ્રતા બતાવી. જેમાં પુરૂષોએ પોતાની સન્તાનો પાંચે નાખી દીધા, તોપણ સ્ત્રીઓએ પોતાનો નમ્રપણાનો ગુણ છોડ્યો નહીં. આ બાબત પુરૂષોએ ખરેખર વિચારવા જેવી છે.

૧. અજ્ઞાનં સ્વલુ કષ્ટં ક્રોધાદિભ્યોઽપિ સર્વં પાપેભ્યઃ ।

અર્થ હિતમહિતં વા ન વેત્તિ યેનાવૃત્તો લોકઃ ॥

સ્રીઆને ગાંધી રાખવાના પ્રકારથી તેમના સદગુણો ભારેલા અગ્નિની માફક ઢાંકાઈ જાય છે. પણ જો તેઓને યોગ્ય ધૂટ મળે છે તો તે સદગુણોનો ચળકાટ બતાવ્યા વગર રહેતી નથી. એ વિષે નીચેના દાખલાથી સ્પષ્ટ જણાઈ રહે છે.

૨૫૦૧ વર્ષે કબાદ નામના કોઈ બાદશાહને તમામ આરતો પરથી ઈતિહાસ ઉડી ગયો હતો, અને તેથી તે પોતાની દિલારામ નામની દુરમને હમેશાં સાથે જ રાખ્યા કરતો. એક દિવસ તે પોતાની દુરમને સાથે લઈ શિકાર કરવા ગયો. ત્યાં જંગલમાં એક કઠિયારો તેના જોવામાં આવ્યો. આ કઠિયારો એટલો ખુદો હતો કે તે ચાલવામાં પણ અશક્ત હતો, તોપણ ગરીબાઈને લીધે તેનાથી પોતાનો ધંધો છોડાય તેમ ન હતું. બાદશાહના દેખતાં તે ઉપાડેલા લાકડાના ભારા સહિત પડી ગયો. માંડ માંડ ઉઠી ફરી ચાલતો થયો. આથી બાદશાહને દયા આવી અને પોતાની સાથે જ પોતાનો મુખ્ય વજર હતો તેના મારફત પૂછાવ્યું કે તેનું નામ શું છે? કઠિયારે પોતાનું નામ કબાદ જણાવ્યું. પોતાનું અને તેનું નામ સરખું છતાં સ્થિતિમાં આવડો મોટો ફેરફાર જોઈ બાદશાહ હેરાત થયો અને વજરને પૂછ્યું કે નામ સરખાં છતાં નસીબમાં આવડો બધો મોટો ફેરફાર શા કારણથી હશે? વજરે શુભાશુભ ગ્રહનો યોગ એ જ કારણ છે એમ જણાવતાં બાદશાહની દુરમ દિલારામ વચમાં બોલી ઉડી કે આની ગરીબીનું કારણ એ જ છે કે તેના ધરમાં આરત નથી અને છે તો નાલાયક છે. જો લાયક હોય તો તે તેને આપની બરોબર જ બનાવે. આ સાંભળી બાદશાહે ગુસ્સે થઈ તેના સધળો કિંમતી ઘોશાક ઉતારી લઈ એક જુની બનાતની ચાદર આઢાડી કહ્યું કે જા હું તને તેને હવાલે કરી દઉં છું. જોઈએ તું તેને કેવી રીતે મારી બરોબર બનાવે છે. આમ બોલી બાદશાહ ચાલતો થયો.

દિલારામ વિચાર કર્યો કે ગજબ થઈ, પણ હવે કંવું કેમ? પછી લાચાર થઈ તે પેલા કઠિઆરા પાસે ગઈ અને તેને પોતાનો ધર્મનો

પિતા જાણવી તેની ચાકરી કરવાનું કબજા કરી તેની સાથે તેને ઘેર જવા માગણી કરી. કહિયારો તેની ખુબસુરતી જોઈ હેરાત બની ગયો, અને બાલ્યો કે દીકરી ! મારું ઘર તારા યોગ્ય નથી અને મારે ઘેર કશું ખાવાનું પણ નથી. દિલારામે કહ્યું કે હું તારી પાસેથી કશું ખાવાનું માગવાની નથી એ વાતની ખાત્રી રાખ. એમ કહી તે તેની સાથે ચાલતી થઈ. જ્યારે કહિયારાનું ઘર આવ્યું અને તેની ચારતે જોયું કે પોતાનો ધણી એક જુવાન ચારતને સાથે લેતો આવ્યો છે ત્યારે તે દોડી અને પોતાના ધણીને એક ચંભો ચોડી કહેવા લાગી કે, અરે, આ તને શું સૂન્યું કે ઘરડે ઘડપણ તું મારા પર સોક્ય લાવ્યો. દિલારામ આગળ આવી એ ચારતનો હાથ ઝાલી નમ્રતાથી કહેવા લાગી કે મા ! મેં આને ધરમનો બાપ કરેલો છે, ખાલી ગુસ્સો શા વારતે કરે છે? તે ચારત આ વચનથી શરમાઈ ગઈ અને દિલારામની સાથે ધરમાં જઈ બેઠી. કહિયારો બજારમાં ભારો વેચી તેના પેસામાંથી તૈયાર ખોરાક લાવ્યો. ધરમાં આવતાં જ તેનાં બાર તેર છોકરાં જેમાંનાં કેટલાંક આંધળાં અને કેટલાંક પાંગળાં હતાં તે ખાઉં ખાઉં કરતાં પેલા ખોરાક પર તૂટી પડ્યાં અને કાઈનું પણ પેટ પૂરું ભરાયું નહિ.

બીજે દિવસે તે બુદ્ધો લોકડાં કાપવા આવ્યો ત્યારે દિલારામે કહ્યું કે આજ તૈયાર ખોરાક ન લાવતાં લોકડાના જે પૈસા ઉપજે તેના ઘઉં લાવજો. બુદ્ધે તે પ્રમાણે કયું અને દિલારામે પાડોશીને ત્યાં જઈ તેનો લોટ દળી તેમાંથી રોટલી કરી સર્વને ખવરાવી. જે પૈસા એક દિવસમાં રાહુછાણ થઈ જતા તે પૈસાથી આખા ઘરનું ત્રણ દિવસ સુધી સારી રીતે ગુજરાન ચાલ્યું. આમ કરતાં કેટલેક દિવસે પૈસાની એક નાની સરખી રકમનો પણ ખચાવ થયો એટલે દિલારામે એક ગધેડો વેચાતો લઈ દઈ બુદ્ધને કહ્યું કે હવેથી આ ગધેડા પર લોકડાં લાવ્યા કરો જેથી તમને મહેનત ન પડે અને ચીજ પણ ધણી આવે. કહિયારે તેમ કરવા માંડ્યું અને તેમાંથી એક વરસ દહાડામાં તો દિલારામે તેને બીજા પાંચ ગુલામ અને કેટલાએક ગધેડાં લઈ દીધાં. ધરનું આખું સ્વરૂપ ફરી ગયું અને ધરમાં ઘણું રાચરચાણ ચર્ચ ગયું.

ગરમીના દહાડા આવતાં તેણે શિયાળામાં લોકડાં માંધાં વેચાશે એમ

જણાવી પહોંચાડી તો જોઈના કોઈ મોટા ખાડામાં તેનો જમાવ કરવા કહ્યું, અને કહિયારે પણ તેમ જ કયું. શિયાળાની મોસમ આવતાં બાદશાહ કબાદ ત્યાં શિકારે આવ્યો અને સાંજ પડી જતાં તેણે મુકામ પણ પેલા લાકડાનો જમાવ હતો તેટલામાં જ કર્યો. રાતની દણી સખત ઠંડી પડી કે જેથી બાદશાહે ત્યાં પહેલાં એ સધળાં લાકડાં સળગાવવાનો હુકમ કર્યો. આખા લશ્કરે આખી રાત તાપી તાપીને પોતાનો જીવ બચાવ્યો. એ ત્રણ દિવસ પછી કહિયારે ત્યાં બેસીને ખૂબ રોયો. તે જગ્યાએ સોનાની એક ખાણ હતી તે લાકડાની અગ્નિની આગથી આગળી તેના સોનાનાં દીમનાં દીમ થઈ રહ્યાં હતાં. કહિયારે લાકડાના થોડાએક કાલસા તથા એકાદ તે સોનાનો પથ્થર, આરતોને મસાલો પીસવા કામ લાગશે એવો જોઈ ગઈયા ઉપર નાખી દિલારામ પાસે આવ્યો અને તે તેને બતાવી, પોતાનું નસીબ કુટી ગયાની વાત દિલગીરીની સાથે સંભળાવી. સોનાની છીપર દિલારામે આગળી અને પોતે સધળા નોકરો સાથે ત્યાં ગઈ. સોનાના સધળા પથ્થરો જૂદા કહાડી એક મોટો ખાડો કરી ત્યાં દાટવા અને તેમાંના થોડાએક ગઈયાં પર નખાવી કબાદને કહ્યું કે આ કાગળ લઈ તું બસરા શહેરમાં જા અને ત્યાં ફઝલ જગીર નામનો એક માણસ રહે છે તેને મેં ભાઈ કર્યો છે તેને તું એ કાગળ આપશે એટલે તે તને આના સિક્કા પાડી દેશે તે તારે આઈ લાવવા. આમ લલામણુ કરી તેને રવાના કર્યો અને પાછળથી દિલારામે કારીગરોને બોલાવી ત્યાં એક બાદશાહી મહેલ તૈયાર કરાવ્યો, અને બાદશાહે પોતાનો ત્યાગ કર્યો હતો તે વખતનાં ફેટલાંએક ચિત્રો ચિતરાવી દરેક દરવાજે તે ટંગાવ્યાં. થોડા વખતમાં કબાદ કહિયારે પણ પેલા સોનાના સિક્કા પડાવી લાવ્યો અને દિલારામે તેને ગરમ પાણીથી નવરત્ની બાદશાહી પોશાક પહેરાવી નોકરોને હુકમ કર્યો કે આજથી આને કોઈ એ પણ કહિયારો કહેવો નહિ.

એ ચાર દિવસ પછી કબાદને વજરની મુલાકાત લેવા દિલારામે કહ્યું. તે ત્યાં ગયો અને બાદશાહી પોશાક પરથી સાફ માન પામ્યો, અને હમેશ તેની પાસે જવા લાગ્યો. થોડા દિવસ પછી દિલારામે તેને કહ્યું કે આજ તમે વજર પાસે બાદશાહની મુલાકાત કરવાની માગણી કરો. તે સાંભળી કબાદ વ-

છર પાસે ગયો અને જોયો કે હું બાદશાહની મુલાકાતનો ઉમેદવાર છું. વ-
છરે કહ્યું બહુ સારું, કાલ આપણુ બન્ને સાથે જઈશું. આ સાંભળી કબાદ
ધર ગયો અને તે વાત તેણે દિલારામને કહી. ત્યારે દિલારામે બીજે દિ-
વસે તેને ખરોખર બાદશાહના જેવો જ પોશાક પહેરાવી ત્યાં મોકલ્યો. વછર
અને કબાદ એ બન્ને રાજદરબારમાં ગયા. કબાદને બહાર ઉભો રાખી વછર
અંદર ગયો અને બાદશાહ પાસે જઈ તેણે અરજ કરી કે “ નામદાર ! એક
કબાદ નામનો સોદાગર આપનો મુજરો કરવા ચાહે છે.” બાદશાહે ફરમાવ્યું કે
“ ભલે એને અંદર જોલાવો.”

બાદશાહી હુકમ મુજબ સિપાઈ બહાર આવ્યો અને નામ પૂછી તેને
અંદર તેડી ગયો. દિલારામે શિખવી મૂકેલું કે રાજદરબારમાં પ્રથમ ગયો.
પગ મૂકવો અને પછી જમણો પગ મૂકવો. પણ આ ભાઈએ તો આખી
છંદગી લાકડાં કાપવામાં જ ગુન્નરેલી તેથી ગાબાજમણાની પણ ખબર ન
હોવાને લીધે બન્ને પગે ફરફો માર્યો. અંદર આરસપહાણની લાદી પાથરેલી
હોવાથી લપસી પડ્યા અને સઘળા ઉભરાવો મ્હં આરો દૂર્યો દઈ હસવા લા-
ગ્યા. પણ વછર તેડી લાવેલ હોવાથી કોઈ જોઈયું નહિ. બાદશાહે તેને મળ-
તી વખતે પોતાના હાથમાંની એક સાકરની દડી આપી, જે તે ઝટ પોતાના
મ્હંમાં મેલી ગયો, અને વછર શરમીંદો થઈ રહ્યો. કબાદ દિલારામ પાસે
ગયો અને બનેલી સઘળી હકીકત તેને કહી સંભળાવી. કબાદની યેવકુદ્દીથી
તે દિલગીર થઈ અને જોલી કે “ બાદશાહે આપેલી ચીજ તે જ વખતે કોઈ
પણ ખાઈ નય ?” તેણે પૂછ્યું કે “ તેમ નહિ તો શું કરે ?” દિલારામે
જવાબ દીધો કે “ બાદશાહે આપેલી ચીજ માથા પર ચડાવવી જોઈએ.” આ
વાત તેણે યાદ રાખી અને બીજે દિવસ ત્યાં ગયો ત્યારે બાદશાહ જમતો.
હતો, તેણે તેને એક શેરવાની રકાળી આપી. કબાદને દિલારામની વાત યાદ
આવી કે બાદશાહની આપેલી ચીજ માથા પર ચડાવાય. આથી તેણે પેલી રકા-
ળી પોતાના માથા પર ઉંધી વાળી. શેરવો ઢોળાઈ ગયો અને તેની દાદી તથા
મુછ ઉપર ઉતરી નીચે ટપકવા લાગ્યો. બાદશાહે જાણ્યું કે આ કોઈ યેવકુદ્દ

છે; કારણ કે રોજ નવા નવા તમાસા કરે છે. પણ તેનો પોશાક પોતાના સરખો જ હોવાથી બાદશાહ વિચાર કરી બેસી રહ્યો. પછી દિલારાએ કરેલી સૂચના પ્રમાણે કબાદે બાદશાહને પોતાના મકાન પર આવવા અરજ કરી. બાદશાહે એ વાત કબૂલ રાખી અને કબાદ ત્યાંથી ઉઠ્યો.

બીજો દિવસ બાદશાહ કેટલાક સરદારો સહિત તેને ઘેર ગયો, ત્યારે કબાદ સામે આવ્યો. બાદશાહ તેના મકાનના દરવાજા સુધી આવ્યો ત્યાં પેલાં ચિત્રો તેની નજરે પડ્યાં કે જેથી પોતે ઘણા વખત પહેલાં દિલારાએ કહિયારાને સાંપી દીધી હતી એ વાત બાદશાહની આંખ આગળ અને મન આગળ તાદરશ ખડી થઈ. તેને ઘણો અફસોસ થયો અને આંખોમાં પાણી આવ્યું. બાદશાહ તે બંગલો જોઈ વિસ્મય પામ્યો કે આનો તમામ હાલમાલ મારા બંગલા સરખો છે. જેણે આ ઇમારત બાંધી છે તે મારા બંગલામાં ઘણાં વર્ષલગી વસેલો હોવો જોઈએ, એમાં ફરક નહિ. જે ખંડમાં જાય ત્યાં દિલારામની તસખીર નજરે પડતી હતી. બાદશાહે પોતાની બેઠક લીધા પછી દિલારામ સઘળા શૂંગર સહ એક બાજુ ઉભા રહી. બાદશાહની નજર તેણી તરફ ગઈ અને તેણે કબાદને પૂછ્યું કે આ આરત કોણ છે ? તેણે કહ્યું કે એ મારી છોકરી છે, આપથી કાંઈ પડે નથી. બાદશાહે તેને આગળથી કાઢી અને પૂછ્યું કે તું દિલારામ છે ? તેણે કહ્યું હા, હજુર, અને જે આપની નજર આગળ ઉભેલો છે તે પેલો કબાદ કહિયારો છે કે જેને હવાલે આપે આ લોડીને સાંપી હતી, તે આ દરજ્જે પહેાંચ્યો છે. બાદશાહે દિલારામને છાતી સરસી ચાંપી અને ચુંબન લીધું, અને તેના હાથ જાલી બાહરે લાવ્યો ત્યારે સઘળા સરદારો પણ ખુશી થયા. દિલારામને મલીકબા-અરગાંનો ખેતાબ આપવામાં આવ્યો અને તે દિવસથી બાદશાહ આરતોનો મહત્તા સમજવા લાગ્યો.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીની મહત્તા અને તેના સ્વાર્ભાવક મૂળ ગુણો પર લક્ષ નહિ આપનારા કેટલાએક અક્ષરના અંકસ પુરખો **ઢોલ મેંવાર શુદ્રપશુ નારી,**
પ સવ તાડનકે અધિકારી આ તુલસીકૃત રામકથાની ચોપાઈ પોતાના દુરામદના બચાવ માટે વખતોવખત હાલ તરીકે આગળ ધરે છે. તેમની આ

લોકવિખ્યાત દાસના હાલહવાલ એવી રીતે થાય છે કે પ્રથમ તો દુલસીદાસ પોતાના વાક્યમાં સ્ત્રીની નિંદા કરે જ નહિ; કારણ કે તેને રામભક્તિનો સખળ ઉપદેશ કરનાર ગુરૂ તરીકે તેની સ્ત્રી જ હતી, અને તેથી દુલસીદાસ કે જેને

૧. દુલસીદાસની સ્ત્રીનું નામ મમતા હતું. તે કોઈ દિવસ તેની રૂબ લઈ પોતાને પિયર ગઈ, ત્યાં થોડા દિવસ રહી. આજુમેર વિપયાંધ થયેલા દુલસીદાસ તેનો વિયોગ સહન ન થઈ શકવાને લીધે ભાદરવા વદ અમાસને દિવસે પોતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ કરી શ્રાદ્ધછેત્રે ભોજન કરાવી રાતવખતે ગામ-બહાર ચાલી નીકળ્યો. ધણા અંધારામાં તમરાઓના શબ્દની તથા ભયંકર પશુઓની ગર્જના સંભળાઈ રહી હતી તેવા વખતમાં તે બન્ને કાંઠામાં ભર-પૂર વહેતી ગંગાનદી પાસે આવી પહોંચ્યો. પૂરબંધમાં વહેતી ગંગા કોઈ રીતે ઉતરાય તેમ ન હોતી માટે હવે શું કરવું ? એમ વિચાર કરે છે તેવામાં એક મહું તેના જોવામાં આવ્યું. **કામાંધો નૈવ પદયતિ** (કામાંધ પુરૂષ ખરું શું છે તે દેખી શકતો જ નથી) આ જગજાહેર નિયમ પ્રમાણે મહુ-દાને હોડી ગણી તે પર બેસી દુલસીદાસ ગંગાના સામા કાંઠા પર ઉતરી પડ્યો અને જોસમાં ને જોસમાં પોતાના સસરાને ઘેર આવ્યો. ત્યાં બધાં દાર બધ કરેલાં હોવાથી પોતાની સ્ત્રીની સુવાની મેડીની બારી સામે નજર કરતાં એક કળોતરે નાગ તે બારીથી ભોંયસૂંધી લટકતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે જોઈ દુલસીદાસે વિચાર કર્યો કે અહો ! મારી સ્ત્રીનો મારા પર કેવો પ્રેમ છે ! તેણે મારા આવવાની આશાથી ગંગા ઉતરવા માટે હોડી તૈયાર રાખી હતી અને અહીં પણ રાંટવું બાંધી સગવડ કરી રાખી છે. (**કામી રવતાં પદયતિ**—કામી પુરૂષ સઘળું પોતાને માટે જ દેખે છે.) તો હવે એ દોરી પકડી મેડી પર જઈ તરત તેને મળું. એમ વિચાર કરી તે એકદમ સર્પને પકડી ઉપર ચડી ગયો અને પોતાની સ્ત્રીને જઈ મળ્યો. મમતા આશ્ચર્ય પામી પૂછવા લાગી કે આવી અંધારી ભયંકર રાત્રિમાં તમે અહીં કેવી રીતે પહોંચ્યા ? દુલસીદાસે સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી અને તેના પ્રેમતાં વખાણ કર્યાં. આથી વિ-શેષ વિસ્મય પામી તપાસ કરતાં મમતાને તેનું પૂરું વિપયાંધપણુ ચોખ્ખી રીતે

સ્ત્રીથી મોટો લાભ મળ્યો હતો તે સ્ત્રીજાતિને તાડનની અધિકારી કેમ ઠરાવે ? રામાયણની ખીજ અનેક સુંદર ચોપાઈઓને નહિ બોલતાં આ બે પાઈ- (અરધી ચોપાઈ) ને મુખપાઠ કરી તેના અર્થને સ્ત્રીતાડનવ્યાપારાનુકૂલ ગણી તેને બે પાઈની કિંમતની જ કરી નાખનારા અધપરંપરામાં ઘસડાતા પુરુષોએ હવે તો તેનો ખરો અર્થ સમજવો જોઈએ છીએ. દોલ, ગમાર, કુદ્રપશુ અને કુદ્રનારી એ સર્વ તાડનના અધિકારી છે એમ એ ચરણમાં કુદ્ર એ પદનો પશુ તથા નારી એ બન્ને શબ્દ શાથે સંબંધ છે. અથવા પશુનારી એટલે પશુતુલ્ય નારી એ તાડનની અધિકારી છે, એમ પણ અર્થ થઈ શકે છે; પણ કાંઈ સઘળી સ્ત્રીઓને માટે તાડનનો પ્રકાર સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. વળી કદાચ તમે આગ્રહ કરીને કહ્યો કે એ ચરણનો અર્થ તો અમે સર્વ નારી- જાતિને લાગુ પાડીશું; કારણ કે તમારા કહ્યા પ્રમાણે તુલસીદાસે કાંઈ વિવેચન કરી જણાવેલું નથી. જો આમ કહેતા હો તો તેને માટે એમ જ કહેવું જરૂરનું છે કે એ આખું ચરણ અગ્રાણ છે. કારણ કે પાજ બાંધવા વખત પોતાના બાણથી શોષણ કરવા માટે તૈયાર થયેલા કોધાતુર રામચંદ્ર પાસે ભય-ભીત અને વિહળ બની ગયેલા જલાતમક (જડાતમક) સમુદ્રનું એ બોલણું છે. ભયભીત અને વિહળ દશામાં મનોવૃત્તિ બહાર મારી ગયેલી હોય છે તે વખતે જેમ મોઢામાં આવે તેમ બોલી જવાય છે, તેથી તેવા પ્રસંગમાં બોલાયેલું પ્રમાણ ગણી શકાતું નથી.

વળી ખીજે કંઈ પણ વિચાર નહિ કરતાં સ્ત્રીને તાડનની અધિકારી ઠરાવીએ તો તેમાં વિકલ્પ એ થાય છે કે સ્ત્રી નિત્ય તાડનની અધિકારી છે કે કોઈ વખતને જ માટે ? જો નિત્ય તાડનની અધિકારી છે તો હમેશાં પ્રહાર કરવાથી તેનું જીવન ટકશે નહિ, અને થોડી મુદતમાં આ આખો સંસાર ઉજડ વેરાન થઈ જશે. જો ખીજ પક્ષ ઉપર આવશે તો તેમાં પણ અમારું

જણાઈ આવ્યું, અને તરત જ એ વિવેકી વિદુષી બાઈએ તેને એવો અસરકારક ઉપદેશ આપ્યો કે જેથી તુલસીદાસ ભવપ્રવાહમાં આગળ તણુતા અટકી રામભક્તિમાં લીન થયો.

પૃથ્વુ' છે કે કોઈ વખત પણ શા માટે? અપરાધને લઈને, એમ કહેશે તો તે અમને ઇષ્ટ છે, કારણ કે જેમ સ્ત્રી તેમ પુરુષ પણ કોઈ વખત અપરાધમાં આવે છે, જેથી આ બાબત તો બંનેને સમાન છે. માટે ઉપરના વચન પર શ્રદ્ધાબળ નહિ બનતાં તેમાં વિવેકબુદ્ધિ વાપરી સમગ્ર સ્ત્રીઓને તાડનની અધિકારી નહીં ગણો. સ્ત્રીઓ કે જેઓ પુરુષોને પૂરતી મદદ કરનારી અને તેમની તાબેદારી ઉઠાવનારી છે તેઓને તે બાબતનો યશ આપવાને બદલે ઉલટી તાડનની અધિકારી ઠરાવવી એ તો “જશને બદલે જુતીયાં મારવાનો પ્રકાર બને છે.”

આવા ખોટા વિચારો પાછળ દોરાઈને પુરુષોએ પોતાના પગો પર જ કહાડા માર્યા છે. સ્ત્રીઓના પર અજ્ઞાન અને પરાધીનતાનો પડદો નાખી તેઓના અસલરૂપને ઢાંકી દઈ સંસારને નિઃસાર બનાવનારા પણ પુરુષો જ છે. **ચૌરાપરાધાન્માંહવ્યનિગ્રહઃ** એ ન્યાય પ્રમાણે કુભાર્યાને માટે કરેલા પ્રતિબંધો સુભાર્યાને પણ લાગુ પાડી ગૃહસ્થાશ્રમની સ્થિતિને તદ્દન બદલી ખરાબ કરી નાખી છે, અને હવે એ ખરાબીનું કારણ બિચારી સ્ત્રીઓ ગણાવા લાગી છે. હાલમાં સ્ત્રીજાતિમાં જે આપણે કોઈ પણ ખરાબી દેખતા હોઈએ તો તેનું કારણ પણ પુરુષો જ છે. કારણ કે સ્ત્રીઓ નિરંતર પરાધીનપણે પુરુષના સમાગમમાં જ રહી છે અને તેથી “જેવો સહવાસ તેવો પાસ” એ કહેવત પ્રમાણે તેમના પર પુરુષોના અયોગ્ય વિચારો અને અયોગ્ય આચરણોની અસર થઈ છે.

પુરુષ નહારો હોવાથી સ્ત્રીને સુખને બદલે દુઃખ થાય છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે “નેષ્ટ નાથથી શ્રેષ્ઠ છે, નારી માટે મોત.” પુરુષમાં એક ગુણ સારો હોય અને સ્ત્રીમાં બીજો ગુણ સારો હોય તો તેઓ એક બીજાને સુધારે અને એક બીજાના સુખમાં ખલેલ ન પહોંચાડતાં એકતા કરે. પરંતુ સદગુણોની બિલકુલ કદર નહિ કરનારા નહારા દણીના સંબંધથી સ્ત્રીના સદગુણોની સર (પ્રવાહ) ક્ષય પામતી બને છે. માટે તેવા પુરુષ સાથે અરંધ્ર

૧. યાદૃશૈઃ સન્નિવિષતે યાદૃશાંઓપસેવતે ।

યાદગિચ્છેષ્ઠ ભવિતું તાદૃશભવતિ માનવઃ ॥

પરંતુ' બનવા કરતાં તદ્દન ન બનવું હોય એ વધારે સારું છે; કારણ કે ન બનવાથી અલગ રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે, અને તેથી સદ્ગુણો મેળવવા હોય તો મેળવી શકાય છે; પણ અરંધ્ર અને એટલે સાથે રહેવાય છે અને સાથે રહેવાથી કદાચ વાન ન આવે તો સાન તો આવે છે. દુર્ગુણી પુરૂષના સમાગમમાં રહેવાથી સદ્ગુણી સ્ત્રીના સદ્ગુણો જતા રહે છે; દુર્ગુણીનું તો કશું જવું નથી. સદ્ગુણી સ્ત્રી જે બાબત ઉપર કોઈ દિવસ ધ્યાન આપતી નથી તે બાબત ઉપર નહારા ધણીના પ્રસંગને લીધે તેને ધ્યાન આપવું પડે છે.^૧ સતી મદોદરીને રાવણની ઉન્કરણીથી સીતાને પોતાના ઘરમાં બેસવા સમજાવવા જવું પડ્યું હતું. મદોદરીએ પતિનું વચન માન્ય કરી પોતાના સ્વામીનાથના મનની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે સીતાને પોતાની બેન (શોક્ય) બનાવવા તેની પાસે જઈ પુષ્કળ બોધ આપ્યો કે, સીતાજી ! રામ અને રાવણ એ બન્નેની એક જ રાશિ છે. રાવણનું પરાક્રમ, ધન, દોલત અને રાજ્ય કેવું છે તે તરફ જુઓ, અને રામને વનવાસ હોવાથી રહેવા માટે ઘર પણ નથી; માટે રાવણનો સ્વીકાર કરો.

વાંચનાર ! પતિના દુર્ગુણથી ખરડાયેલી ભોળી સ્ત્રી એમ સમજે છે કે પરાઈ સ્ત્રીને બૂલથાપ અવરાવીને પણ પોતાના સ્વામીને દવાલે કરવી તેમાં કાંઈ હોય નથી. મદોદરી કે જેનું નામ પતિવ્રતાની પંક્તિમાં ગણાય છે તે પોતાના પતિની મરણ સાચવવાને આવી અધમ બાબતમાં પણ પતિની આજ્ઞાને માન્ય કરે અને તેથી પોતાનું કૃતાર્થપણું સમજે, એ કેવી ખેદકારક વાર્તા? ધન્ય પાતિવ્રત્ય ! આવી રીતે નહારા ધણીની સોબતમાં પડેલી સદ્ગુણી સ્ત્રીનાં સુવૃણાના અંકુર શુષ્ક થઈ જાય છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીને જે સદ્ગુણી પુરૂષ મેળ્યો હોય તો તેના ગુણમાં વિશેષ ઉમેરો થાય છે, નહિ તો તેના સદ્ગુણો ત્યાંથી જ અટકી રહી કટાઈ જાય છે. અને જે સદ્ગુણોને કાટથી ધસારો

૧. યાદ્યમુનેન મર્ત્ત્ત્રી સ્ત્રી સંયુજ્યેત યથાવિધિ ।

તાદૃમુણા સા ભવતિ સમુદ્રેણેષ નિમ્નગા ॥

મનુ અ. ૧. શ્લો. ૨૨

લાગુ પડ્યો તો સફળતા પરિણામમાં પાયમાલ થઈ નાશ પામે છે. આ બધી બાબતોનું મૂળ કારણ ફક્ત પુરૂષોની આપખુદી જ છે.

હાલના વખતમાં ચારેતોનાં તમામ સુખ દુઃખનો આધાર મરદ ઉપર જ રહે એવાં બંધારણો હોવાથી જો કોઈ સ્ત્રી પ્રખ્યાત થવાને ઇચ્છે છે તો તે તેની એમ ગણવામાં આવે છે, અને પુરૂષો ધરસંસાર વિષે તેની નહારી ચાલ હશે એમ અનુમાન કરે છે. કોઈ સ્ત્રી દેશાટન કરવા પોતાના પુરૂષ વગર એકલી નીકળી હોય તો પુરૂષો તેને માટે બોલવા લાગે છે કે, “અરે ! સ્ત્રી વળી પરદેશમાં એકલી કેવી ? એ પુરૂષ વગર પોતાની નીતિ કેવી રીતે જાળવી શકે ?” આવા અનેક કુતર્કો કરવા મંડી પડે છે. પણ આમ વિચાર કરતાં સમજવું જોઈએ કે અનીતિમાન તો પુરૂષો જ છે; કારણ કે નીતિનો ભંગ એ સત્તાનું પરિણામ છે. ગુલામો કરતાં તેના શેઠામાં વધારે સડો હોય છે. સ્ત્રીઓની નીતિ સંબંધે વિચાર કરીશું તો ગુલ્લેગારોના લીસ્ટમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી જણાય છે.^૧ તે ઉપરથી તેણીની નીતિ અધિક છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આમાં પણ પુરૂષો પોતાનો હાથ એવી રીતે રાખે છે કે સ્ત્રીઓ નીતિમાં ચઢીઆતી છે એ અમારી દેખરેખનું ફળ છે. જો આ બાબત ખરી માનીએ તો જેના દાખને લીધે ગુલ્લા ઓછા થતા હોય તેઓ તો ઘણા નીતિમાન હોવા જોઈએ; પણ તેમ જોવામાં આવતું નથી. ગુલ્લેગારો તરીકે પુરૂષ જાતિ હમેશા આગળ પડતી આવેલ છે. જેલમાં પુરૂ-

૧. હિંદી સરકારે હિંદી તુરગોની સ્થિતિ સંબંધી એક સામાન્ય રીપોર્ટ બહાર પાડ્યો છે તે ઉપરથી જોવામાં આવે છે કે સને ૧૮૯૨ ની સાલની શરૂઆતમાં આખા દેશની સરકારી તુરગોમાં ૯૫૬૧૬ બંધવાઓ હતા અને વર્ષની આખરીએ તે સંખ્યા ૯૫૬૧૮ ની થઈ હતી. તેમાં સ્ત્રીબંધવીઓની સંખ્યા ૩૦૨૯ ની હતી. એ વર્ષમાં એકંદરે ૪૯૯૦૯૨ પુરૂષો અને ૨૪૯૧૪ સ્ત્રીઓ મળીને ૫૨૪૦૦૬ બંધવાઓ વધુ ઓછી મુદત ભરીને તુરગોમાંથી છુટકારો પામ્યા હતા. સ્ત્રીબંધીવાનોમાં ૬૯૭૩ પરણેલી, ૫૩૯ કુમારી, ૩૨૯૯ વિધવા અને ૩૭૮ વેશ્યાઓ હતી.

યોની એટલી બધી બીડ હોય છે કે ત્યાં પગ મૂકવાની પણ જગા મળતી નથી. કોઈ ખોટી નોટ બનાવવાથી, કોઈ રશવત ખાધાથી, કોઈ બંડમાં સામેલ થવાથી, કોઈ જેર દઈ ખીજને મારી નાખવાથી, કોઈ મનુષ્યહરણ કરવાથી, કોઈ રાજદ્રોહ કરવાથી, કોઈ ખોટી સાક્ષી પૂરવાથી, કોઈ ખોટા દસ્તાવેજ બનાવવાથી અને કોઈ શીલભંગ કરવાથી લાંબી મુદતની સખત મળુરી સાથે કેદ ભોગવતા નજરે પડે છે. વળી ઉપર પ્રમાણે બોલનારા પુરુષોને જ્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે તમારી દેખરેખ તજો તેઓ કેમ પછાત રહી ગયેલી છે ? આના જવાબમાં તેઓ એમ કહે છે કે એ તો કુદરતી છે. એમ કહી તે પરથી પોતાનો હાથ ઉઠાવી દે છે. આ કેવો વિચિત્ર ન્યાય ?

ઉપર જણાવેલા પુરુષોના વિચિત્ર ન્યાયને લીધે સ્ત્રીજાતિની નજર કેળવણીના વિષયપર કંઈ સ્થિર રહેલી નથી, પણ તે ધરતી દેખરેખ રાખવામાં ઘણી ચતુર છે. આ બાબતમાં જો જરા પણ ગફલત થાય તો ખીજ ઘણી દેખીતી અને અણદેખીતી અડચણો આવી પડે. જેથી તે ધરતી દેખરેખ રાખવામાંથી બિલકુલ કુરસદ લઈ શકતી નથી. તોપણ તેમાંથી પરવારતાં દાગીના અને કપડાં પહેરવામાં તે જેટલો વખત રોકે છે અને જેટલું ધ્યાન ખેંચે છે તેટલો વખત અને તેટલું ધ્યાન જો તે કેળવણીની બાબતમાં રાખતી હોય તો તે બાબતમાં પાર પડી ઘણી ઉંચી પંક્તિએ પહોંચે એમાં શક નથી; પરંતુ પરાધીન અવસ્થાને લીધે સ્ત્રીઓની વૃત્તિ એવી બંધાઈ ગયેલી છે કે પૂર્ણ પ્રખ્યાતિની આશા નહિ રાખતાં પોતાની પાસેના જ પદાર્થ, ધરખાર અને કુટુંબકુળીઓ કે જેને તે નિરંતર જોયા કરે છે તેને જ વિશેષ ચાહે છે. હું વારંવાર કહું છું કે સ્ત્રીઓમાં પોતાની ઉન્નતિ મેળવવાની અને પ્રખ્યાત થવાની ઇચ્છા દેખાતી નથી, એ બાબત કુદરતી નથી, પરંતુ એ તો પરાધીન દશાનું પરિણામ છે.

ઉપરની બાબતમાં કોઈને સવાલ ઉત્પન્ન થશે કે સ્ત્રીની પરાધીનતા સંબંધી કરવામાં આવતો આ સઘળો પોષક તદ્દન ખોટો છે. જો તેઓને પરાધીનતા પીડારૂપ લાગતી હોત તો સઘળી સ્ત્રીઓ આવી રીતે પોતા તરફથી ફરિયાદ

કરત. આના જવાબમાં જણાવવાની જરૂર છે કે જે સધળી સ્ત્રીઓને તેમના ખરેખરા વિચારો જણાવવાની જાહેર ધ્વજ આપવામાં આવે તો તેઓ પોતાની પરાધીનતા વિષે પોકાર ઉઠાવે છે કે નહિ તે દેખાઈ રહે. પોતાના ધણીઓના લીધે ધણી સ્ત્રીઓ સાથે મળી સાર્વજનિક ક્રિયાદ કરી શકતી નથી. પણ ધણી ખરી સ્ત્રીઓ પરસ્પર મળે તે વખતે એક બીજાને મોહાંટે ધણું કરીને પોતાના દુઃખની જ વાતો કહાંટે છે કે “બાઈ! મારો ધણી તો બહુ જીલમી છે.” બીજા કહે છે કે “બહેન! મારા ઘરમાં તો મને શળીની આણી પર રાખે છે.” ત્રીજા કહે છે કે “શું કરીએ? અમારું તો ઘરમાં પાઈ ભર પણ ઉપજતું નથી.” ત્યારે વળી કોઈ સ્ત્રી તેમનું અશ્રુમાર્જન કરતી કહે છે કે “હશે બાઈ! ભાવડા તો સૌના એવા જ હોય. ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે.” આવા શબ્દો સ્થળે સ્થળે કાન પર પડે છે. વળી રામકથામાં મેનાએ પરાધીન સપને સુખ નાંહી એમ કહ્યું છે. આ શું પોકારનું વાક્ય નહિ? આથી વધારે હજી પરાધીન વગેરેનો પોકાર કેવડા મોટા રૂપમાં નેમએ કીએ?

સ્ત્રીઓનો પરાધીનતાના દુઃખનો પોકાર જે ખરો હોય તો તેઓને તેવી દુઃખદ સ્થિતિમાં રાખવા માટે અને એ પોકાર કદાચ ખોટો હોય તો તેઓને અજ્ઞાન રાખવા માટે પુરંપાનો જ અપરાધ હરે છે. અથવા હમણાં થોડી વાર પુરંપાનું કહેવું પરાણે કમલ રાખી સ્ત્રીઓ પરાધીનપણાના દુઃખ ગાતી નથી એમ ઠરાવીએ તો તેથી પણ એ વાત પુરંપાના લાભમાં જતી નથી. જેમ કોઈ રોગની પીડા લાંબી મુદત સહન કર્યા પછી એ પીડા પ્રથમના જેવી અસહ્ય થઈ પડતી નથી તેમ જ પરાધીનતાની પીડા લાંબી મુદત સુધી અત્યંત સહન કરવાથી સ્ત્રીઓના મનની લાગણી ખુદી થઈ ગઈ છે જેથી તેઓ તે વિષેનો ઉચ્ચાર કરતી નથી. વળી પરાધીન માણસને ઊંચા દરજ્જાના ગુણો મેળવવા એ ક્વચિત જ શક્ય છે. આ કારણથી સ્ત્રીઓ લોકોની જાહેરાતમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ શકતી નથી. તેમ જાહેર રીતે પોતાની પરાધીનતા વિષે કંઈ જોલતી નથી. આમાં બીજું કારણ એ પણ છે

કે પોલીસ જેમ પ્રહાર કરી બિનચુન્યાગારને પણ ચુન્યા કબજા કરાવે છે તેમ પુરુષોએ પણ પોતાના જીલમી સ્વભાવવડે સ્ત્રીઓના મોહોડાથી જ મનાવેલું છે કે અમો પરાધીન રહેવાને લાયક છીએ. વળી પરાધીનતા વિરુદ્ધ પોતાના વિચારો સ્ત્રીઓ દર્શાવી શકતી નથી તેનું એવું પણ એક કારણ છે કે નવીન વિચાર દર્શાવવાને પોતાનું હિત એક બાજુ મૂકવું પડે છે. પ્રથમ તો લોકો તેના વિષે હલકો જ વિચાર ધરાવે છે, જેથી તેને પૈસા સંબંધી અનેક હરકતો વેઠવી પડે છે. આથી કેટલીએક સ્ત્રીઓના શુદ્ધ વિચારો જનસમુદાયની જાહેરાતમાં આવ્યા સિવાય અદ્ધરના અદ્ધર ઉડી જાય છે. “બાવાના આંદે આંદે” કરવાની તેનાપર ફરજ પડેલી હોવાથી તે પોતાના કુદરતી વિચારોને પણ દાબી રાખે છે. પુરુષોની ઇચ્છાને અનુસાર રહેવું આવું ધોરણ પડી જવાને લીધે તે પોતાના વિચારોને પ્રગટ કરી શકતી નથી.

હાલના કેળવાયેલા પુરુષો કે જેઓને સ્ત્રીજાતિના સમાન હક ન્યાયની સરતે કબજા કરવા પડે છે તેઓ પણ પોતાના મનમાંથી આપખુદીનો અંકુર છોડતા નથી; અને વગર કેળવાયેલા પુરુષોના મનમાં તો આપખુદીના વિચારો એવા ઉંડા હસી બેઠેલા છે કે તેની જડ થોડી ઘણી કેળવણીના પરાક્રમને તો દાદ પણ દેતી નથી. ત્યારે પછી નીકળે તો ક્યાંથી જ ? એક છોકરો નાનપણથી જ દરવખત સ્ત્રીઓને વિદ્યાકળામાં ચડીઆતી દેખતો હોય અને પોતે ગમે તેવો મૂર્ખ હોય તોપણ તે એવો જ વિચાર ધરાવે છે કે હું અરધી દુનિયા કરતાં ચડીઆતો છું, કારણ કે મરદ છું. તેમજ પુખ્ત વયના પુરુષો પણ પોતાની શાહાણી અને માનપાત્ર સ્ત્રીને પણ હલકી ગણી “તું તું” કહી બોલાવે છે. જેથી તેનાં બાળકો પણ પિતા તરફથી આ પ્રમાણે થવું જોઈ પોતાની માનપાત્ર માતાને તુંકારાથી જ બોલાવતાં શીખે છે. પુરુષ પોતાની સ્ત્રીપ્રત્યે વર્તવાની રીતિને કાંઈ પણ સમજવાનો ડોળ રાખતો હોય તો તે એટલું જ સમજે છે કે સ્ત્રીને મારો હુકમ ઉઠાવવા માટે ઈશ્વરે સરજેલી છે. પુરુષ આવું ડહાપણ ધરાવનારો હોવાથી પોતાની શાહાણી સ્ત્રીની હિતશિક્ષા તરફ પણ બેદરકારી બતાવવામાં બહાદુરી માને છે.

કેટલીએક વખત સ્ત્રીજાતિના સદ્ગુણોથી પુરૂષો તેને વશ રહેવા તૈયાર થઈ જાય છે અને તેનાપર પૂરો પ્રેમ દેખાડે છે; તોપણ મસ્કરીમાં તેની ગર્જિત નિંદા કરવાને ચૂકતા નથી. સાધારણવર્ગના પુરૂષો જેમ સ્ત્રીની નિંદા કરવામાં ખામી રાખતા નથી તેમ દુનિયાના બાદશાહોએ પણ પોતાની અધાંગનાઓને બેગમ એવું વિશેષણ આપી તેને લાનવગરની હરાવી રાજકાજના વિચારોથી વેગળી રાખવાનો હેતુ છોડ્યો નથી. કદાચ પુરૂષો કહેશે કે સ્ત્રીઓ ગમે તેવી પરાધીન હોય પણ અમો તેઓને બહુ ચાહીએ છીએ. જો એમ ન હોય તો રાજા રાણા તથા ખીજા ગૃહસ્થો પણ હજારો પૈસા ખર્ચી અનેક અલંકારો તેમને માટે કરાવે નહિ. આમ સમજવામાં પુરૂષોની એક ભૂલ થાય છે, અને તે ભૂલ એ કે ન વા ઓરે જાયાયાઃ કામાય જાયા પ્રિયા ભવતિ, આત્મનસ્તુ કામાય સર્વ પ્રિયં ભવતિ । (બૃહદારણ્યકમ્) “સ્ત્રીને માટે કંઈ સ્ત્રી પ્રિય નથી પણ સ્ત્રીવગેરે સઘળું પોતાને માટે જ પ્રિય થાય છે.” વળી તેમ કરવામાં પોતાનો પૈસો સચવાય અને પોતે ધનવાન છે એમ લોકમાં કહેવાય એવી પ્રબળ લાલસા કેવળ પુરૂષોની જ છે. પુરૂષોને જ સોનાથી મઢાવી રત્નજડેલા એક સોનાના મહેલમાં રાખીએ અને તેમની સાથે મમતાથી ન વરતીએ તો તેમને કેવું દુઃખ લાગે એ પણ વિચારવા જેવું છે. પણ આ વિચાર પ્રત્યક્ષ અનુભવ વિના આવવો મુશ્કેલ છે.

સામા માણસ તરફથી જ્યાં સૂધી ગૃહભૂમંડી (સામે થવું) ન થાય ત્યાં સૂધી દરેક માણસ પોતાની સત્તા વધાર્યો જાય છે. આ ચાલતા નિયમે પુરૂષોને સ્ત્રીજાતિપર સંપૂર્ણ સત્તા સોંપી દીધી છે. આ સત્તા પૂર્ણ વધી પડવાથી હવે પુરૂષોનું સ્વાર્થીપણું સ્પષ્ટ દેખાઈ આવ્યું છે. જે માણસ જ્યાં ખીજાને પોતાની મરજી મુજબ વર્તાવી શકે છે ત્યાં તેના ચાડિયાપણું તથા કેવળ સ્વાર્થીપણું વગેરે દુર્ગુણો તરત પ્રકાશી નીકળે છે. જુવો કે જે માણસ ચાકરોથી વીંટાયેલો હોય છે તેના તે ચાકરોની પાસે નેવા દુર્ગુણો ઝટ દેખાઈ રહે છે. લગામ પોતી કીધા પછી દુર્ગુણો પ્રકાશમાં આવવા માટે કદી પણ અટકતા નથી. જેથી સઘળી બાબતોથી રોકાયેલું પુરૂષોનું સ્વાર્થીપણું સ્ત્રી

આગળ ડબલ જોર મારે છે. ત્યારે વખતપર બહુ સપડાયાથી કાંઈ સ્ત્રી માથા-કઢી થઈ તેને પણ દુઃખ ઈર્ષ પોતાનું ધાર્યું કરે છે, જેને લીધે પુરૂષો એકદમ સમગ્ર સ્ત્રીઓની નિંદાપર ઉતરી પડે છે. પણ તેના કારણનો તપાસ બિલકુલ કરતા જ નથી, અને આ પોતાનો જ દોષ છે એમ તેઓના ધારવામાં આવતું નથી. પુરૂષોના મનમાં જાણે એમ હોય નહિ કે જો સ્ત્રીઓ મનથી તથા તનથી બલિષ્ઠ થશે તો તેઓ પોતાના હક માગશે અને તેથી તેમનાપરથી આપણી સત્તા ઉડી જશે માટે ગમે તેમ થાય તોપણ તેઓને મન અને તનથી બલિષ્ઠ થવા દેવી જ નહિ, આમ તેઓ નિશ્ચય કરી બેઠા હોય એમ જણાય છે. આ નિશ્ચય તેમનો એટલો બધો દૃઢ છે કે તેને લીધે પોતાની આ ભૂલ આગળ જતાં પરિતાપનું કારણ થઈ પડશે; કારણ કે નાના પ્રમાણમાં થયેલી ભૂલ પણ પાછળથી ભયંકરરૂપ પડેલા સિવાય રહેતી નથી, આ વિચાર તેમના મનમાં આવતો જ નથી. સત્તાના દોરમાં દોરવાઈ જવાથી તેઓ તેની દરકાર જ રાખતા નથી.

પુરૂષો આવા ડસીલા અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધનારા છે તોપણ તેમની પ્રેમાળ પત્નીઓ તેમને માટે પોતાનાં પ્રાણ પાથરે છે. પુરૂષોના પેઠે સ્ત્રીઓ પણ જો ઉછાંચળાપણું અને અસહનતાના દોષોનો સ્વીકાર કરે તો તે પુરૂષોને પણ હેરાન કરી શકે. પુરૂષો તેમની નિંદા કરવામાં પાછા હઠતા નથી તો સ્ત્રીઓ પણ તેમની નિંદા કરી શકે; કારણ કે સામો માણસ બોલે તે પ્રમાણે તેને સામાં કડવાં વચન કહી સંભળાવવાં એ કામ કાંઈ મુશ્કેલ નથી, ગમે ન્યાવી એ જ મુશ્કેલ છે. પુરૂષો લખે છે કે:—

અનૃતં સાહસં માયા મૂર્ખત્વમાતિલોભિતા ।

અશુચિત્વં નિર્દયત્વં સ્ત્રીणां दोषाः स्वभावजाः ॥

“અસત્ય, સાહસ, કપટ, મૂર્ખપણું, અતિલોભીપણું, અપવિત્રપણું અને નિર્દયપણું આ સઘળા સ્ત્રીઓના સ્વભાવગ્રાસિત દોષ છે.”

ઉપરના શ્લોકને બદલે:-

કાઠિન્યં મતિમંદત્વ મૌઢ્યત્વમાવિવેકિતા ।

આગ્રહઃ સ્વાર્થકાર્યેષુ નરદોષાઃ સ્વભાવજાઃ ॥

“ મનની કઠોરતા, મતિનું મંદપણું, ઉદ્ધતપણું, અવિવેકીપણું અને સ્વાર્થનાં કામોમાં આગ્રહ; એ સઘળા પુરુષોના સ્વભાવસિદ્ધ દોષો છે. ”

આમ ઉઘટાવીને યોગતાં શો વિલંબ લાગવાનો હતો ? માટે પુરુષોએ

તાલુનઃ પતનં નાસ્તિ જિહ્વા ચ વશવાર્તિની ।

મુખમસ્તીતિ વક્તવ્યં દશહસ્તા હરીતકી ॥

“ તાળવું તુટી પડતું નથી, જીભ પોતાના કબજામાં છે અને મોઢું પણ સ્વાધીન છે, માટે કહેવું કે હરે દશ હાથની લાંબી થાય છે. ” આવી અવિચારી ગંભીરાસનો પ્રકાર શ્રીઓના સંબંધમાં ગ્રહણ ન કરવો જોઈએ. અને સઘળી શ્રીઓને સમાન નહિ ગણતાં એવાં નિંદાનાં વાક્યો આર્થ સતી સમાજના બૂબલુમાં ફાળુ સ્થાપન કરનારી અક્લબીન અકલબીન આરતોને માટે જ છે, એમ સમજવું જોઈએ. પણ તેમ નહિ કરતાં સઘળી શ્રીઓને સરખી ગણી કેવળ પોતાના દયાણુમાં જ રાખવી અને પાંતે ગમે તેમ કયાં કરવું આ કેવો અન્યાય ? સને ૧૮૨૯ ની પહેલાં એટલે જ્યાં સુધી સતી થવાનો ચાલ કાયદાથી^૧ અટકાવવામાં નહોતો આવ્યો ત્યાં સુધી શ્રીઓ પોતાના પતિની પાછળ પ્રાણાર્પણ કરવામાં પણ પાછીપાની દેતી નહિ. આવી મજબૂત પ્રેમાળ શ્રીઓના દોષ દર્શાવતાં પુરુષને શરમ પણ કેમ નહિ થતી હોય ? શ્રીજાતિની ઉત્તમતાને ઢાંકવા આ દુષ્ટ પ્રકાર પ્રભુ હવે તરત બંધ પાડે જેથી આ સંસાર સુખરૂપ થાય.

પરમેશ્વર સૌની શુભેચ્છાઓને પૂર્ણ કરો. તથાસ્તુ.

૧. સને ૧૮૨૯ ના ડિસેમ્બરની ચોથી તારીખે લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિનકે સેન્ટરલેટીવ કૌન્સિલમાં કાયદો મંજૂર કરાવી ઠરાવ્યું કે જેઓ સતીને બળી મરવાના કામમાં મદદ કરે તેમને સાપરાધ મનુષ્યવધ કરવાના ગુન્હેગાર ગણવા.

